

1907.

РІЧНИК Х.
КНИЖКА ХІ.

ТОМ ХІ.
ЗА ПАДОЛИСТ.

ЗМІСТ.

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: До наших читачів.....	177
ІВАН ФРАНКО: Великий шум (кінець буде).....	189
ГАННА ЛУЦЕНКО: Перший сніг.....	212
В. КО-ИЙ: Національно-територіальні межі України і території інших областей (кінець буде).....	213
НЕВІДОМИИ: Блюдите ся б'єса полуденного.....	226
В. ВИННИЧЕНКО: Студент. Оповідання.....	228
СЕМЕНЧЕНКО: Блідий місяць із-за хмари.....	234
ІВ. ФРАНКО: Іван Тобилевич (Карпенко-Карий).....	235
ВАСИЛЬ МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ): Старе гніздо й молоді птахи (кінець буде).....	241
МИХАЙЛО ЖУК: Не читай моїх пісень сумних.....	291
МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: Два інтернаціональні робітницькі конгреси (кінець).....	292
ІВ. ФРАНКО: Середні віки і їх поет (кінець буде).....	305
МІРІЯМ ГАРРІ: Здобуттє Єрусалима. Роман (кінець буде).....	322
Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: З українського життя.....	341
ЗАКОРДОННИЙ: За границею.....	354
Бібліографія.....	362
Книжки надіслані до редакції..	367
Відозва видавництва ім. Герцена на користь безробітних.....	368
Оголошення.	

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ - КИЇВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

М. ГРУШЕВСЬКИЙ

До наших читачів.

Минає вже рік з того часу, як Літературно-Науковий Вістник зачав переносити ся на київський ґрунт, щоб не тільки своїм напрямом і змістом, а і самою технікою оправдати свій характер всеукраїнського органу. Читачам нашим звістні ближші мотиви, які змусили нас до сього. Не скороминуща примха, не пуста амбіція, а обставини, що грозили захитати результати всеї нашої роботи й змагань, привели нас до того. З одного боку офіціальні заходи, що ставили новий хинський мур між Україною галицькою й російською (неправне наложенне незмірно-високого мита на заграничні українські книжки). З другого боку — небезпечна сепаратистична течія, яка прокинула ся в певній часті українського суспільства, немов знеохоченій дотеперішньою культурно-національною роботою на галицькім ґрунті й затривоженій, що їм — російським Українцям — не знайдець ся поля й простору в культурній та національній роботі на своїм ґрунті при галицькій „конкуренції.“ І сі офіціальні заходи й те домашнє короткозоре суперництво та розсівані ним антипатії до „галицької мови“, а з нею — й до всеї культурно-національної роботи, веденої на галицькім ґрунті, спільними силами України російської й австрійської, зарисували вже були щілинку на нашім національнім організмі, маленьку, але небезпечну — коли б дати далі їй рости та побільшатись. І щоб запобігти сьому, між иньшим постановили ми перекинути новий міст між обома частями Української землі, в виді Літературно-Наукового Вістника, перенесеного на київський ґрунт, з тим щоб вести його спільними силами визначнійших літератів, учених і публіцистів України австрійської й російської.

Роблячи се, ми не були сліпі на всі ті небезпечности й ризиковности, на які з усіх боків вказували нам наші приятелі й навіть неприятелі, що остерігали нас від сього кроку. Ми рахували ся і з иньшими трудностями, які не завсїди були ясні сторонньому глядачеві. І ми не можемо сказати, щоб сі трудности нас оминули. Нам прийшлось випити досить повну чашу всякого добра. І чисто технічних, дуже значних трудностей, які виникали

з неприладження київських друкарень до такої роботи, з трохи відмінної провписи, прийнятої в ЛНВістнику, а незвичайної і для складачів і для письменників і для коректорів київських. І всякого рода політичних — від трусів, арештовань редакційних рукописей і членів редакції включно до заборони самої часописи. І тих специфічних „від редакції незалежних“ обставин, в яких тепер безсило беть ся вся мовляв „освободжена“ преса Росії взагалі, а коьми паче преса провінціональна, та ще й українська. І нарешті — нашого спеціально-українського „атомізму,“ делікатно висловляючись. На боротьбу з сими трудностями пішло маса нервової енергії, маса всякого клопоту і тяжкої мозкової роботи, вартої, може, трохи ліпшої мети. Всі ті труди і зусилля може й не пропорціональні, об'єктивно взявши, до тих результатів, на досягнення яких вони призначались. Але неприхильні обставини, в яких прийшло ся жити й розвивати ся українству до нинішнього дня, призвичаїли нас кожний найдрібніший поступ купувати тяжкими зусиллями, видерати з напруженням усіх сил кожду пядь землі у тих ворожих сил, що стережуть українську біду. І ми сею тяжкою школою українського життя призвичаєні вдоволяти ся малим та цінити кожний успіх, хоч би найдрібніший, чуємо вдоволення з перебутого року — ми трудили ся й бороли ся не даремне.

Ми не помилили ся, покладаючись на здоровий розум української суспільности. Не справили ся побоювання, що ЛНВістник, пересунувши центр тяжкості на Україну російську, стратить свої впливи й інтерес в Галичині: навпаки, се зміцнення всеукраїнського характеру ЛНВістника було стрічено в Галичині з загальним вдоволенням, і число передплатників галицьких не тільки не зменьшило ся, а зросло. З другого боку, упередження против „галицької мови“ і „галицької літератури“, яке було вирросло несподівано до значіння дуже небезпечного суспільного симптому, дуже скоро, по кількох книжках ЛНВістника рішучо ослабло, коли не зникло. Читачі його мали скору спромогу переконатися, що межа, яка ділить обидві часті України, в літературній і культурній роботі зовсім не має ніякого значіння. Ми мали ту велику втіху, що по стількох роках побачили знову новколо себе широкий круг читачів з обох боків кордону й при кінці року число передплатників, а з тим і читачів з великої російської України стало перевищати число передплатників з малої України

австрійської, і з тих незнаних нам рядів українського передплатника все частійше став відзивати ся до нас голос „читателя-друга“, який запевняв нас що цінить нашу часопись „як рідну маму“ і не покине її навіть в останніх злиднях. Ми знову побачили наоколо себе широку сімю українських письменників — майже всі виднійші репрезентанти українського письменства, публіцистики, науки, які проявляли літературну продукцію в сім часі, надіслали нам свої писання або пообіцяли, як скоро будуть щось мати — до нашої часописи призначити. В спільній роботі на сторінках одної часописи відживало живе почуте одности й солідарности, вирівнювала ся різниця між обома, чужими руками розділеними, але безконечно близькими собі частинами української землі.

Щілина, що була зарисувала ся між ними, заростала. І коли можна без усякого сумніву сконстатувати, що той міжукраїнський сепаратизм значно ослаб за сей рік і балакання на тему різних жупелів „галицької мови“ стали вже нікому не інтересним пережитком,—то треба признати, що в сім повороті мав своє значінне і ЛНВістник.

Так само мала своє значінне в загальнім балансі українського руху поява на українськім ґрунті Росії журналу так солідно обставленого, тяжко узброєного, з довгими й поважними традиціями як ЛНВістник. Нам приходило ся не раз, з уст виднійших репрезентантів української суспільности чути констатованне сього значіння для репрезентації українського руху на зверх і для самого, так би сказати, „самочувствія“ української суспільности, і думаємо, що вони не помилялись в сих поглядах.

Розумієть ся, все се здобутки й успіхи того роду, що можуть вдоволяти тільки випробованого в тяжкій „школь бѣдѣ“ Українця, при звичаєного, що йому все і всюди „вітер в очі віє“. Самі по собі дуже скромні, вони цінні нам як малий задаток кращої будущини, в яку ми кріпко й непохитно вірили, і в сих та їм подібних скромних успіхах і здобутках бачимо неложні симптоми постійнаго руху українського національного відродження. Е sempre se muove! Вона рухаєть ся неустанно — ся обречена на смерть Україна, не вважаючи на вороже кряканне всякого воронья, і не вимагає від своєї суспільности нічого більше як тільки живої, непохитної віри в її житненість, в її будуче жите й силу — та реалізації сеї віри в ділах. Неустанної, живої уча-

сти в народнім руху, його будженню й підтримуванню. І тим більш живої віри в себе і свою роботу і тим живійшої роботи, чим густійше залягає кисла осіння сїрява політичні і суспільні краєвиди, так як то тепер наоколо себе бачимо.

Всі успіхи й здобутки осягнені Лїт.-Наук. Вістником в отсїм році кінець кінцем, скільки можна тепер судити, ледви чи покривють навіть його неможливо-скромний бюджет, скупобчислені видатки отсього року. А тим часом він не може стояти на своїй нинішній точці, а мусить іти наперед, розвивати ся, розширяти ся, щоб сповняти відповідно своє заданне. На се вказав я вже, ще тільки розпочинаючи його виданне на київським ґрунті. Журнал в своїх давніх розмірах не може вмістити тої розширеної програми, яку на нього вкладає перенесенне більшої ваги на Україну російську, ніж яку вона досі мала в його програмі. Самі собою мусїли розширити ся огляди політичного і суспільного життя, більше місця прийшло удїлити статям на теми біжучого життя в Росїї, які так близько зачіпають інтереси українського життя в нїй. А се мусїло відбивати ся економією на иньших відділах. Сього року в середнім журнал дав трохи більше як 11 аркушів на місяць. Се було рішучо за тісно як на програму нашого журналу. Приходило ся відкладати статї, або й зовсім зрікати ся їх, хоч вони далеко не були б зайвими — тільки наслідком тісноти, браку місця. Приходило ся часом дробити статю сильнійше ніж би бажало ся, або переривати її друк, щоб поруч неї дати місце для иньшої статї, яку довше не можна було затримувати, аби не стратила зовсім інтересу. Приходило ся випробовувати терпеливість співробітників, особливо белетристів, відкладаючи їх твори з книжки на книжку. Все се давало багато неприємностей редакції і хоч які старання прикладали ся до того, щоб се не відбивало ся на журналі — воно не могло зістати ся без деякого впливу й на нїм самім. З тих заміток, які робили ся критикою на адресу ЛНВістника протягом минулого року, власне сї подїляли ся нами, що попадали на наше болюче місце — тісноту журналу й дальші наслідки того браку місця.

З тих заміток, які робили ся ріжними критиками й рецензентами російської України на адресу ЛНВістника, багато виявляло нерозуміння того, що можна і належить вимогати від літе-

ратурно-наукового журналу взагалі і ЛНВістника спеціально. Тепер організація преси взагалі переживає значні пертурбації. Старий, скристалізований тип „толстого журналу“ останніми літами перестав задовольняти публіку. З одного боку підорвав його розвій щоденної преси, з другого — почав відживати старий тип альманаху в нових формах ріжних збірників з певною кружковою закраскою, чи перенятих певною одністю тем або провідних ідей. Ті замітки, які робили ся на адресу ЛНВістника, дуже часто були навіяні сею модною тепер формою збірника. Такі напр. бажання, щоб ЛНВістник навіть більші твори літературні чи наукові не дробив, а давав в цілости, аби не „нарушувати цілости вражіння.“ Щоб він не давав зовсім річей другорядної вартости. Щоб він тримав ся певної однородности в стилі й напрямках своєї белетристики — наприклад не допускав модерністики. Сі закиди стають здебільшого зрозумілими власне з становища збірника, а не журналу. Їх можна ставити збірникові, але що стало ся б з журналом, як йому поставити жадання, щоб він дав в цілости велику повість чи драму, яку призначив на свої книжки? Щоб він вибирав самі визначні твори своєї літератури, і стримав свою книжку, коли не міг заповнити її самими першорядними річами. Щоб він відложив огляди свої й статі на біжучі теми, тому що надбїг більший белетристичний чи науковий твір.

Журнал мусів би перестати бути журналом, щоб сповнити сі вимоги — розбити ся на ряд періодичних збірників, або ще ліпше — на ряд осібних видань повістей, брошюр і т. и. А тим часом ми хочемо дати журнал і вважаємо його потрібним. Чи тип збірника розвиватиметь ся далі й витискатиме з культурного життя журнал, покаже будучність. Але щоб він убив журнал, в сім можна сильно сумнівати ся хоч би тому вже, що збірник являєть ся звичайно тільки сурогатом журналу і має тенденцію все більше зближати ся до нього й перетворяти ся в справжній журнал, скоро тільки знайдеть ся для нього відповідний ґрунт. Не знати також, чи удасть ся розвинути ся збірникам мішаного літературно-публіцистично-наукового змісту, по програмі літературно-науково-політичних журналів. Чи витримають вони конкуренцію з журналами — чи не старітимуть ся такі збірники з злободневними статями перше ніж доходитимуть до рук публіки, особливо поза більшими культурними центрами, і чи взагалі по провінції, з слабо організованим книгарським торгом, вони зможуть росповсюдню-

вати ся так скоро і успішно, як того вимагає сама ціль таких збірників—заступати місце журналів. Ми сумніваємо ся, і думаємо, що при теперішнім складі українського життя, особливо провінціального, літературно-науково-політичний журнал буде ще довго потребою неминучою кожної культурної людини, і спеціально у нас добре поставлений журнал як образ літературного й культурного життя — не такий скороминущий, як номер щоденної газети, а ближше й тісніше звязаний з біжучою хвилию і її злобами ніж книга, брошура чи збірник, і приступніший ніж вони — довго ще буде потребою українського життя.

Від журналу ж неможна вимагати, щоб він одну книжку заповнив оригінальною драмою, яка до нього навинулась, другу перекладеним романом, третю — статтю по літературі. Не можна вимагати, щоб він в кількох книжках не давав зовсім оригінальної белетристики, чекаючи аж чогось незвичайного і т. д. Журнал не хрестоматія вибраних авторів; він має дати образ сучасного літературного й суспільного життя, а сього він не зможе зробити, хоч би навіть постановив виловити все що впливає на верх талановитого, незвичайного, і потрапив здобути монополію друкування творів всіх талановитих белетристів, публіцистів і учених свого народу. Се абсолютно не можливо в суспільности, яка має таких талановитих письменників де що більше як двох-трох. Але як би навіть се удало ся здійснити, то безсумніву виявилось би, що ті таланти таки не дають своїми творами позного образу духового й суспільного життя, який журнал має дати своїм читачам, що з них виходить альманах, а не журнал, і для доповнення перспективи треба покликати рядових робітників і роздати їм певні теми для виконання програми журналу. Ніякий літературний журнал не може поставити собі завданням давати самі шедеври: він давати не все, що має якийсь інтерес чи як малюнок життя, чи образ настроїв і ідей, чи як взірєць літературної техніки, і буде вважати себе вповні вдоволенням, коли серед сього інтересного чим небудь матеріалу буде мати спромогу дати щось не звичайне по своїй талановитости. А скільки журналів цілими роками й не мають спромоги дати щось надзвичайне і совістно сповняють своє завдання самими ремісничими виробами? На заході напр. сенсаційні новинки виловлюють ся переважно богатими щоденними газетами для своїх фейлетонів, або видають ся відразу особними книжками, щоб журнальним чи

газетним друком не попусвати книгарського збуту. В Росії вже кілька років все більш талановите або модне, сенсаційне виходить також або особними виданнями або в спеціальних кружкових збірниках, а старі реноміровані журнали, особливо що до оригінальної белетристики, годують своїх читачів самою сїромою, для оживлення уживаючи тільки перекладів. І ніхто не вважає сього виною їх, і російський обиватель далі вважає своїм сьвятим обовязком „слідити“ за сими журналами, тримати їх, щоб бачити як осьвітлюють ся явища сучасного культурного й суспільного життя з становища певної суспільно-політичної доктрини, з певної політичної чи партійної точки. За ним і наш земляк з російської України залічує се до своїх горожанських обовязків і вдячно приймає сю сухеньку з дебільшого поживу — дарма що своїй українській щоденній пресі чи журналістиці такі високі вимоги ставляє, зовсім „внї“ времени и пространства“. Українська преса — а спеціально мусимо сказати рішучо про свій журнал — дає громадянству і тепер далеко більше, ніж скільки воно має право вимагати відповідно до тої матеріальної та моральної піддержки, яку їй воно дає саме. Річ очевидна, що доки Українець сам не стане класти „во главу угла“ свою рідну культуру, свою рідну пресу, книжку, інституцію, а буде дивити ся на неї як на якийсь необовязновий додаток до культури, преси, інтересів російських, доти все українське буде засуджене на нужденне животінне. Доки він (говоримо се все очевидно про Українця російського) буде трактувати серіозно тільки жите російське, а до життя й інтересів українських буде тільки „снисходить“, уділяючи їм те, що зістанеть ся по задоволенню інтересів до життя російського, то значить — найчастійше нічого не уділяючи, — доти не зможе стати міцно на ноги се наше українське жите, наша культурна й суспільна робота. І такий „снисходящій“ нехай оберне до своєї шановної особи всі ті нарікання і хмикання, які він тепер необачно звертає до робітників на занедбаній ниві українського життя.

Ні нам ні нашим читачам, розуміеть ся, не приходило ся стидати ся за ЛНВістник при порівнянню його з иньшими журналами — російськими наприклад. Я міг би навести відзиви людей безсторонніх, які признавали, що він вповні стояв на рівні,

а з деяких поглядів і брав гору над журналами найбільше солідно обставленими. Журнал, який в кожній книжці приносив щось з під пера найліпших наших белетристів, публіцистів, учених, може сказати, що він давав більше ніж від нього можна було жадати. Закидів науковій та публіцистичній частині нам, що правда, й не доводилося чути, натомість слабшою стороною журналу називано його белетристику. Але люде найменш прихильно настроєні для нього, мусять признати, що добра половина того доброго, що дала українська белетристика в минулім році, з'явила ся на сторінках ЛНВістника, а се більше ніж можна жадати від якого небудь журналу.

Поруч тих визначних річей редакція зовсім свідомо містила й річі другорядні, в тім переконанню, що журнал, як я вище сказав — не хрестоматія і не може зачиняти дверей перед річями менш талановитими, але інтересними з якогось погляду ¹⁾. Коли на неповній сторінці часописи, замість лишити порожню пляму, редакція давала поезію, хоч би й позбавлену часом високих артистичних прикмет, але інтересну формою чи гадкою, чи навіть просто новим іменем письменника-дебютанта, — редакція мала те переконання, що як найліпше сповняє свій обов'язок перед читачами, і що вірш навіть не дуже сильний дає більше, ніж незадрукована пляма. І тільки одного не могли ми переболіти — тої прикрої операції, яку приходилося переїти при кожній книжці, коли незмінно виявляло ся, що матеріал, зібраний для сеї книжки перевищує в півтора або й більше разів

¹⁾ Зовсім несподівано нам прийшло ся стрінути ся з боку української суспільности Росії, властиво — деякої частини її, з проявами чисто-м'щанської *pruderie*, яку ми досі привикли стрічати тільки в устах галицьких катехитів (законоучителів), але не сподівались побачити у суспільности поступової, особливо в епоху загальної „переоцінки цінностей“. Так багато голосів невдоволення, навіть обурення викликало недавно оповідання „Дора“, взяте, розуміється, з „неприличної“ сфери життя, але зовсім далеке від порнографії (легкий порив протесту, людської гідности у проститутки, який безслідно минає по хвилі). Перед тим вислови невдоволення прийшлося нам почути з приводу оповідання „Хиба“. Легше зрозуміти було невдоволення літературних старовірів або неблаганних прихильників суспільних завдань штуки против річей модерністичних, або позабавлених суспільної ідеї. Та дарма, ЛНВістник не може замкнути ся в рамки якоїсь школи чи доктрини й признає в творчости „всі роди окрім нудного“, безталанного й неінтересного.

число аркушів, яке може містити ся книжка, й приходило ся, як я сказав—одно розділяти на два номери, замість дати в однім ¹⁾; друге відкладати до дальшої книжки — ризкуючи, що воно стратить щось в інтересі, в сучасности від такого відкладання; третього — не приймати зовсім і звертати авторови, з прикритим почутем, що воно б далеко не було зайвим в журналі. І от уже з самого літа почавши ми займаємо ся тільки тим, що відкладаємо все, що напливає і що можна відложити до нового року, коли ЛНВістник буде збільшений, бо в сім році треба дати місце стількому вже прийнятому та подокінчувати розпочаті статі й белетристичні твори, та лишити місце на огляди й статі злободневні. Не замовляємо нових статей, уриваємо по перекладах, оглядах і бібліографії (на тих кінцевих точках програми найбільше окошується та тіснота), виключаємо всякі довші рецензії і т. и.

Таке становище неможливе *à la longue*, і очевидно ЛНВістнику треба або збільшити свої розміри, або обтяти свою програму: або викинути белетристику, або виключити огляди й зістати ся збірником статей наукових і публіцистичних. Очевидно, і те і се неможна зробити, не вирікаючи ся цілей, поставлених ЛНВістником, який по різних ефемерних пробах зістаєть ся ще раз одиноким українським журналом і бо-зна як ще довго може ним зіставати ся. І тому збільшенне розмірів його являєть ся ділом неминучим і негайним. Питанне тільки про спосіб покриття тих збільшених коштів. І в теперішнім розмірі, при теперішнім стані передплати ся передплата дай Боже аби покрила кошти видання. Покладати ся на такий приріст передплатників, щоб не він тільки зміцнив теперішні позиції ЛНВістника, але й покрив кошти його збільшення — на се треба більшого оптимізму, ніж яким наділила нас практика українського життя. Тим більше, що

¹⁾ Закиди надмірного дроблення, які нам робили ся, одначе также бували перебільшені, Напр. такі докори робили ся нам з приводу повісти Вернона „Марі.“ І от цікаво порівняти: разом з ЛНВістником сю повість зачав друкувати російський журнал, спеціально присвячений заграничній белетристиці: Вѣстникъ иностранной литературы. Він надрукував її в шести книжках, покоротивши кінець, ЛНВістник в семи-в цілости. Виходить, що якогось надзвичайного дроблення не було, а повість ішла в звичайнім темпі, навіть і для журналу не звязаного розмірами й широкою програмою, як ЛНВістник.

трудно їхати довго і добре при таких скупих тратах, з якими вів ся ЛНВістник досі. Недавно біографи Марка Вовчка пригадали нам, що „Основа“ платила ліпшим авторам по 200 руб. за аркуш: як же сильно пішли ми назад за ті п'ятдесят літ з сього погляду! А тим часом бажаючи зібрати у себе найбільш талановитих співробітників, треба думати про те, щоб платити їм ліпше, ніж ми спроможні платити тепер. Правда, „Основа“ стояла панськими силами, а в наші часи українство опираєть ся переважно на чистім майже пролетаріаті. Тому й прикро думати про якесь значнійше збільшення передплати. Знаємо, що головна опора нашого журналу, се сьвята голода, якій справді приходить ся часом і „свій гардероб реалізувать“, щоб заплатити за передплату. Народ маломощний, який іще переважно й постраждав останніми часами, потратив посади, заробітки, і для нього доложити кілька рублів до газети чи журналу — се велике питання, особливо під теперішню загальну дорожнечу.

І по довгих ваганнях ми рішаємо ся йти середньою дорогою. Як бачать читачі з оголошення про передплату, ми дуже незначно підвищуємо її: коли сього року незаможні передплатники в Росії, що виплачували передплату частинами, платили 6 р. 50 к., то в будучім році платити муть 7 р., і сю передплату можуть виплачувати по 1 р. Ми тільки просимо всіх, хто не має крайньої потреби користати з сеї знижки, аби й не користав з неї, бо наша надія на тих, що платити муть повну пердплату — 8 рублів (найліпше — виписуючи журнал просто з його контори). Для передплатників галицьких ми підвищуємо передплату на 2 корони, з огляду не тільки на збільшення журналу і коштів видання, але також і коштів пересилки.

Але се підвищення передплати обіцяє нам тільки частинне покритте, і поруч нього сподіваємо ся збільшення числа передплатників. Просимо всіх наших читачів старати ся про розширення нашої часописи, заохочувати до неї людей, прилучати нових передплатників. Просимо памятати, що в тім запорука істновання й дальшого розвою нашого журналу. Просимо зятати, що кожний десяток передплатників, по покриттю коштів видання, дає спромогу додати аркуш до річника, поставити його ліпше. Пояснюємо справу широ, не вилазячи на котурни, не завиваючи ся в театральні тоги перед нашими читачами, на котрих дивились від початку і дивимось не як на безсловесну „толпу“, а як на товари-

шів-другів, що своєю моральною й матеріальною помочю дають нам спромогу сповняти нашу роботу на користь нашого слова й життя. Вважаємо, що існування й розвій нашого, одинокого українського літературно-наукового журналу дороге не тільки для нас, а й для них і просимо подбати про його забезпечення. Нехай нікому ся справа не здасть ся марною, маловажною. Той сірий, неприязний сумний час, що розпочав ся наоколо нас, той смерок, що залягає колись широкі й ясні перспективи, вимагає великої витривалости, скупленої енергії, запобігливости навіть в малих ділах (за браком великих, яким не дає місця сей сірий час) — щоб зберегти здобуті позиції і з них поволі здобувати нові. І ми кладемо се на серце всім свідомим членам нашої суспільности: бути нам помічними в сїм малім ділі — відповіднім поставленню журналу, який був би гідним органом поступової української суспільности, гідним її репрезентантом.

Всім хто брав участь в нашім журналі в минувшім році, висловляємо сердечну подяку й просимо до дальшої участі і їх, і тих, хто досі не брав у нїм участі. ЛНВістник ніколи не був органом кружковим і не буде. Ми не розсилаємо спеціальних записок, але раді всім, кому близьке діло розвою й поступу нашого народу, нашої землі, і просимо всіх.

Рукописи можна посилати однаково чи на львівську чи на київську редакцію: вони пересилають ся туди, де в даннім моменті йде розбір рукописей. Тільки просимо не докучати редакції скорими запитаннями про долю тих рукописей: напливає їх велика сила, переважно, розумієть ся, нездалих — маса „проб пера“ всякого рода, але від разу вгадати в них пригожі не завжди можна, і треба часу на їх читання. З приводу дрібних віршів редакція не входить в ніякі переговори і рукописей їх не ховає. Всякі рукописи просимо присилати чисто переписані, з полями (маргінезами), инакше не будуть читати ся. Рукописи призначені до друку в ЛНВістнику просимо писати принововлюючись по можности до його правописи, бо за правлення правописи в новім році буде відлічувати ся з гонорару. Для вигоди співробітників ми наміряємось при першій книжці подати коротку інструкцію для правописи, відповідно до змін, які прийняті редакцією, в напрямі зближення до себе фонетики школьної (галицької) з теперішньою українською, відповідно до гадок, висловлених в сій справі язиковою комісією Наукового Товариства ім. Шевченка.

Передплатників просимо відновляти передплату ще заздалегідь перед новим роком. Кому трудно надіслати й той перший рубль, то нехай хоч одкритою повідомить, що він буде передплатником в 1908 р. Галицьких передплатників просимо залишити свій звичай — передплату заміняти в посліплату і отягати ся з висилкою грошей, аж перервуть висилку часописи.

На останню книжку сього року і перші книжки 1908 р. маємо приладжені: посмертні писання Марка Вовчка—право на українську літературну спадщину її (невидану) набув наш журнал; поетичну драму Лесі-Українки, великий суспільний роман Ів. Франка, оповідання В. Винниченка і М. Коцюбинського, жарт Л. Старицької-Черняхівської, поему М. Чернявського, оповідання О. Іванчука, Н. Кибальчич, І. Липи, Л. Лотоцького, І. Огієнка, Нат. Романович, П. Смутка, А. Хомика, поезії М. Жука, Г. Кернеренка, П. Карманського, Ул. Кравченко, Олеса, Ів. Франка, С. Черкасенка, М. Чернявського й ин. Спомини з театрального життя М. К. Садовського і Пясковського, спомини про М. Вовчка Ганни-Барвінок, про М. Ковалевського Ів. Франка, про Мальованого М. Симонівни. З переладів намічено голосну драму Шолом-Аша „Віг пімсти“, повість Сінклера „Джунґлі“ з сучасних економічних відносин Америки (синдикати), також ряд дрібних оповідань, а в дальших книжках зачнеть ся фантастична повість Хоггарта для молодіжи. Приготовлені наукові статї Ол. Грушевського, В. Доманицького, проф. Перетца, В. Панейка, проф. М. Сумцова, С. Томашівського, дра І. Франка, дра Ол. Черняхівського, і мої; публіцистичні: Ол. Білоусенка, М. Гехтера, В. Гнатюка, М. Лозинського, П. Смутка, С. Чарнецького й ин. Поскінченню дром Франком нарису історії української літератури, над яким він працює, буде він теж друковати ся в ЛНВістнику. Будуть вести ся мною далі статї п. т. „На українські теми“. Огляди українського життя будуть поручені Ф. Матушевському, огляди життя галицького М. Лозинському, огляди російські В. Піснячевському, заграничні В. Панейку. Користаючи з збільшення журналу більше місця уділяти мемо бібліографії. Частійше даватимемо місце статям з західноєвропейського духового і суспільного життя — сього нам в сім році брак місця не позволяв.

ІВАН ФРАНКО.

ВЕЛИКИЙ ШУМ.

VII.

Минав рік за роком, а по селах ще стояв „великий шум“. Пани присмирніли і по короткій політичній гулятиці 1848—49 поприсідали в домах. „Панів тиснуть, а мужикам лекше“, говорили селяни, що без глибокого розуміння річи хвалили собі часи реакції по 1848 році, поки події вже з другої половини 50-их років не переконали їх, яка передчасна і марна була їх радість. До того по недавніх тісних роках се була пора надзвичайних урожаїв. „Родить як на збитки“ — говорили мужики. Досить було як будь роздряпати землю, як будь уткнути в неї якесь насіне, все росло, розвивало ся і приносило несподівані та нечувані давнійше плоди. І се зайвартіло людям у головах, думали, що все так буде і так має бути, прикладали ся до праці як найменше, а шуміли по коршмах, нахвалявали ся, що ось то ми, нам Бог дає і хто против нас? Але лихо не спало і чатувало на них із пидтиха, та як прийшла його пора, дало себе в знаки як і слід лихови.

І в Грушатичах ішло так само як по інших селах. У полі робили мало й лїново, за те по коршмах сиділи день у день, особливо старші, батьки родин, пили й роздебендювали про політику, снуючи фантастичні пляни та бавлячи ся сплетнями. Цікавили ся такими справами, як любощі молодого цісаря з якоюсь жидівкою, як тим, чи швидко Польща буде, яку обіцяв відбудувати французький Наполіон, як тим, чи швидко москаль Турка за море вижене. Все се були „казети“ устні, а що діяло ся в краю, на що заносило ся в краєвім і державнім правительстві, про се до селян не доходили ніякі вісти. Досить, що двори присмирніли і недокучали селянам, а іноді й запобігали їх ласки, щоб мати дешевого робітника; про важні аграрні справи, що викльовували ся тоді в краєвій адміністрації, не писали ніяки газети під тиском безглуздої цензу-

*) Див. кн. V і VI.

ри, не говорено ні на яких вічах і зборах, бо се були тоді нечувані у нас річи; все робило ся секретно, тихо, канцелярйним способом, а губернатор Голуховський, Австрієць до дна душі, дусячи всякі прояви крикливого польського патріотизму рівночасно працював усильно над тим, щоб із середніх і вишших верстов галицько-польської суспільности виробити те, чого Польша від віку не мала — вишколену, покірну наказам і натякам з гори і віддану одному ділу бюрократію.

По селах де-де почали проривати ся різні місцеві конфлікти. В Грушатичах прийшло до передирок між громадянами й попом. Думяк і його невеличка кумпанія порушили думку заведеня тверезости в селі, почали збирати людей біля церкви по службі божій і поминати їх, щоб здержали ся від п'янства і запомаганя арендарів. Та люди сміяли ся з тих промов, кепкували з Думяка та Яця Коваля, а деякі попівські підлизні заскаржили їх перед о. Квінтіліяном, що мішають ся в проповідницьке діло. О. Квінтіліян одної неділі прийшов і сам послухати Думякової проповіді, а чуючи, що він замість простого збріджуваня людям горівки і поклику на образу божу звертає увагу людей на такі річи, як приспорюванє доходу панам через підпиране їх пропінації, збіднюванє селянства та оглупіне п'яниць, заборонив йому говорити в таким дусі твердячи, що се вже не свята, богоугодна тверезість, против якої й він не має нічого, але „політика“ — того слова тоді, попівши ся на „мартовій горячці“ 1848 р., всі галицькі інтелігенти дуже бояли ся — і простий бунт. Думяк спротивив ся тому.

— Як же, егомость, бачите самі, що нарід допиваєть ся до згуби. Думаю, що се ваша річ остерігати і навіть примусити його, аби отямив ся.

— Моя або не моя! — гордо відповів о. Квінтіліян, — а тобі зась! Вже я їм, п'яницям, не стілько говорив, та хиба вони послухають?

— Приводіть до присяги на тверезість, — мовив Думяк.

— Ага, мудрий ти, а блазень при тім! — крикнув о. Квінтіліян впадаючи в роздрозненє. Ти знаєш, чим то пахне? Нехай лише пан комісар і пан староста довідаєть ся, що тут у мене по щось ведуть людей до присяги в церкві, то зараз скажуть, що то Русини бунтують ся, святять ножі, аби різати

панів і цісарських урядників. Ну, мав ся-б я з пишна, як би був такий дурень і послухав твоєї ради. Чекали-б мене кайдани, тюрма, суди та казмати. От якого ти мені добра бажаєш!

— Опамятайте ся, єгомость, — добродушно всміхаючись, мовив Думяк, — хибаж то яка політика, коли Ви будете на проповідях упоминати до тверезости, а тих, що хочуть заректи ся сеї погані, будете доводити до того, аби добровільно запрягли свою обіцянку в церкві? Чи може вам хто за се якесь зле слово сказати? Я думаю, що не може.

— А я думаю, що ти дурень і для того таке говориш. Коршма, се часть панського маєтку і пропінанія часть панського доходу тай цісарського скарбу. Хто хоче урвати доходи панам і цісаревому скарбови, той най виступає против горівки. Я сего не вчиню і жадному з моїх парафіян не позволю.

— А я вам покажу, що вас ще примусять запрягати людей від горівки — уперто промовив Думяк.

О. Квінтіліян визвірив ся на нього.

— Що, покажеш? Ти смаркачу мені старому будеш показувати? Цікавий я знати, як ти мені покажеш?

— Найпростійшим способом, — спокійно відповів Думяк. Напишу до консисторії в Перемишлі жалобу на вас, що в селі люди пянчать, а деякі раді би перестати та домагають ся присяги, а ви не хочете приймати. Ану, чи вам не накажуть?

— Хто міні таку річ сміє наказати? — кричав о. Квінтіліян. — Консисторія не посьміє, бо не має до того права. Се значить, уменшувати державний дохід, чи розумієш ти се?

— А пянство вдсятеро більше вменшує державний дохід, бо нищить і маєток селян і ще й до того самих робить туманами та хирляками нездібними до праці і до військової служби. Отже я вам покажу, що моя рація, а не ваша!

Отак повстала перша Думякова супліка до перемиської консисторії з жалобами на о. Квінтіліяна. Вона була держана в дуже поміркованім тоні, доказувала шкідливість пянства і доконечність того, щоб духовенство виступило против сеї пошести і кінчила ся реєстриком тих селян, що готові були запрягти в церкві на тверезість, але о. Квінтіліян вилаяв їх прилюдно і не допустив до присяги. В консисторії був тоді

канонік Лев Кордасевич, який ще з давніших літ мав якісь контри з о. Квінтіліяном. Він звернув увагу на Думякову супліку, взяв її за притоку до видання першої куренди до духовенства, якою звернено його увагу на пянство народа і поручено йому дбати всякими способами про отвержене селянства, особливо способом доводження людей до добровільної присяги на тверезість у церкві. О. Квінтіліян разом із сею курендою дістав від консисторії упімненє, аби „залишаючи свій дотеперішній і консисторії добре відомий звичай грубіянського і згїрдного поведження з селянами, по батьківськи заняв ся їх поученєм і наводив їх на добру дорогу, а не відганяв від сьвятої присяги на тверезість“. Рівночасно Думяк дістав від о. Кордасевича власноручний лист, у яким хвалено його ревність в вірі і дбайливість про отвержене народа і передано йому пастирське благословенство від єпископа на дальше веденє розпочатого діла.

З сими письмами вийшла забавна історія, що причинила ся до більшого заострення відносин між о. Квінтіліяном і грушатицькою громадою. Одержавши куренду, написану як би навмисне на перекір його поглядам висловленим у розмові з Думяком, і прочитавши упімненє писане власноручно о. Кордасевичем, він закипів страшенним гнівом і постановив собі не відчитувати сеї куренди в церкві і не згадувати про неї зовсім, бо вона буцім то прислана для відомости самих духовних, а не для загалу вірних, а за те в найближшій проповіді виляти свою злість на тих, кого він уважав своїми ворогами.

І справді найближшої неділі прочитавши євангеліє і навязуючи до тих слів, що праведники будуть терпіти гоненія і переслідуваня, так як терпів їх Христос, він виголосив таке поученє:

— Чулисте, християне, слова святого євангелія, а чи знаєте, до кого вони відносять ся? Отже знайте, що вони в нинішню днину відносять ся до мене, вашого душпастиря. Чи мало я труджу ся для вашого спасенія, чи мало проповідую вам боже слово, чи мало упоминаю вас, аби сте не були злодіями, лїнюхами, клеветниками, обжирцями та пияницями, аби сте були людьми, а не свиньми, а ви ані вухом не ведете на мої науки, ані оком не кинете на ті стежки, які вам показую і як ті свині в калюжу так ви вперто бродите в своїх гріхах.

Чи я тому винен, що мої слова відскакують від вас, як горох від стіни? Ні, я тому не винен; видно, сам Пан Біг оглушив і затвердив вас на мої слова, як того єгипетського фараона, аби не пускав Жидів із неволі. Але я вам кажу; прийдуть на вас кари, так як на фараона язви єгипетські. Прийдуть незабаром, бо ви не вменшаючи своїх гріхів ще побільшаєте їх. Задля вас підняли ся против мене два Іюди Іскаріотські, два гонителі і клеветники, один той Корда в Перемишлі, що його всі знаєте, а другий між вами, стоїть ось тут і дивить ся на мене, а імя йому — Манта!

І він при тім пальцем показав на Думяка, що стояв у першій ряді господарів.

— Оті два клеветники взяли ся їсти мої печінки, пити мою кров і рвати моє серце. Вони набріхують на мене і саміж судять мене. Манта мантить і бреше і крутить усе на своє, а Корда коробить і дусить і знущаєть ся по своїй уподобі. Манта підлещуєть ся, а Корда ригає злобою і ненавистю. Се ті дві гадини, що завзяли ся зігнати мене зо світа. Але Бог не допустить, щоб вони доконали свого діла. Ще я домолю ся на них і на всіх вас божої кари і язви єгипетської і покаянія і нині і прісно і во віки віков. Амінь.

Усі вірні перехрестили ся з привички при тих словах, а о. Квінтіліян ще раз злобно окинув їх оком, обернув ся від них і пішов у вівтар служити далі службу божу.

Селяни не дуже здивували ся таким закінченєм проповіду; для них се не була ніяка новина, що їх панотець ганьбить їх поіменно на проповідях, показує на них пальцями та прикладає до них погані або й соромні прозвища. Так само не була для них новістю лайка на Корду, себто на о. Кордасевича, який був парохом у Грушатичах перед о. Квінтіліяном і полишив по собі добру память у селі. Дивно було людям лиш одно — за що се їх парох раптом так люто накинув ся на Корду й Манту і чому як раз злучив їх обох до купи як своїх гонителів.

По богослуженю вийшовши з церкви всі люди, великі й малі, стовпили ся на цвинтарі, обступивши Думяка. Гули запитаня: що таке стало ся? Чого він накинув ся на вас? Яку нову пакість зробив йому Корда? Думяк мусів пояснити.

— Бачите, панове громадо, то так було. Нас кількох захотіло було присягти в церкві від горівки, щоб не пити її хто рік, хто три роки, хто десять, а хто й до віку. Панотець не радив нам присягати, бо присяга страшна річ, „а я, мовляв, знаю вас, п'яниць і брехунів, що ви й пану Богу присяги не додержите. Ідьте геть і не пийте, коли не хочете, а Божого імени не покликайте даремно“. Я написав про се до консисторії і просив пояснити нам, темним і безрадним людям, чи наші духовні мають навчати нас на праву дорогу і відводити від п'янства, чи може мусять мовчати про се тому, що отверезіне народа підкопало би панську пропінацію і вменшило би доходи цісарського скарбу. Отже консисторія видала до всіх парафій письмо, яким велить парохам остро й пильно виступати против п'янства і приводити людей до присяги на тверезість, а отець Кордасевич написав до мене ось який лист.

І Думяк прочитав усій громаді лист каноніка і любленого нею колишнього пароха. У многих закрутили ся в очах сльози, почули ся голоси:

— Ось правдивий батько народу, що бажає нам добра, не так як наш панотець!

О. Квінтіліян, стоячи край дверей церкви під притвором був свідком усєї тої події, але зціпивши зуби мовчав, почувачи мабуть, що поступив собі сьогодні не зовсім тактовно. Проте коли люди розійшли ся, він замикаючи церков буркотав сердито сам до себе:

— От іще гадина! От іще анархіст! Ось як він під мене підкопуєть ся! Але чекай, я тобі не таке покажу! Будеш ти мене тямити!

Думяк нічого не знав про панотцеву погрозу ані про те, чим панотець думав „заїхати“ його. Він тоїж неділі написав лист до о. Кордасевича, в яким подякувавши йому за його батьківське писане і піднісши, що слова його листу зворушили декого з його бувших парафіян до сліз, оповів подрібно зміст проповіді о. Квінтіліяна. Розумієть ся, о. Кордасевич із сего приватного листу не робив ніякого вжитку і в листі до Думяка упімнув його, аби не ширив ніяких некорисних вістий на свого панотця, всіляких кривд чи то своїх чи громадських допоминав ся в законній дорозі, а упімнення і докори, що ти-

кали ся питань чести і сумління, приймав мовчки й без образи, хоч би вони були й несправедливі. „Бог, що бачить усі серця й душі, один знатиме, яка ціна таких упімнень і докорів, а нам не личить входити в те. Наша річ пильнувати, аби наші людські, тілесні справи не терпіли шкоди, а вже Бог один нехай осудить, кому честь, а кому нечесть. Про те одначе о. Квінтіліян по якимось часі одержав знов ad personam запитанє, чому не оголосив народови консисторської куренди против пянства, тай сим разом ані на запитанє консисторії не відповів нічого, ані куренди народови не оголосив, знаючи, що нічого прикрийшого за се йому не може бути.

Але на Думяка він лагодив иншу „кавзу“ якої в селі ніхто не сподівав ся. В старих церковних актах він знайшов між иншим протокол оглядин грушатицької церкви й парафіяльних будинків та ґрунтів, списаний Атанасієм Шадурським ще десь коло 1760 року, і вчитуючи ся в той, як йому здавало ся, важний урядовий документ переконав ся, що в р. 1700 парафіяльні ґрунти були далеко більші, як тепер, і що особливо та посілість, на якій тепер сидів і господарював Кость Думяк, перед 100 літами належала до парафіяльних ґрунтів.

— Чи бач чорти, яку часть мойого ґрунту захопили! — кричав, о. Квінтіліян аж підскакуючи з радости на своїм крислі, що здужав знайти таку цінну знахідку.

— Чекай же, ти безбожнику, ти Манто з твоім наостренім розумом! Я тебе навчу, по чому локоть борщу. Я тебе нажену зо шумами з того ґрунту, який твій батько чи дід захопив безправно.

І при найблизшій нагоді він у Самборі удав ся до одного старого адвоката, що памятав іще польське право, і показуючи йому свій документ запитав його, чи і що можна би на його основі зробити його ненависному ворогови.

Адвокат, по тодішньому рап Которнік прочитав документ і сказав, що сам собою він не дає ніякої підстави до цивільного процесу за „узурп“, тобто за самовільне відчуженє церковного добра від його правного властителя, але велить догадувати ся, що такий узурп був доконаний колись у пізнішій часі.

— Шукайте, отче, инших документів, перегляньте старі й нові інвентарії, які там ґрунти записано на церкву, а які

доси лишили ся при ній, віднайдіть, хто й коли допустив ся того узурпа, а тоді побачимо, що можна з того зробити.

І о. Квінтіліян кинув ся рити ся у своїх парафіяльних і в двірських домінікальних паперах, зібрав цілу купу шлюбних „інтерциз“ та спадкових актів, ріжних актів процесових, ріжних цесій та резолюцій, що сяк або так доторкали ся церковних ґрунтів у Грушатичах, і цілий оберемок сего добра завіз своєму „коморникові“. Коморник, старий процесович, що рад був усякій нагоді зідрати з клієнта, почав прочитувати ті акти, вишукувати в урядових архівах нові акти, резолюції та інвентарії, і по кількомісячнім порпаню потішив о. Квінтіліяна радісною новиною :

— Єсть! Ваша правда! На парафіяльних ґрунтах у Грушатичах зроблено нечуваний узурп. Подавайте о реституцію! Я певний, що по вашім боці стане дирекція релігійного фонду і ви виграєте справу.

Ся відомість наповнила його нечуваною радістю. Він оголосив свою кривду селянам на проповіді і зажадав від них, а особисто від Думяка, аби вступив ся йому з ґрунту, що колись належав до церкви. Даремне Думяк і ріжні старі люди толкували панотцеви, що Думяки в польських часах були попи і попуючи сиділи на своїм родовім ґрунті, а як перестали попувати, то й ґрунт їх лишив ся при їх роді. О. Квінтіліян не хотів тому няти віри і подав подане до дирекції релігійного фонду у Львові про реституцію значного ґрунту, що був колись церковний, а тепер находиться ся в приватних руках. Там мабуть не знайшовши ніяких актів про сей ґрунт написали йому загально, що нехай починає процес перед цивільною властю, а дирекція релігійного фонду подасть про се свій голос по вислуханю обох сторін.

О. Квінтіліян був на вершині радості. Тепер він покаже Думякови, покаже цілій громаді, що значить парафіяльна власть у селі. Не чекаючи процесу і його вислідів він був такий певний своєї побіди, що тоїж неділі оголосив громаді на проповіді, що нині гордяки будуть присмирені і неправно загарбоване ними церковне добро буде їм відібране. Перестане Манта мантити і Корда крутити. Покажуть ся, чия кривда, а чия правда. Вся громада має ставити ся на спорнім ґрунті, аби його перемірити і по добру звернути панотцеви, коли не

хочуть чекати на себе окрім урядової екзакуції ще й наглої божої кари за церковну кривду.

Люди слухали того поучення як якоїсь бесіди божевільного; вони тихо зітхали і хитали головами, коли о. Квінтіліян з дивним завзятем і не перебираючи в словах клеймив та ганьбив своїх ніби то противників і просив на них кари божої. Нарешті скінчивши він велів із церкви на спірне поле. Нова думка опанувала його. „Силували ви мене, аби я вас заприсягав від горівки. Добре! Але я вам тепер присягну, котре моє поле! Побачу, чи ви повірите на мою присягу“.

Селяни ще дужше хитали головами на таку процедуру і були певні, що їх панотець ізсунув ся з глузду. Та про те пішли за ним на пригірок за церквою, поки не стали на межі теперішнього церковного ґрунту.

— Отсе моє! — кричав о. Квінтіліян весь розпалений від церковного ґрунту, від скорого ходу під гору та від соняшної спеки. — Отсе моє, чуєте?.

— Чуємо, чуємо! — сказали люди. — Всі знаємо, що се ваше.

— Але й отсе моє! — крикнув ще дужше о. Квінтіліян і вхопивши довгу жертку почав мірити сумежну ниву півпек від своєї межі.

— Один сяжень! Другий сяжень! Третій сяжень! Четвертий сяжень! Пятий сяжень!

— То все моє! — крикнув Думяк.

— Брешеш, вороже! Се все моє! Ось поти моє! Присягаю Господу Богу, що моє!

І сильним розмахом жердки він устроїв її острим кінцем у землю. І нараз обома руками вхопив ся тої жердки, почервонів страшенно, захитав ся на ногах якусь хвилину, а потім разом із жердкою повалив ся на землю, ледво раз дригнувши ногами. Умер від удару апоплексії.

Люди поставали довкола його трупа, почали хрестити ся та шептати молитви, а дехто не міг удержати ся, щоб не кинути на нього докірливе слово:

— Так-то так, панотче! Побила тебе самого твоя фальшива присяга.

Кілька неділь по його похороні прийшла до громади резолюція з цивільного суду, що розпочатий покійним священни-

ком против неї процес за зворот ніби то церковних ґрунтів ніби то безправно відчужених від церкви складаєть ся до актів задля повної безпідставности.

VIII.

Надїхала осінь, вельможна панї, богата хозяйка. За нею тягнуть ся непереглядні стада волів, табуни коний, ряди возів навантажених сіном, снопами та мішками. Над ними стоїть курява, за ними простягаєть ся земля висилена, сіра і сонна.

Махнула осінь на ліси — і вони зацвили пурпуровими, сірими та жовтими красками, зашуміли глибоким та важким стогоном, тугою за минулим літом.

Махнула в повітре, і воно заповнило ся роями ластівок, ключами журавлів, стадами диких гусий та інших пташок, що тихо мов осінні мряки тягли на південь.

Махнула на ріки і риба почала ховати ся в найглибші місця та печери для зимівлі.

Махнула на села, і вони здули ся скиртами та повними оборогами, оживили ся отарами овець та чередами скоту, що доси кочували по високих полонинах, а тепер вертали на зимівлю.

Небо, ще чисте і безхмаре, але звільна блідне, а поля під ним жовкнуть, сіріють під стернями, чорніють під парами, шелестять тугою по пережитих хвилях літніх радощів.

Сади, ще недавно обтяжені плодами, звільна позбувають ся їх, осипають ся з листя і доливають і свій шум до широкого моря мелянхолії, що розлило ся над усею країною.

Тільки люди не чують тої мелянхолії. Вони бадьорі, ситі і горді щасливо перебутою працею, обсмалені літніми спеками, та повні гордоців і самозадоволення на вид тих богатих скарбів видертих із рук природи.

Квилять скрипки, дзвенять колокільця, гудуть басы, земля стугонить під важким, тактованим гупанєм сільських танцюр, що вибивають гопака на токах або на подвірях.

Чути веселі вигуки, срібні реготи дівчат та шепоти лицяння, — починаєть ся той новий великий шум ситого і п'яного житя, так характерний для нашого села. З ранку до вечера скрізь біля хат теркочуть терлиці, немов сварять ся зуб за зуб.

А широким полем, безлюдною дорогою сунеть ся і теркоче маленький візок запряжений одним маленьким конем, а сиджене в тому візку займає один чоловічок — пан не пан, але й не селянин, ніби урядовець, як видно по мундурі, але але й не урядовець, бо той мундур не має ніякої виразної форми, радше якась недоладна імітація, ніж дійсний урядовий стрій.

Він іде згорбившись, невеличкий та сухорлявий, мов купка нещастя на своїм мізернім возику. На голові в нього білий, а властиво від старости брудно-сірий циліндер, під ним острій, лисячий ніс неначе вітрить дорогу, цапина борідка немов опираєть ся на груди, рука механічно раз по разу махає батіжком над шкапиною, ані разу не вдаряючи її, уста так само раз по разу цмокають, а очи шниряють по опустілих полях і лісах, числять отари овець і череди худоби, що сям і там здоровенними латками сунеть ся по стернях та толоках, а лице його помітно жовкне і стягаєть ся, заострюєть ся на сей вид.

Правдиво осіння фізіономія.

А за ним і біля нього, як далеко оком кинеш, снуєть ся бабське літо та виблискує до сонця своїми срібними нитками; се його мрії, його завидючі думи, що сіткою снують ся по тих благословенних полях, се ті малесенькі павучки, що й тут шукають собі здобичі.

Ось перед ним село, і він ще дужше кулить свою фігуру, в'їздячи в громадську лісу, немов би чуючи тут якийсь ворожий дух для себе.

Його очи мов руді миши бистро забігають на кожде подвіре, слідять за кожним рухом на вулиці, але лице набирає при тім якогось трупячого виразу, воно робить ся немов деревляне, байдужне і безучасне, тільки инколи якийсь злобний, холодний усміх розтягне його бліді, безкровні губи.

Та ось на вулицю вибігли діти, ціла юрба, і побачивши незвичайну появу раптом закричали в один голос:

— Біда їде! Гей, гей, біда їде!

Сей крик немов оживлює тихе село.

Тут і там скриплять двері і відчиняють ся фіртки з подвіря на вулицю, з вікон і з поза плотів висувають ся людські лица і зараз покривають ся тінню якоїсь непривичної для них суворости. Але ніхто не витає панка на возику, не відповідає

на його поздоровлення, лише ненастанний дїтський крик вєть ся довкола нього мов рїй чмелїв і супроводить його аж до другої громадської лїси, де кїнчить ся село. І супроводить далї, в опустїлі поля й толоки, і ще й до лїса бїжить луна та перекидаєть ся зичними окликами:

— Бїда їде! Гей, там бїда їде!

А потїм злбнї спїви:

Гей там на горбочку
Їхав дїдько в черепочку,
А ми його не пїзнали
Тай шапочки поздїймали.

А старші люди, поважнї газди плюють на слїди його колїс на вуличнїй куряві та приговорюють:

— Щоб ти карк зломав! Щоб ти не дочекав бїльше їздити сюди!

А проминувши непривїтне село їздець скручує на мїст і звїльна пїдїймаєть ся на своїй бїдї на високе узгїре, на якого краю червонїєть ся панський двїр. Не перший раз він тут гостює, та сьогоднї має надїю довести своє дїло до ладу.

Пан Субота з жїнкою сидить на ганку та лїбуєть ся цїлим озерцем астрїв та малїв та георгїнїй та безсмертнїкїв і инших осїннїх цвїтїв, що густо обсїли грядки перед ганком. Побачивши комїсаря Годїєру на його вїзку він простягає против нього руку і витає його кивками простертої в верх долонї. А комїсар усмїхаєть ся своїм деревляним обличєм, махає своїм цилїндром і ще глїбше похиливши ся в'їжджає на панське подвїре аж до возївнї, тут у вїльнїм куточку ставить свою бїду, випрягає з неї свого коника, привязує його до плота і кидає йому жменю сїна з пїд своєю сидженя, а сам бїючи себе долонями по вїдсиджених та болючих колїнах з тим самим безпредметовим усмїхом їде до двора. Нїхто не виходить стрїчати його, навїть пес припнятий бїля буди не встає зї своєю леговища, а побачивши його вишкїрює зуби, гарчить якомь нерадо і потїм знов закладає свою кудлату голову пїд задню лапу і звинувши ся обарїнком спить далї там, де перестав перед хвилею.

Пан Субота стрїтив його в передпокою, засукуючи руки.

— А, пан комісар, пан комісар! Усе на ногах, усе на возику! Щож вас сим разом приводить до мене? Чи все та сама стара турбота?

— Все та сама! — мовив комісар, стискаючи обі долоні пана Суботи. — Вона не дає мені спокою. Не можу витримати дивлячи ся на те, що тут діється. Ясновельможний пане, ви не повинні сего довше терпіти, не повинні під загрозою власної руїни.

— Щож таке страшне у мене діється? — з комічним переляком запитав пан Субота.

— Повне безправ'я! Повна девестація вашого добра. На власні очі бачу! В лісі скрізь тільки й чуєш цюкане та скрип селянських возів, по стернях скрізь селянська худоба, толочить нові засіви, засуває рови. Не вжеж можна так легковажити собі власне добро?

— А щож я на се пораджу? — відповів добродушно пан Субота. — Сервітути за ними, то вони в праві. А шкоди та девестації такої страшної, як ви кажете, вони мені не роблять. Адже все робить ся під доглядом моїх людей і під моїм власним. Ліс вичищують із сухарнику та вітрових зломів, на полях селянська худоба полишає більше гною, ніж робить шкоди.

— Патріархалізм, вельможний пане, старий, перестарилий патріархалізм. Пора нині на нові погляди. На комунізмі з хлопамі не зайдете далеко і чим більше їх, тим більша буде ваша кривда. Нині основний закон: що моє, того не даєш! Тільки на такій основі можлива раціональна господарка.

— Ну, ну, пане комісарю, — мовив пан Субота силоміць садячи його на софі і сам сідаючи біля нього, — не таке то все страшне, як вам видається. Певна річ, сервітути нам не вигідні і спиняють подекуди раціональну господарку. Та тут же один сам для себе не порадить нічого. Треба чекати законної розв'язки діла.

— Чекати! Вам аби лише чекати! То ваш рай, то ваша надія — чекати, — впадаючи в запал та аж захлипаючи ся говорив комісар. — А того не бачите, що біда не чекає. Надієте ся на урядову акцію, так як би уряд був святий. А чи ви знаєте, що значна часть урядників Німців тягне за селянами і лагодять ся титулом отсих сервітутів обдерти вас із по-

ловини вашої батьківщини? Чи знаєте, яким духом віє против вас у найвисших сферах? Адже там ви все ще „unzuverlässig“ а то й „reichsfeindlich“, адже там багато високих голов про те тільки й думає, щоб вам укоротити руки на користь хлопства не з іншого, як тільки з політичного приводу. А ви сидите собі спустивши рукави тай граєте іділлю з селянами, що тільки й чигають на те, аби вас пустити з торбами. Не бійтеся, вони мають добрий нюх, тай не бракує таких, що їм нашіптують до вух діявольські ради. А се не переливки, ходять о грубі міліони, ходять, можна сказати о ваше жите або смерть.

Комісар аж задихався і урвав свою промову. Його худі груди заходили і спирали йому дух у горлі, а лице набігло кровю. Пан дивився на нього якось милосердно, мов на хору людину, хоч не можна сказати, що комісареві слова не трафляли йому до серця і не відживлювали там старих, панцизняних поглядів на відносини до селян.

— А леж пане комісарю! — аж крикнув пан Субота обіймаючи його за плечі, — хто-ж вигадав договорювати ся до такої сердитости! заспокійтеся! Я не дозволяю вам так говорити, а то боюся за ваше здоров'є. Ще світ не кінчиться, ще маємо час обдумати і оборудувати всякі справи. Ходіть лучше на гумно, відхлипайтеся троха і відпочиньте, тоді й можемо поговорити спокійніше.

— Я спокійний! О, я дуже спокійний, — відповів усміхаючись пан комісар. — Але в мене бурить ся кров, коли бачу, як одиноке ядро галицької цивілізації отак безрадно і без ініціативи здається на ласку долі, на добру волю тої мужицької черняви, що рада би втопити його в ложці води. Я не можу мовчати, мене серце болить.

— Ну, годіж бо, годі, — вчитькував його пан Субота і таки підвів його з місця та потяг із собою на гумно. Він добре знав, що обурене пана комісаря в значній мірі нещире, що він грає комедію і бє на ефект, не маючи ніякої підстави так дуже розбивати ся за поправу долі дідичів, а коли на хвилю вид знесиля і вичерпаня у комісаря збудив його людське співчутє, то се ще не значило, щоб пан Субота справді повірив у всі його перспективи. Він занадто добре знав сього пташка.

Пан комісар Годієна не був властиво ніяким комісарем. Колись за панщини він був мандатором, потім перейшов у службу до політичної влади, але не міг добити ся до якоїсь поважнійшої урядової посади, займав становище з разу діетарія, потім канцеліста при старостві, з вовчим апетитом вітрячи всякі можливі сліди, як би добити ся ліпшого хліба. Перелом у аграрних і політичних відносинах Галичини давав таким людям богате жниво. В р. 1848 пан Годієра був урядовим агентом провокатором, який дурив шляхту і заохочував її до повстання, а рівночасно нашіптував селянам проти шляхти і готовив їх до кровавої контрреволюції в разі шляхетського бунту. Тепер він, не покидаючи свого півофіціального становища при старостві зробив ся нараз опікуном і протектором поміщиків у їх боротьбі за знесенє севітутів і надіяв ся в замішанях, які правдоподібно виплинуть із того спору, спекти й свою печеню. В його інтересі було перти до щораз більшого заострення відносин між селянами і дідичами. Чи одна, чи друга сторона переступить межі легальности, йому все одно всміхаєть ся користь. Він заохочував селян до процесів з панами за неправно повідбирані в часі панщини рустікальні ґрунти і рівночасно видавав себе за чоловіка притьмом занятого обороною панських інтересів у великім сервітутовім спорі.

З такою метою він отсе вже два роки об'їздив увесь округ село від села, двір за двором і скрізь засівав зерно взаїмного недовіря, що й без того сходило буйно на ґрунті управленім панщиною. Він вияснював хлопам їх кривди і пер їх до довгих та безплідних процесів, вияснював панам небезпеку, яка і їм грозить від селян і силкував ся zorganizувати з них тиху спілку для оборони їх власних інтересів. Сю оборону він розумів очевидно так, щоб пани силою спеціальних фондів підпирали свої інтереси, купуючи собі прихильників у низших і висших бюрократичних сферах.

Особливо загарливо він обробляв пана Суботу, бачучи в нім чоловіка розумного і поміркованого в своїх відносинах до селян і надіючи ся, що коли сей виступить крутіше, то за ним підуть інші пани і справа швидше дійде до якогось рішення. Він раз у раз „отвирав йому очи“ на безвихідність положення панів серед хлопської маси, на небезпеку проволоки та задавнення хлопських претензій, на можливість корисного

для панів полагодження сеї многоважної справи, що має першорядне значінє в цілім розвою краєвих відносин. Він усе товк своє, мулив і мулив як тиха вода, з одного боку полошив свого слухача страшними вістями про урядові заходи коло щедрого наділення селян панським добром, а з друго боку манив його блискучими перспективами швидкої і дешевої побіди.

— Ну, ні! — скрикнув пан Годієра вернувши ся другого дня зі своєї екскурсії по селі. — Того не можна витримати, що тут дієть ся! Се нечувані річи. До якої скількості дерева вони мають право? загляньте в інвентар! Прошу заглянути! Три, чотири фіри, так чи ні? А вони понабирали по двацять, по трицять! Цілі гори дров навалили коло кожної хати. І ясний пан терплять се! Ні, зовсім не розумію і дивити ся не можу. Адже се виразне: мане текель фарес написане на стінах вашого дому, а ви не вмієте прочитати. І терпите всі надужитя. Жаль мені вас, ясний пане! І шкода моїх рад. *Wem nicht zu raten, dem ist nicht zu helfen!* Бувайте здорові! Пан Субота всміхнув ся якось холодно і поклав Годієрі обі руки на плечі.

— Горячо купаний пан комісар, горячо купаний! Сядьте, відхлипайте ся. Наші інвентарі не знають такого виміру дерева, як вам здаєть ся, а кажуть „на міру потреби“. Селяни не вивозять ані одної гильки не огляненої моїми людьми.

— Чужими очима дивити ся, то чужими руками робити! — зовсім сердито гаркнув пан Годієра.

— Я й сам переконав ся, що вони вірно сповняють мої інструкції і ви не маєте підстави докоряти мені чужими очима. Цікавий я, як би ви поступили на моїм місці.

— О, я би швидко зробив з усім тим взірцевий порядок. Я-б завів таку машину, що би фест скрипіла і діло робила. Я вже всьому придивив ся і все обміркував. Представте собі...

— Слушайте, пане Годієра, — мовив йому пан Субота болючим, жалісним тоном, — у мене тепер на голові стільки клопоту і власної родинної гризоти, що не маю сили представити собі що будь инше. І мушу виїхати на якийсь час, може на пару неділь. Приймете на той час заряд маєтку? Я нераз уже лишав його на економа, ну, але сим разом зроблю ви-

ємок для вас. Тільки глядіть мені, не наробіть скрипу в своїй машині! Не горячіть ся, аби не довести до якої біди. З нашим мужиком треба обережно і тактовно, і я бою ся, що вам не стане терпцю й такту. А про те таки зроблю те, чого вам, як бачу, дуже хочеть ся.

Годієра аж засяв від сих слів, аж випростував ся, немов виріс о три пяди. Він усміхнув ся широко і запитав:

— Вельможний пан жартують?

— Ні, не жартую, а правду кажу. Ви так навертіли мені в голові своїми докорами, що я не бачу иншого виходу позбути ся вас, як отаку пробу. Робіть як знаєте і що знаєте, а там побачимо. Міні голова тріскає від иншої гризоти, а ви причепили ся до мене як пявка. Ну, пробуйте, як вам удасть ся.

Годієра зачав ще щось говорити, що виглядало знов таки на опозицію, та пан Субота заткав собі вуха і крикнув знетерпливлений:

— Ані слова більше! Не хочу слухати нічого. Буде вже того балаканя. Що сказало ся, на тім я стою.

І не прощаючи ся з Годієрою вийшов до свого покою і замкнув за собою двері.

IX.

Пан Субота ходить по своїм замкненім покою, як медвідь по клітці. Він почуває тісноту, а боїть ся вільного простору. Його голова тріскає, а думки муть ся. Нарешті сідає біля сього бюрка, на якому лежить розпростертий, дрібнесенькою, перловою каліграфією писаний і декуди з виразними слідами сліз його дочки - графині.

Діставши той лист перед кількома днями він успів прочитати його вже з десять разів, а ще й доси він дивив ся на нього як на тяжкого ворога, як на ідовиту гадюку покриту перловою лускою. Він чув за кождим позирком на лист, як та гадюка запускає свої зуби в його серце; його руки хололи при його дотику, а перлові букви скакали перед очима. А про те якась фатальна сила ще раз і ще раз тягла його на ново читати той лист, троїти себе і доводи до одуру його змістом. А про те лист був написаний просто, щиро, без сліду фаль-

шивої риторики, без тіни прюдерії, як і слід замужній, високо моральній і освіченій дочці писати до батька.

„Дорогий мій батечку!

Доси, за цілих п'ять літ мого замужнього життя моя переписка з тобою обмежала ся на звичайних чемних фразах і обміні звісток про буденні домашні події. Те, що було властиво змістом мого п'ятилітнього, можу сміло сказати, мого пекольного (се слово підкреслюю) життя, лишило ся для тебе зовсім чужим і невідомим, або, о скільки можу догадувати ся з листів мами, в найзагальніших, неозначених контурах, без деталів, яких ніхто не знає крім мене — і мого мужа.

Я в тебе вдала ся. Я горда і не легко зігну ся. Я таїла свою муку в серці і хиба пару разів за весь той страшний вона вибризькувала кривавими слізми перед моєю мамочкою. Але всеї моєї недолі всего того, що я пережила й перетерпіла, вона також не знає і дай Боже, щоб і не дізнала ся ніколи, бо її чиста, ангельська душа певно розірвала би пута її слабого тіла.

Тобі першому признаю ся, перед тобою сповідаю ся як перед конфесіоналом власного сумління.

Ти добре знаєш усю історію мого першого пізнання і моїх передшлюбних зносин з графом. Ти сам уважав графа по першім, випадковім познайомленю з ним (потім я дізнала ся, що він зваблений розголосом моєї нещасної краси сам шукав нагоди познайомити ся з тобою) за ідеал муштини, за чоловіка покликаного вже самою природою до якихось великих діл. Геркулічна постать, мужеська красота і вихованем здобута грація та легкість рухів, значна освіта і скінчена досконалість товариських форм у високім стилю, все те подобало ся тобі і чарувало мою дівочу уяву ще доки я й на очі не бачила його.

Він написав лист до тебе, де зложив поклін мені, хоч і незнайомій йому. Він приїхав і я почувала зразу якийсь холодний жах перед його силою, його красою і його могутньою волею. Він говорив як самовладний князь, снував широкі пляни, був високо гуманний у розуміню людських відносин і вилітав душею далеко поза тісні межі наших галицьких пересудів. З тремтінем усеї моєї істоти я слухала його розмову, а хоча що до товариських звичок і я не чула себе низшою від

нього, але все таки говорити з ним сам на сам, поводити ся з ним як з рівним собі я була-б ніза що не насмілилась. Заімпував міні незвичайно, як ніхто ще з людей знайомих міні від молодих літ.

І раптом, несподівано скоїло ся наше весілле. Немов снігова лявина впала на мою голову в шаленім розгріні. Я весь той час жила в ненастаннім одурі, ошоломлена, нездібна ні думати ні відчувати ясно. Я крутила ся немов золота мушка в шаленім вихровім вирі, не бачила і не розуміла нічогоісінько з того, що діяло ся довкола мене і отямила ся у-перве аж на шлюбнім коверці під дотиком графської руки.

Друге пробудженє, страшне і жорстоке понад усяку силу людського вислову, в якому я побачила себе від разу скиненою в безповоротну безодню, — се було моє пробудженє на шлюбній постелі.

Се прийшло так нагло, в такій нечувано дикій, варварській формі...

Моя рука й доси дрижить і не хоче писати далі, але чаша моїх терпінь занадто повна, моє сумліне занадто глибоко розворушене, щоб я могла мовчати...

А мій муж гуляв поза домом. Час від часу присилав післанців, щоб довідати ся, чи я вже здорова, присилав міні коротенькі листки з поклонами і поздоровленнями, але про поворот ані слова. Нарешті, коли по трьох тижнях лежання і горячкованя я встала, бліда і змарніла як після найтяжшої недуги, приїхав і він. Веселий, рожевий мов Аполлон у ранці, він уже на подвірю дав себе чути розказами, які видавав службі, гавканями псів, що позбігали ся до нього і підскакували та скомлячи з радости лизали йому руки. Він швидко вбіг до могого покою і ахнув побачивши мене.

— Ах, вибачай, моє серце! Я й не знав, що що ти тут! Але як же ти виглядаєш!

Я вжила всіх сил своєї душі, щоб усміхнути ся до нього і подала йому руку. Він узяв її в свою горячу долоню і зараз випустив; моя рука була холодна і майже безкровна.

Кілька тижнів ми мали спокій; граф зрештою проводив той час переважно за домом, у гостях, на польованях або їхав до міста і гуляв там по своєму. А моя душа мучила ся не-

вимвонним смутком і я силкувала ся тільки ненастанною працею в кухні та при господарстві вбивати невеселі думки, що мов докучливі мухи роями обсідали мою голову. Що зо мною буде? Як мені жити з таким чоловіком? Чи від разу забирати ся і вертати до родичів, чи йти в світ за очи і шукати собі власного хліба? Я не мала до кого сказати ані одного щирого слова, бо бачила й відчувала се від першої хвилі, що весь двір від малого до великого жиє мов під обухом під непереможним впливом панової волі, що кожде мое слово, кождий жест вони передадуть йому. Я тремтіла сама перед собою, бо чула, що й мої думки мов підстрілені птахи падають до долу під його переможним впливом.

Почало ся для мене важке і нерадісне жите в родинному ярмі. Крім принагідних нападів мігрени та інших жіночих хороб не могла я нічого видумати. Та видно, що й сам він зрозумів мої зусилля, а може збридив собі мене, бо минулої осени, користаючи з незвичайного врожаю пшениці в наших сторонах і з добрих цін на неї, виїхав до Парижа. Там він гуляв кілька місяців і відтам привіз собі чесну компанію, трьох кокоток, для яких вибудував пишну віллу в нашім повітовім місці. Ся вілля, положена в гарнім саду, хоч раз у раз щільно замкнена, здобула собі вже голосну славу в цілім повіті як місце, де майже що ночі під проводом мойого графа відбувають ся оргії з його вибраних приятелів і тих французьких дам, оргії, яких мерзоти не беру ся описувати, хоч мій граф кожного дня забавляє мене їх гумористичними описами. Се остатня фраза нашої супружої любові, бо по за сим — куди вже далі?

А по за тим одна моя просьба до вас, дорогий таточку! Приїдте до мене! Виж певно вже обробили ся в полі, а коли й ні, то ваш від'їзд на кілька тижнів, може лиш на кілька днів буде для мене великою потіхою і піддержить мене в моім бездоннім горі. Яж за сі літа так рідко бачила вас, а тепер мені здаєть ся, що на ваш приїзд моя єдина, остатня надія, що ваша присутність верне мені давню силу волі, давню енергію і охоту до житя. Приїдьте, таточку, як найшвидше! В мойй хорій душі клублять ся шалені помисли, пляни і бажання, я ходжу мов у тумані і не можу ні на що рішити ся. Ваш приїзд буде для мене правдивим сходом сонця. Ваша дочка Женя.

Пан Субота справді виїхав не гаючись. В тих часах у Галичині ще не було залізниць, хиба з Кракова до Відня. Доводилось їхати чвіркою, значну часть дороги подільськими шляхами, які найменший осінній дощик перемінював на бездонні і невилазні баюри, де бричка цілими годинами сунула ся по колодки в густім болоті, а коні бродячи в ньому по коліна що десять хвиль ставали та відсапували. Цілих десять день довело ся пану Суботі їхати отак із Грушатич до графського села, ночувати в огидних жидівських корчмах, мокнути й мерзнути по дорозі. Він проклинав свою їзду, але серце вражене до глибини листом його дочки з болючою нетерплячкою рвало ся до неї і не давало йому думати про невігоди сеї по дорозі.

Розуміть ся, що він на самперед заїхав до повітового міста, в яким мали відбувати ся оргії його зятя й його компанії. В готелі в яким він зупинив ся, знайшов ся зараз служний жидок кельнер, що згодив ся за невеликий трінкгельд оповісти йому всі секрети „французької віллі“. Він постановив собі особисто зложити візиту своїому зятеви в такій інтимній обстанові і для того він просив увесь готелевий персонал і його завідателя таїти кілька день його приїзду, а сам замовив собі шлюсаря, щоб зробив йому ключ до брами, яка вела до французької віллі. В часі найближшої оргії він опівночи тихенько підїхав до віллі, отворив браму і подав ся пішки на подвірє. Тут його обскочили графські гайдуки узброєні в револьвери, та він зараз зацитькав їх не лише своїм револьвером, але своєю повагою як батько графині і здобув собі вхід до віллі.

В яким стані застав там чесне товариство, сего він ніколи не оповідав нікому. Зрештою пробув там дуже коротко: явив ся в отворених дверях як дух Банка, зложив короткими словами свою велику пошану ясновельможному пану графу і всій його так чесній компанії і замкнувши за собою двері лишив їх усіх їх дальшій забаві, а сам як стій, опівночи рушив до села, де жила його дочка.

Та о скілько візита в французській віллі дала повну сатісфакцію його зацікавленю і переконала його, що дочка в своїм листі говорила повну правду, о стілько його прибуте до графського налацу і сама поява дочки значно розчарували його.

Палац був значно занедбаний і обшарпаний, видно, що дуже слабо дбали про його удержане. Натомість дочка замість трагічного настрою вибігла на зустріч батькови весела, щебетлива як пташка, в повнім розцвіті своєї краси, немов би на її душі не було ніякої трагедії.

Женя привитала батька весело, впровадила до своїх покоїв, розпорядилась у кухні та в пивниці, заглянула й до стайні, де вже стояла батькова четверня, а потім мов на крилах влетіла до покою, де сидів батько і переглядав малюнки.

— Спасибі вам, таточку, що приїхали! — заговорила вона своїм чистим голосом, мов у срібний дзвінок задзвонила. — Та я не чекала вашого приїзду і тимчасом погодила ся з мужем.

— Ти з ним? — протяжно і недовіжливо запитав пан Субота.

— Так. З ким же другим міні й годити ся?

— А леж він так страшно знущав ся над тобою!

— Що було, те минуло, — щебетала пані Женя, мов непамятлива пташка. — Він тепер поправив ся.

— Ха, ха, ха! — у весь голос зареготав ся пан Субота. — Поправив ся! Бачив я вчора на влясні очи, як він поправив ся! Нівроку йому!

— Що, — скрикнула пані Женя ще веселійше, — ви були може в французській вілі?

— Авжеж був. І підробленим ключем брагу відчинив, і від гайдуків револьвером боронив ся, та про те застав їх усіх серед найкращої забави. Тьфу на їх голови! Досить було одної хвилини, щоб оглянути їх усіх у найінтимніших позах і відвернутись і плюнути з обридженя. Та я не плюнув, а привитав пана графа, я віддалив ся не ждучи навіть їх відповіді.

Женя розреготала ся своєю чергою.

— Щож, се нічого не вадить, що бачили на власні очи. Я не бачила ніколи, але наслухала ся від нього доволі. Та все се швидко змінить ся. Зрештою я вдячна тим дамам і послаю їм навіть живність із свого дому. Мені се нічого не коштує, а вони, таточку, увільнили мене від найтяжшої панщини, яку я переносила в своїм житю.

Батько слухав сих слів що раз більше чудуючи ся. Він похитав головою і озвав ся:

— Не розумію тебе, Женю! Раз ти гірко нарікаєш на свою долю, на своє пониженє, на його знущанє над твоєю честю і твоїм тілом, , раптом годиш ся на все, що він робить і мало не похваляєш тих огидливих його оргій у французській віллі.

— Нічого того, таточку, я не похваляю, нічого пригаєного мені ним я не забула. Але в моїм важкім становищі мусить настати якась зміна, і для того я на якийсь час заключаю перемире зі своїми ворогами.

— І для того відкидаєш на бік усі чесні традиції, які ти винесла з батьківського дому, і стаєш по сторон сего смердючого болота? — з гірким докором мовив батько.

— Перетерпівши стілько, як я перетерпіла стратиш і охоту до самого житя, не то до всяких традицій. Тепер міні пристрасно, до фізичного болю вирвати ся з того болота, в яке мене між иншим віпхнула і ваша воля, таточку мій любий! Я вам недокоряю за се і ніколи не докоряла; виж бажали мені добра, не лиха. Але частина, маленька частина одвічальности за те, що стало ся, спадає й на вас. Ви занедбали мене в ті хвилі, коли я найбільше потребувала потіхи й піддержки в моїм гіркім стані, то хоч тепер не мішайте мені моїх плянів. Я вас попросила до себе і прошу й тепер, побудьте у нас кілька неділь, поки ми обробимо ся і виберемо ся в дорогу, нашу першу, справді шлюбну подорож.

— Го, го, го, аж так тонко співаєш! — скрикнув до решти зафресований пан Субота. — Шлюбна подорож! Кудиж ви їдете і хто з вас їде?

— Всі їдемо, я і він. І певне забере з собою своїх демаузельок. Чому би мов не брати? А мені до них байдуже. Я буду з ними ввічлива по дорозі про людське око, хоч ненавиджу їх і бриджу ся ними всіми силами душі. Але сим разом ходить міні о комедію, що має видіграти ся на трагічнім тлі. Не догадуйте ся нічого, таточку і не розпитуйте мене ні про що. Все те ще в початках, не вяжуть ся одно з одним, ще не більше ніж дикі концепти, що блискають у моїй бідній голові як блискавки в чорній хмарі, але я надію ся, що таки по тій бурі засьєє денне світло і я таки вийду на кращу дорогу. А там уже побачимо! побачимо! побачимо!

І вона як сорока на одній нозі поскакала до кухні приспівуючи своє остатнє „побачимо“, а батько сидів на софі битий важкими думами і буркотів сердито:

— Говориж ти з жінками! Зрозумій їх логіку, не говорю вже психіку! Чи вона божевільна, чи справді лише легкодух, чи може задумує щось дуже мудре, но жіноцьке мудре, таке як гордіїв вузол, що йому ні початку ні кінця не знайдеш? І я скажу після тої її промови: Побачимо, побачимо! побачимо! Бо більше ніщо й сказати.

(Конець буде).

ГАННА ЛУЦЕНКО.

Перший сніг.

Розіслало ся поле,
Білим снігом укрите,
Як в намітку вповите,
Що чорніло учора.

Ще учора чорніло...
Кругом очі блудили,
Душа сьвітом нудила,
Всяка думка німіла.

Вночі сніг перший випав;
Радо сонце вставало,
Сьвітло скрізь розсівало—
Кришталь поле усипав.

І душа підіймалась,
Згадки в серці вставали...
До вікна я припала,
Туди, в поле я рвалась...

Слізми очі заслало,
Не живі звисли руки,
Серце стукало глухо,—
І з вікна я упала...

А за ґратами поле,
Білим снігом укрите,
Як в намітку вповите,
Розстелялось на волі.

В. КО — ИЙ.

Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії *).

(Далі).

Перейдемо тепер до зазначення східних і південно східних меж української посілості, які проходять через Донщину, Ставропольщину й Кубань до Чорного моря.

У Донщині Українців по перепису до 720 тисяч людности (тепер певно до 800 тис.) По числу української людности південна Донщина значно відрізняється від північної, а західна від східної і по сій прикметі губернію можна поділити на чотири частини. Найбільше Українців по селах у південній Донщині, — так — у Таганрогському окрузі — 69% і у Ростовському — 52% (1 частина), — далі значний їх % живе на заході — у Донецькому окрузі — 40% (друга частина); чимало їх живе у південно-східній частині — у Сальському окрузі — 31% і у Черкаському — 23 (третя частина) і нарешті в середній: північній Донщині Українців живе небагато — у першому Донському окрузі — 12%, у другому Донському — 9%, Уст-Медведицькому — 11%, Хоперському — 7% оприч Сальського окр. по части Ростовського, Таганрогського во всіх останніх округах живуть переважно Українці й Великороси; у Сальському-ж окрузі останні два народи зустрілись з дужою колонізацією комлицькою, якій і належить тут відносна більшість (39%) по людности у Ростовському живе трохи Армян (6%), у Таганрогському — небагато Німців (4%).

Із сказаного ми таким чином можемо бачити, що Українці переважають Великоросів на півдні — у Таганрогському окр. і Ростовському; у Сальському — Комлики (а за ними по числу людности слідує Українці, яких більше ніж Великоросів). На півночі і в середній Донщині в округах переважають Великороси (донські козаки), коли брати на увагу окружні території, а не частки сих округів. Українська посілість Донщини межує з сутоукраїнськими губерніями і повітами. Так, Таганрогський

*) Див. кн. VI-VII-IX.

окр. з Маріупольським і Бахмутським Катеринославщини, Ростовський з Сійським пов. Кубаньщини, Донецький округ — з Славяносербським Катеринославщини і Старобільським Харківщини, — українські села Хоперського і Уст-Медведивського окр. з сутоукраїнським Богучарським пов. Воронежчини (83% Українців), Сальський округ з українською частиною Ставропольщини. Певна річ, що Українці поселенці 1 і 2. Донського окр., а також і Уст-Медведивського і Хоперського мають звязок з українськими селами Царицинського, Камшинського, Балашовського і по части Аткарського пов. Саратовщини. Примірна межа української посілости, через Донщину можливо проходить так; із Новохоперського повіту по р. Хопру до Дона через Хоперський округ далі перетинає р. Дон і іде на південь, через округ Уст-Медведицький, Донецький, Донський 1-й і 2-й, Черкаський (по р. Донцу), Ростовський, пересікши Дон вона проходить знова через Черкаський, Сальський округ (на північ) і півден, немов півкругом через р. Сал і доходить до межі Ставропольщини і озера Манич. Можливо, що межа української посілости посуваєть ся трохи на захід і заходить у Катеринославщину — Бахмутський і Славяносербський пов., у яких живуть у чималому числі Великороси (більше 150,000) але єсть чимало даних і міркувань зате, що межа посілости проходить так, як ми примірно зазначили.

Певна річ, що Великороси у зазначених повітах живуть у промислових селах, бо в тих повітах властивий осередок Каменоугольного промислу. Через се можна допустити, що Великороси тут не складають суцільної території, а розсіли ся поміж українською людністю, або складають кілька оазисів кольтонізації при кількох промислових центрах. Опріч сього, треба мати на увазі і помилки перепису, бо деж, як не в містах, та в промислових районах Українці найбільше старались признавати рідною мовою „язик руський“, який при підсчоті даних вважавсь, як мова великоросійська. Безперечно у промислових районах Катеринославщини оселилось чимало і Великоросів, які сюди сунули через Курщину і Харківщину, про що говорили ми вже, але було чимало і своїх земляків (робочих), що вважали себе більш освіченими від простого „мужика“ і через се признавали своєю рідною мовою, мову російську. Про недосвідчене переписчиків ми тут уже і некажемо: це бувало і в иньших містах. Але і при зазначених дефектах перепису, все-ж таки приведені показчики числа

української людности—в Таганрогському окр. (69%) і Донецькому (40%) Донщини, що межують ся з Бахмутським і Славяносербським пов. Катеринославщини, безперечно стверджують нашу думку, що великоросійська кольонізація в останніх повітах не має суцільної території, а уявляє із себе лиш оазиси серед Українців. Певна річ, що до Бахмутського, Юзовського і Луганського великих промислових районів і центрів сунув через Курщину і Харківщину, чималий великоросійський кольонізаційний рух, який стрінув ся з таким же рухом Великоросів, що ішов по часті із Донщини і через Донщину, але великої сили він не мав. Повітові города промислових районів (вони і в центри промислових) — Бахмут і Славянск і тепер заселені найбільше Українцями, ніж иньшими народами і в тому числі і Великоросами: по національному складу людности — се українські города. Останне лиш свідчить про силу української кольонізації в бахмутському і Славяносербському пов. Катеринославщини, бо Українці як побачимо нижше, легше здають позиції в городах, ніж у селах. Коли города по перепису українські, то чималий % Великоросів у тих переважно українських повітах — се недоклади перепису (могло-ж трафитись, що жителі Великороси, які жили в повітах часово, на заводах і в шахтах були пораховані переписом, як людність постійна). Таким чином ми можемо зупинитись на проведених через Донщину межах української посілости. Можливо що вони ідуть і далі на схід і північ, як ми зазначили, можливо, що Українці заселяють і більшу територію, ніж у нас виходить, але сього ми не можемо констатувати на підставі даних перепису. Напр. в цінній статі енциклопедичного словаря Брокгауза і Ефрона, „Донская область“ зазначено, що вона заселена найбільше Малоросами, — але довести се переписом 1897 р. ми не можемо.

Студійоване української посілости в Донщині викликає у нас иньші спостереження й гадки, що до сили української кольонізації, її упертого стремління на схід і південь і самих шляхів її. Українська кольонізація, прямуючи і посуваючись усе на схід і південь, стрінула на дорозі кольонізацію донських козаків, які в значній частині належать до Великоросів. Відомо, що українське селянство гнала на схід економічна незабезпеченість у рідній країні і особливо земельна нужда, яка й примушувала його шукати собі десь иньшої „України“. Не диво що укра-

їнське селянство залюднивши досить Донщину іще під час кріпацтва, коли сміливі голови спасались на Дону від кріпацького режиму, муслило потім (в 60 і 70 роках) захоплювать вільні землі за Донщиною і все посуватись за ними далі на схід у Сибір і на південь на Кавказ і на східній південь — у Туркестан. Українська кольонізація, наткнувшись у своїм поступі на територію війська Донського у різних місцях пересікло її і прорвалось через Донщину. Головні кольонізаційні шляхи два: на південь через південну Донщину (шлях показали ще запорожці у 18 століттю) і через середню Воронежчину і північну Донщину на схід. Через Таганрогський і Ростовський округи Українці ішли на Кубань у Ставропольщину, Терщину, Чорноморію, Закавказзе і в Туркестан. Через Ново-Хоперський повіт Воронежчини, що межує з Балашовським повітом Саратовщини, Українці почали заселяти південну Саратовщину і Самарщину, Астраханщину, які вони значно заселили іще в 70 і 80 роках минулого віку. Українців тепер на Поволжю до 500 тисяч. Але вільних земель для Полтавських, Чернігівських і иньш. Українців швидко не стало і на Низовому Поволжю і вони мусли двинутись у Азію трьома шляхами — північним, середнім і південним. Через Самару українське селянство ішло на північний схід через Уфимську губ., північну Оренбурщину (Челябінськ), Тобольську, Акмолинську, Томську, Енисейську, Иркутську, Забайкальську і нарешті у південно-Усурійський Край; із Акмолинської губ. Українці посувались на південь у Семіпалатинську і иньші губ. на південь, доходячи до Туркестану. Другим шляхом Українці ішли примірно від Самари через південну Оренбурщину і Уральську губ. у степний край (Тургайську обл., Феранську, Семіпалатинську, Акмолинську, Семиріченську і нарешті в Туркестан. Третім шляхом через Астрахань і Каспійське море у Закаспійську обл., Мервь, Самаркандську і в иньші частини Туркестану. Звичайно, українське селянство шукаючи вільних земель на сході і півдні потроху оселялось і в зазначених губерніях, добуваючи землі у Башкирів в Уфимській г., в степних областях у Киргизів і т. и. По данним перепису найбільше Українців занотовано у Томській губ. (99 тис.), Акмолинській (більш 50 тис.), Оренбургській (до 40 тис.) і в південно-Усурійському Краї (до 30 тис.), в Оренбурщині найбільше Українців в Оренбургському пов. (до 10%), Орському — 5%. Тепер же взагалі у західнім і східнім Сибіру — Українців до

150 тисяч, у Степнім Краї — до 100,000, у південно-Усурійському краї з Забайкальем певно до 50,000 і у Туркестані — до 15—20 тис. Найменше їх у таких обл., як Тургайська, Ферганська і иньш. тай і в иньших губерніях Туркестана — од 2000 — 3000 тис. на губернію. Коли-б не Русько-Японська війна у південно-Усурійському краї Українців було-б тепер значно більше, бо перед самою війною сюди найбільше ішла їх кольонізаційна течія. Таким чином більше 800000 Українців (а мо й весь мільон) не нашли собі притулку на сутоукраїнській території і пересянули через Донщину.

Як ми бачили вище більше половини переселенців не далеко зайшли і оселились в сумежних місцях з Донщиною на Низовому Поволожу. Через се цікаво, оскільки велика їх кольонізація у сіх містах. У Саратовщині по селах Українців (в 1897 році занотовано — в Балашовському повіті — (42 тис.) 13%, Аткарському (39 тис.) — 14%, Камішинському (46 тис.) — 16%, Царинському — 11%, Саратовському — 4%, у Самарщині — в Новоузенському пов. (70,500) — 17%, Миколаєвському — 4%, Бузулукському 2%, Бугурусланському і Самарському — 3%; в Астраханщині — в Царевським повіті (73000) — 38%, Черноярським (41,000) — 43%, і Єнотаївським — 19%. До сього треба ще додати, що в Камішинському пов., Новоузенському, Бугурусланському, Черноярському і Царевському — Великороси більшости не складають, бо абсолютна більшість у Камішинському повіті і Новоузенському належить ся Українцям і Німцям, у Черноярському і Царевському — Українцям і Киргизам, у Бугурусланському пов. — Мордві, Тептярам, Чувавам, Татарам, Українцям і иньшим. Опріч сього згадані Балашовський п. Аткарський, Камішинський, Царинський Саратовщини, Новоузенський — Самарщини, Царевський, Черноярський і Єнотаєвський — Астраханьщини, складають суцільну територію (бо сумежні), фігура якої нагадує півмісяць з кінцями на Уральську область. Таким чином, на лівому боці р. Дону Українці заселили чималу територію і в результаті тої кольонізації зявилося кілька рядів сел і хуторів, що по назвам своїм нагадують Надніпрянську Україну, відкіля прийшли переселенці. На Низовому повояжу українська кольонізація, як ми могли бачити, із приведених даних перепису, навіть сильніша і по числу значніша, ніж у середній і по части північній Дон-

щині, яка лежить на правому березі Дону (від уст Донца до уст. Хопра) і по низовій частині Медведици і яка властиво єть осередок Донського козацтва. — Ся територія „Війська Донського“ переважно округи 1-й Донський, 2-й Донський, Хоперський, Уст-Медведицький, по части Черкаський, вже в 1897 році була оточена сильною або принаймі значною українською кольонізацією зо всіх боків, що показують дані перепису. Так, на півдні від землі Війська Донського Українці переважають по числу людности, иньші народи в округах Ростовському і Таганрогському і заселили сумежну частину Черкаського округу, — на заході вони складають значний % у Донецькому окр. і в східній Катеринославщині, у Старобільському повіті Харківщини і Богучарському Воронежчини (83%), на півночі в Новохоперському повіті Воронежчини Українці складають іще більший % (16%) ніж у середній і північній Донщині, — так само Українців більше по селах і на сході (у Низовому Поволжю) ніж у зазначеному осередку донських козаків іменно; у пов. Балашовському, Камишинському, Царицинському — Саратовщини, Царевському і Черноярському, Астраханьщини і нарешті (на південному сході) у Сальському окрузі Донщини Українці складають від 11 — 43% людности, тоді як у середній і північній Донщині їх усього від 7—12%. На сім ми довше зупинились через те, щоб пояснити, оскільки сильна була кольонізаційна течія Українців на схід, куди гнав їх на нові місця, з початку соціяльний фактор (кріпацтво), а потім і економічний (недостача землі). — Коли не можна було кольонізувати землю, яка належить Війську Донському і розселитись серед „козаків“, українські переселенці почали щільно оточувати сю-„неприкосновену“ для них територю. Річ певна, що сі переселенці в значній мірі експльоатують тую територю, наймаючи по трохи землю в аренду, але цілком осістись на ній не можуть, виключно тільки завдяки „неприкосновенности“ козачого земельного фонду. Коли-б форми козачого землеволодіння відмінились, коли-б козаки були власниками своєї землі, то українські переселенці швидко знайшли-б спосіб міцно осістись на ній, розсіятись і розселитись серед козаків і через кілька часу складати більшість в 0/0 по числу людности. Властиво і козацество (як воєнне сословіє) навіть з боку воєнного треба вважати по части анахронізмом, тим більше форми землеволодіння козачого треба

уважати цілковитим анахронізмом; особливо коли схоже до „козачої общини“ великоросійське „общинне“ землеволодінє і законодавство в останні часи вважає потрібним ліквідувати. Коли буде зроблений до сього хоч не великий ступень (визволенє донських козаків від відбування військової „повинности“ в формі козакування і відміна „общини“), то безперечно швидко почнеться і процес кольтонізації українськими переселенцями і тубольцями козаких земель. Останні краще знають ся на хліборобстві і звикли кохатись в йому, більше ніж Донські козаки. Скасованє військової повинности в формі козакування, теж певно швидко повинно наступити, бо через розмноженє самих козаків наділи козачі стають усе менші і на дохід від них трудно „дончакам“ відбувати на свій кошт „козакуване“... За реформою відбування військової „повинности“ наступить і реформа володіння землею, бо її буде вимагати сама людність „козачої Донщини“. І після сього процес української кольтонізації зробить те, що етнографічні межі української посілости посунуть ся далі на схід і низове українське поволоже буде мати більш тіснійший звязок з українською Донщиною і взагалі з усею Україною і в майбутніх часах „земля війська Донського“ не буде відгравати ролі територіяльної перерви між двома частинами української кольтонізації і посілости. Драгоманів іще з початку 80-х років пророкував, що Поволже буде українським і що українські переселенці збільшать територію української посілости осівшись на землях Донщини і Поволжя. Властиво і тепер Українці почали оселятись на сій території (арендатори) і беруть участь в хозяйственнім житю „козачої землі“. Та певно і живуть вони на сій землі в більшому числі, ніж показує перепис. Богато єсть підстав думати що перепис в сіх місцях швидче поменьшував число Українців ніж їх прибільшував. — На жаль при першому перепису людности було зроблено багато помилок особливо при записах у рубриці „родной языкъ“ людности. Ніхто не звернув потрібної уваги щоб тих помилок було менш.

Перейдемо тепер до зазначення меж української посілости на південному сході (у північному Кавказі). Українці тут живуть у губ. Кубанській, Ставропольській, Терській, Черноморській. Позаяк межі української посілости вють ся поміж губерніями, то й розглянемо їх по цілій країні (північному Кавказу), а не по губерніям, як це робили ми досі.

З південною Донщиною межує Кубанська і Ставропольська губ., з тими обома Терська обл. і нарешті з Кубанською — Чорноморія. В Кубанській обл. по данним перепису живе Українців більше 900 тис. (тепер певно до мільона) і по числу їх губернію можна поділити на 4 частини. 1) північно-західно-суботукраїнську частину яка по числу Українців нагадує Наддніпрянську Україну, — у Єйському пов. — 81% Українців по селах, у Темрюкському — 79%, 2) середню, у якій Українці переважають иньші народи — у Єкатеринодарському — Українців 57% (Великоросів — 27%, Черкесів — 11%, 3) східню, у якій Українців живе стілько ж, як і Великоросів — у Кавказському повіті — 47% і нарешті 4) південну, у якій Українці складають меншість — у Майкопському — 31% Українці (Черкесів — 6%, Кабардинців — 2%, Великоросів — 58%), Баталпашинському — 28% (Карачаєвців — 13%, Ногайців — 3%, Абхазців — 5%, Кабардинців — 4%, Черкесів — 2%, Великоросів — 39%), і Лабинському — 20% (Великоросів — 77%). Таким чином північна частина Кубанщини заселена переважно Українцями, — південна ж частина губернії заселена Великоросами і ріжними кавказськими народами. Українська кольонізація тут стрінулась з кольонізацією Черкесів, Ногайців, Карачаєвців і иньших кавказських народів. Опріч зазначених вище народів у Темрюкському повіті живуть і Греки (4%). Наведені дані показують, що чим далі на південь до кавказських гір, тим українська кольонізація стає слабійшою і на півдні навіть уступає кольонізації великоросійській. Оскільки перепис точно занотовував національну прикмету людности трудно сказати, але нам здається що за 130 літ запорожської кольонізації Кубані український елемент мабуть значно розширив ся в тій губернії і досить стало осів. В Ставропольщині Українців по перепису занотовано до 320 тис. (тепер їх єсть там певно 370 тис.) і по числу їх губернію можна поділити на 4 частини. 1) Північну із значним % Українців — у Медвіжанському повіті 48%, 2) середню — з невеликим % Українців — у Ставропольському — 13% і 3) західню — із значним % Українців — у Александровському пов. 40%, і 4) південно — східно, у якій Українці переважають по числу людности иньші народи — у Новогригоревському пов. 54% (з 1900 р. останній повіт розділено на два — Новогригоревський і Прасковіївський). У Ставропольщині

живуть іще Великороси у великому числі і трохи Ногайців (в Александровському пов. 2%). — Українці переважно заселили північну і південну, південно-східню і по части західну частину сеї губернії. Ставропольшину Українці заселили переважно у 70 і 80 роках минулого століття.

В Терщині Українці переважно живуть у північній частині сеї області. В 1897 році перепис занотував Українців більше як 42 тис. (тепер їх певно там до 50 тис.). Найбільше Українців по селах в Пятигорському окр. (більше як 20000) (14%). В других округах і одділах значно менш, — в Нольчинському окр. 4%, Кизлярському 4% і Сунженському 3%, в округах Хасав-Юртовському, Грозненському і Владикавказському Українців не більше як 1%. В Терщині Українці стрітились з посілостю иньших народів, переважно з посілостю Кавказських горців. Невелика кольонізація останніх тільки в Пятигорському окр., у якому опріч Українців і Великоросів, живуть іще Осетіни (3%), Німці (4%), Перси (2%) і иньші. В Пятигорському окр. властиво і починаеть ся осетінська кольонізація.

В загалі у Терщині, опріч осетінської, починаеть ся кольонізація Кабардинців, Чеченців, Ингушів, Аваро-андійців, Кумиків, кавказських Татар, чимала кольонізація Ногайців і иньших, що ми можемо бачити із сіх даних. В Нальчикському окр. на південь від Пятигорського окр. — живуть Кабардинці (63.683) — 66% і кавказські Татари (23.110) — 25%, у Владикавказському — Осетіни (85.349) — 93%, у Сунженському — Ингуши (46.206) — 41% і трохи Кабардинців, у Грозненському — Чеченці (201.775) — 96%, у Кизлярському — Ногайці (31.453) — 33% і в Хасав-Юртовському — Чеченці (18.000) — 28%, Кумики (25.650) — 39%, Аваро-андійці (13.659) — 21% і Ногайці — 6%. Таким чином, Кабардинці заселили західно-частину Терщини. Осетіни — південну, середню — Ингуши по части Кабардинці, південно-східню — Чеченці; східню — Кумики, аваро-андійці і північно-східню — Ногайці. Завдяки такій дужій кольонізації горців Терщини поступ Українців далі на південь стрівув тут природній опір. Не мігши відіпхнути горців, Українці мусіли пройти кавказські гори і оселившись в Закавказзі, де їх по перепису в 1897 р. було уже більше 5000. Стрівшись з міцною посілостю горців, Українці мусіли задовольнитись північною частиною Терщини, яка межує з Ново-Григорівським пов. Ставропольщини.

В Чорноморі Українців по перепису занотовано до 7 тисяч. (Тепер певно їх там до 10.000). Найбільше Українців в середній Чорноморі — у Туапсінському окрузі — 27%, далі у північній частині — Новоросійському — 20% і дуже небагато на півдні — в Сочинському окр. — 8%. У г. Новоросійську більше 2000 Українців. Окрім Українців живуть тут Великороси (найбільше у Новоросійському окр.), але більшості не складають, а в Туапсінському і Сочинському окр. вони складають значну меншість. Із інших народів у Чорноморі по селах живуть у Новоросійському окр. Греки — 14%, Чехи, Німці і інші, у Туапсінському — Вірмени — 21%, Черкеси — 16% і інші; у Сочинському — Греки — 11%, Вірмени — 31%, Грузіни, Молдаване, Черкеси, Ести, Турки (по 5%).

Поглянемо тепер о скільки українська колонізація Кавказу має зв'язок з сутоукраїнською територією і чи знаходяться у територіальному зв'язку українська поселення у розглянутих губерніях. — Сутоукраїнський округ Єйський Кубаньщини межує з Ростовським окр. Донщини, а Медвіжанський пов. Ставропольщини межує з Сальським окр. тієї ж Донщини. Далі Медвіжанський пов. межує з Кавказським округом Кубаньщини із частиною Ставропольського повіту, а сі останні з частиною Баталпашинського Кубані. Александровський Ставропольщини і П'ятигорський Терщини; Александровський пов. територіально межує з П'ясково-Ільїнським і Ново-Григор'ївським. З Єйським же окр. територіально межує Темрюкський, Кавказський з Катеринодарським, останній з Лабинським і Майкопським окр. Кубані. — Приблизна межа української поселення проходить по губерніях північного Кавказу так: від межі Сальського окр. і озера Манич через Медвіжанський пов. Ставропольщини на південь до верхів'я р. Великого Єгорлина, через Кавказський пов. Кубаньщини і далі через Ставропольський повіт, — пересікши р. Калаус межа іде на схід через Александровський п., через р. Куму, далі через П'ясково-Ільїнський і Ново-Григор'євський пов. Ставропольщини; дійшовши до Терщини і навіть до Каспійського моря межа поселення повертає на захід через північну Терщину через Кизлярський окр., Сунженський, р. Малку — приток Терека, Налчикський окр., П'ятигорський біля верхів'я р. Куми і Кубані, через Баталпашинський окр., Кавказський, Лабинський і р. Лабу, Майкопський, р. Білу Катеринодарський і до Чорного моря через Чорноморію, примірно між Туапсе і Сочи.

Коли ми придивимось до фігурації території української поселости на підставі приведених меж, то можемо побачити, що межа української колонізації у Північному Кавказі має вигляд ломаної лінії з північного сходу — від озера Манич на південь до Чорного моря — з великим і дуже довгим зазубнем на схід посередині що сягає до Каспійського моря. Сей зазубень складає українська колонізація південної Ставропольщини (частини Александровського пов., Прасковийського і особливо Ново-Григорівського) і північної Терщини з частиною Баталпашинського окр. Кубані. Маючи на увазі, що південна східня частина Ставропольщини (Ново-Григорівський пов.) найбільше заселений Українцями, ми з певністю можемо висловити, що Українці в своїм колонізаційним поступі дійшли до Каспійського моря і осіли на його побережі — примірно між уст. р. Куми і Терека і рукавів його „Прірви“ (Прорвы) „Середньої.“ Від межі Ново-Григорьевського повіту до Каспійського моря верстов 50 — 60. а до рукава р. Терека „Прірви,“ верстов не більше, як 40, — до г. Кизляра ж що стоїть на р. Тереку — верстов 60. Показчики ж перепису, як ми бачили вище, свідчать, що у Кизлярському окрузі — Українців 4%, які певно осілись у середній частині його (примірно на території між уст. р. Куми і Терека). Море — велика принада для людности, а риболовний промисел буває великим підспором в господарстві селянина. Через се річ певна, що українські переселенці скористовались вигодами, які дає море і до 1897 року осілись в невеликому числі на його побережі. — Зазначений нами зазубень української колонізації від Ставрополя і Баталпашинська до Каспійського моря сливе по середині прерізає східню частину північного Кавказу. На північ від сього зазубня української колонізації — єсть руська (великоруська чи мішана) поселість, яка біля верхівья р. Салу, Манича і Калауса зустрічаєть ся з комлицькою колонізацією, а біля моря і з киргизською поселостою. На південь від сього самого зазубня — (властиво у південній Кубаньщині — єсть теж по части „руська“ колонізація (невідомо тільки яка — чи великоросійська, чи мішана) і міцна колонізація кавказських горців (Осетін, Кабардинців, Чеченців і иньш.). Таким чином українська колонізація у Північному Кавказі дійшла до поселости кавказських народів і пройшла поміж „руськими“ поселеннями у сьому краї.

Трудно сказати, що се за руськія поселенія. По перепису людність їх занотована, як „руськіє (Великороси), але оскільки тут перепис відповідає дійсности, невідомо, бе серед тутешніх кольтоністів єсть люде ріжних націй, що переселились сюди з ріжних частин держави і могли бути занотовані, як „руськіє“ (ті, що прийшли „сюди“ на Кавказ „з відтіля“ із Росії). На Кавказі і в Сібири тубольці вважають „руськими“ усіх переселенців з 50 губ. Європейської Росії, хоч бито були Поляки, Литовці, Татари і иньші, бо вони не тутешні, а прийшли з „Росії.“ Сібиряки і Кавказці з термином „Росія звязують понятє. про „окремий“ од їхнього „край“ і звичайно не звязують із ним понятя, як об окремім народі чи племени (якої б віри і племени не був переселенець у їхній край — він для тубольців „руський“). Се й могло дати привід переписчикам региструвати ріжноплемену людність, як „руських“, які при підсочті даних були залічені в графу „великороси.“ Певна річ, що великоросійська кольтонізація теж сюди стреміла і осілась на північньому Кавказі, але не в такому числі, як показує перепис. З другого боку треба прийняти на увагу і те, що українська кольтонізація почалась тут ранійше, ніж великоросійська; доказом сьому може служити те, що Українці осілись на ліпших місцях Північного Кавказу для хліборобського господарства, ніж Великороси. (Українці осілись на території між Ростовом і Новоросійськом і по р. Кубані). Цілком натурально, що давнійші (попередні) кольтоністи росширяли у протязі часу свою посілість на ліпших місцях до Ставрополя і Пятигорського окр. і Ново-Григорівського повіту, бо в цих містах більше осадків, ніж у Північносхідній Ставропольщині, у якій дмуть дуже великі вітри. Для хліборобства, певна річ, великі вітри і суха засушлива погода не можуть мати значіня сприяючих факторів. Українські переселенці, що добре знають ся на хліборобстві прибули у той край ранше иньших і осілись на ліпших місцях північного Кавказу. Відомо, що українські поселенці люблять осідати на добрих землях; коли через що небудь і трапляеть ся їм осісти на плохих, то швидко кидають їх і шукають ліпшої оселі, або і зовсім вертають на рідну Україну. Кожного року таке буває з Українцями — хоч найбільше вертають вони із Сибірських країв. — Через се і можливо, що вони мали уступити Великоросам північно-східну зашумливу Ставропольщину і гористу південну Ку-

башьщину, чим і об'ясняють ся два великих острова великоросійської кольонізації, які сливе відірвані від сутовеликоросійських територій. Можливо і те що кепсько зроблений перепис людности у 1897 р. не ясно показує дійсну етнографічну картину. А проте на підставі і даних перепису ми можемо висловити ту думку, що українська посілість територіяльно доходить до Каспійського моря і через кілька часів вона зробить іще більші здобутки на Кубані і у Ставропольщині ніж вона має тепер. Не дивлячись на те, що Українці, як „хліборобська нація“ переважно оселяють ся в селах, заселяючи села і хутори, вони живуть і по городах і адміністративних центрах північного Кавказу. Навіть у городах Терщини, у якій кольонізація українська недавня, Українці занотовані переписом. Так у Пятигорську в 1897 р. їх було до 3000, у Владікавказі до 1500, Георгієвську до 2000, у Грозному до 1000 і т. и. Приведені дані можуть свідчити про те, що українська кольонізація починає тут зміцнитись. Особливо цікавий з сього боку пункт Пятигорськ, поблизу якого на минеральних курортах постійно міняєть ся людність ріжних націй. В городах Кубані, Ставропольщини і взагалі північного Кавказу, Українці переваги не мають, бо в них живуть люде ріжних націй, але серед мійської людности вони складають чималий 0%. Із сказаного вище ми можем бачити, що проведені нами межі української посілости на північному Кавказі не остаточні, бо і самий процес української кольонізації тут не можна вважати скінченим.

(Кінець буде).

НЕВІДОМИЙ.**Блюдите ся б'єса полуденнаго.**

Струєю різнобарвною
 По тротуарі плив та плив
 Потік людський, а літній пал
 Усіх до поспіху наглив.
 Дванацята ударила,
 Іще збільшив ся сонця вар,
 В повітрі затремтіло щось —
 Чи втома дивная, чи чар.
 Я смугою тінистою
 На другім тротуарі йду
 І течію барвистую
 Байдужим поглядом веду.
 І враз мій зір спинивсь на мить
 На білій постаті дрібній,
 Що тихо йшла в противний бік
 В палючій пасмузі літній.
 Зирнула, вгледіла мене
 І стала, захопилась за груди,
 І півотворені уста
 Здаєть ся, віддиху жаждуть.
 І звільна поверта лице
 До мене, біле наче сніг, —
 Мене кольнуло в серце щось,
 Я похиливсь, пішов, побіг.
 Іду — і думка блиснула:
 „Не вже на правду се вона,
 Моя колишня любов,
 Моя богиня осяйна?“
 Я напруго вернувсь назад
 І оком по юрбі веду:
 Он тут би бути їй... Нема.
 А може онде? Ні сліду.

Біжу що духу. Серце бесь...
 Зір сквапно ловить кожду стать,
 Та білої з сніжним лицем
 Ані слідочка не видать.
 І весь задиханий я став,
 І зимний піт з чола потік,
 І думка блиснула: „Вдурів!
 Вонаж умерла нині рік!“
 Я тямлю смерть її. Шпиталь.
 Горячка... Кашель... Хрипота...
 Худенький трупик в білому...
 І згірний буркіт: „А, се та!“
 І жах мене проняв під сим
 Палючим сонцем, в тій юрбі
 Живій, що все плила й плила
 Й мене несла кудись в собі.
 Та в серці я на все життя
 Болючий той укол поніс...
 Оттак із мене без путя
 Закпив собі південний біс.

В. ВИННИЧЕНКО.

СТУДЕНТ.

У ночі палало село. З неба злякано дивився вниз поблідлий місяць і ховаючись у хмари тікав і з жахом озирався назад, на полум'я. Деревата хитались і від страху наїживши голі віти, ніби силкувались втікти; а вітер гасав над полум'ям, зривав з його голівні, шпурляв ними в сусідні хати, розкидав і лютував, сказано, безпардонно. А коло полум'я бігали, метушились маленькі, безсилі люди, ломали руки і кричали до неба, до місяця, до полум'я. Кричали до Бога, до чорта, до людей. Полум'я-ж росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар і не було поратунку ні від неба, ні від чорта, ні від людей.

Місяць утік, небо посіріло, а коли зовсім розвиднілось, вітер зтомився і полум'я лїниво, байдуже, ні крихти не вважаючи на людей, наче й не їхні хати воно пожерло, стало стихати. Куріли чорні, обгорілі сволоки, бальки, недогоріла солома, куріли собі байдуже, лїниво, зтомлено. А з того боку, де згоріла половина села, сходило сонце, веселе, весняне, радісне. Наплювать йому на недогорілі балки, на сірі, чорні обличчя, на дику тугу, на повислі руки маленьких людей! Воно собі умите, веселе, сьміючись плило з того боку, звідки нісся всю ніч вітер, звідки тікали і хмари і місяць.

На непогорілих же улицах валялись вирятовані діжки, скрині, кочерги, свитки, між ними плакали й копошились діти, жінки, діди, мов задубілі стояли мужики з повислими руками, з скляними, недвижними поглядами, з опаленими бородами, або збившись до купи без ладу махали руками, кричали наче сподіваючись криком забити полум'я своїх мук, свого одчаю і туги.

Між ними сиротливо блукали собаки і часами піднімали голови до гори і вили, жалібно, страшно, вили таким воєм, наче вже бачили страшні постаті голоду, нужди, хвороб, які зграєю йшли на погоріле село. На собак з ненавистю і страхом кричали, вони підгортали хвости і знов одійшовши піднімали голови і вили. Привязані до тинів корови, коні ревли, тупчились, діти дрижали з холоду і плакали, хитались і голосили жінки.

А сонце велично, розкішно плило собі, земля назустріч кадила йому фіміамом туманів своїх, і дихала ніжно, як засором-

лена коханка. Дереву заспокоїлись і тільки часом здригувались
голими вітами, мов згадуючи страхіття ночі.

А люди не могли заспокоїтись; вони ходили поміж погорі-
лих хат, розкидали недогорілу соломку, диким поглядом озирали
чорну, задимлену руїну і безсило схиляли голови на груди.

Коло згорілого трупа коняки і повалених, чорних стін сто-
яв дід, без шапки, з пропаленою сорочкою й мовчав. Вітер не-
сьміло, боязко гравсь його сивим чубом. Довго стояв дід, потім
підвів голову й дико, люто дивлячись в небо, заговорив:

— Ну!.. А що тепер мені скажеш, Боже? Що? Мовчиш?
Га? Говори-ж! Пали-ж мене, я не боюсь уже. Чого мені боя-
тись?! На!

Він розідрав сорочку і випнув жовті, кістляві старі груди
з жовто-сивим волосом на їх. На губах йому стояла піна, в ста-
рих зморшках лежала сажа, полиняли очі блищали гострим, хо-
лодним сьвітлом.

— На!.. Бий мене, добивай...

На його дивились сусіди і йшли до його.

— Та скаменіть ся, діду! Що ви кажете? Бог дав і взяв.

— Взяв? — впив ся в сусіду холодним своїм поглядом
дід — за що взяв? Жаль йому стало на мое щасте? Собі захо-
тілось?

— Людей виніть, діду, люди винні, а не Бог...

— Де вони, ті люди? — повів очима дід навкруги.

— Нема їх тут, шукать треба, ходім...

Дід не хотів іти, але його повели туди, де стояли і крича-
ли інші. Дід ішов схиливши голову, і вітер несьміло, винувато
гладив і хилитав його сиве, розкудовчене волосся.

— Студенти запалили!.. Вони!.. Не хто, як вони!.. — кри-
чав рудий, веснянкуватий Гаврило і показував замазаною у са-
жу рукою до ліса, і грізно тряс головою.

— Я сама вчора двох бачила, своїми очима бачила їх! —
випнулась в перед Козубиха — ішли і дивились на Домахину
хату. А з неї як раз і почалось. Вони!..

— Де вони, ті студенти? — раптом пролізаючи до Домахи,
глухо спитав дід, і полиняли очі його дивились гостро, невмоли-
мо-холодно, люто.

— Де? — хитнула головою Домаха — шукай їх! Ти його
піймаєш. Там!..

— Де „там“ ?

— У лісі, у чорта в болоті...

— У чорта? А Бог де? На небі? А хати наші де? На небі чи в болоті?.. Де ті студенти, давай їх сюди! Давай, я вимотаю їм жили, я наточу крові їхньої і буду гасить мою хату. Он ту, мою хату...

— Жили їм вимотать!! — летів крик із грудей, із стиснених кулаків, з затуманених очей ніс ся до високого, спокійно-радісного неба з веселим, величнім сонцем. І собаки піднімали голови до сього сонця і страшно вили, і курилась чорна руїна хат, наче руки, простягаючи тонкі стовби диму до царя природи. А царь природи весело сміяв ся.

В кінці улиці з'явив ся якийсь чоловік. Він чогось озирав ся назад і поспішав. Чоботи йому і свита були заляпані, шапка одсунута назад і з блідого лоба капав піт на худі щоки.

Надійшовши до розкиданих, скупчених дїжок, клунків, до плачучих дїтей, він зменшив ходу й часами зупиняв ся. Потім знов озирав ся назад і скоріще ішов уперед, дивлячись круг себе широкими, напруженими очима. І молоде, худе та бліде лице його, з одсунутою назад драною шапкою теж напружувалось і наливалось чимсь похожим на крик і плач людей.

І де далі йшов він, то все менче озирав ся назад і частіще зупиняв ся, розпитував і напруженими, великими очима дивив ся на дріжачих дїтей, на виючих собак, на шматки погорілих розкиданих дощок, на безсилих, пришиблених людей. А коли підійшов до купи людей, що стояли й кричали, губи йому дріжали, очі горіли і бліде лице шарпалось, мов від болю і кривилось якось чудно та страшно.

— Драстуйте! — хрипло поздоровкав ся він. Хтось сказав йому „драстуйте“.

— Чого-ж ви ждете тепер? — дивлячись на всіх горячими очима і лижучи сухі, дріжачі губи, раптом голосно скрикнув він. Всі здивовано і замовкнувши подивились на його.

— А ти хто такий? — суворо спитав чийсь голос.

— Хто я такий? — перепитав чоловік і на мент зупинив ся. Здавалось в грудях йому було щось таке велике, що не могло все зразу вистрибнути і, застрягнувши, здавило горло.

А потім воно, се велике, болюче стало вилітати йому з грудей шматками слів, шматками вогню, шматками гнівної муки,

А вони вже не питалить, хто такий він. Здивовані, зачаровані, прикуті, до його очей і уст, вони не рухались і хапали думали своїми той вогонь і грілись в йому, грілись до болю, до муки.

І довго говорив він.

— Голубчику наш!.. — плакав чийсь жіночий голос, а чоловіки шумно зітхали й дивились кудись далеко, поперед себе.

Від руїни-ж здіймались спокійно стовбики диму до ясного неба і вила недалеко собака.

— Стражники ідуть! — раптом хмуро хтось бовтнув. Всі заворушилися, а чужий чоловік враз замовк, швидко засунув праву руку в кишеню і озирнувся. В кінці вулиці на конях, то зупиняючись і мабуть щось питаючи у людей, їхало трое людей в сірих одежах і з винтовками за плечима.

— Бачите? — повернув ся чоловік до всіх. — Ось приятелі ваші... Вони когось шукають тепера, ворога свого шукають. Чоловік посьміхнувся.

— Так оце вони?.. — виступив наперед дід. — Ще приїхали? Мало оттого?

І лице йому дивились камяно, холодно, невмолимо.

Коні фиркаючи підбігли до самого гурту. Стражники, підбираючи поводи, пильно шукали чогось очима і не здоровкаючись мовчали.

Чужий чоловік важко дихав і дивив ся на їх. Очи його зустрілись з очима переднього стражника і той вмент привстав на стремена і скрикнув:

— Го! Є!.. Тут!.. Ось!..

Два інші стражники зразу повернули голови і подивились за його рукою.

— Він?

— Він, сукин син!.. Ну-ко, марш за нами!

Чужий чоловік стояв і не рухав ся, права рука йому глибоко була засунена в кишеню.

Люди то здивовано, то хмуро подивлялись на стражників, на чужого чоловіка, один на одного. Враз на перед виступив дід.

— Вам кого треба? Мене? Нате!.. Стріляйте... — І дід виставив розхрістані груди, жовті, худі, а очі йому дивились гостро, стальово холодно.

— Отойді, дед, нам треба ось його... Ступай за нами.

Чужий чоловік повернув ся до людей і глухо спитав:

— Оддасте мене їм?

Серед гурту заворушились. Зачулось бурмотіння а далі крики.

— За що-ж його забірають? Не дамо!.. Геть! Стражники поспішаючи і мовчки зняли з пліч винтовки і наставили проти гурту. Трохи затихло.

— Дасте студента? Чи ні?.. Говоріть! — крикнув передній і гидко вилаяв ся, злісно й з полекшенням.

— Студента? Якого студента? У нас нема студентів!..

Всі враз повернулись до чужого чоловіка і стали дивитись на його. І лиця їм враз стали якісь чужі, холодні, з цікавими, пильними очима. Стражники присунулись ближче.

— Ні, браття, я таки студент. Вони мене шукають, я знаю — глянув на стражників чужий чоловік і молоде лице його якось покрилось тінню.

— Студент? — повернув ся до його дід і близько нахилив ся вперед. — Ти студент? А ти-ж що тут говорив? Що брехав тут?

— Лице чужого чоловіка враз страшенно зблідло, губи задріжали.

— Брехав? Я? Так ви не вірите мені? Так ви не вірите моїм сльозам? Ви не вірите тим мукам, які говорили до вас із моїх грудей. Ви їм вірите? Ну, говоріть! Скажіть кому вірите!

— Вовчі сльози! — буркнув хтось позаду.

Чоловік повернув туди голову.

— А хто хати запалив?

Очі чужому чоловікови поширились.

— Так то я запалив їх? Я, що кров свою оддав би, щоб загасити їх? Я — я?.. Та що ви, люди?! І ви вірите?!

Він безпомічно озирнув ся, з одчаєм провів поглядом по лицах, лиця хмуро, недовірливо, вороже дивились на його.

— Та ви-ж плакали тільки що?! Ви-ж...

— Ну, доволно! — крикнув раптом передній стражник і натягнув поводи. — Ступай за нами. Ми тобі покажемо сльози.

— Гайда!.. Марш!.. Живо!

І він вдарив коня в бік.

Чоловік вмить вихопив праву руку з кишені і виставив її на перед: в руці блиснув на сонці револьвер.

Серед гурту пройшло шамотіння, а стражник раптом потягнув поводи до себе й закричав:

— А ну, стрелни! А ну, стрелни тільки!

Чужий же чоловік дріжав весь. Дріжачою лівою рукою потер він лоба, потім стріпнув головою і повернувшись до людей, з мукою повів по їх очима й закричав:

— Та не може, не може-ж сього бути! Як ви можете не вірити мені? Чим же доказати вам?.. Глядіть!

Він підніс руку з револьвером до виска, вона злегка здригувалась і револьвер блискав. В гурті хтось ойкнув.

— Глядіть: на ваших очах я прострілю собі голову, щоб ви повірили мені. Тоді повірите? Повірите смерті моїй?

— Брешеш, не застрелиш ся! Бий його, студента!

— Не застрелюсь? — хрипло крикнув чоловік і лице йому враз стало блідо-синім.

— Ви хочете, щоб я доказав вам? Хочете? Правда?

Стало тихо-тихо. Стражники про щось шопотіли між собою. Чоловік безсило пустив руку і важко дихаючи, поширеними, якимись божевільно-напруженими очима водив по гурту.

— Та що ви його слухаєте?! — раптом стрепенув ся дід. — Жили йому вимотать... Жили йому!

— Стражникам його! Бреше! Розжалобить хоче!.. Бери його!

— І всі заворушились, але зараз же знов закам'яніли: чоловік підніс руку до виска. Підніс і зупинив ся.

— Брешу? — хриплим шепотом промовив він. — Брешу?

І раптом очі йому стали дикими, круглими, рука задріжала, потім якось застигла коло виска, здригнувсь револьвер і вмить вибух вистріл. Чоловік якось криво хитнув головою і сторчка упав лицем у низ.

Люди закам'яніли. Потім стріпнулись, з жахом, жадно кинулись до чоловіка; нахилились до його, пили очима його кров, що мішалась з водою й брудом землі, одхилялись і стурбовані говорили, дивились в очі один одному і знов звертали свої очі на чужого чоловіка. А від його, від крові сього чужого чоловіка, від задубілих рук його ішло їм в душі якимсь гострим туманом те, чого він ждав від їх: вони вже вірили йому.

Від чоловіка підвів ся й стражник.

— Помер, сукин син! — з жалем хитнув він головою. — Ну, щастя його!

Серед людей пройшла похмура тиша.

— Тобі-б такого щастя! — глухо кинув хтось із заду.

— Голубчик наш!.. — схлипнув хтось з другого боку! — Погубили чоловіка.

Небо було ясне, тихе, велично-спокійне, а серед пожарища, в бруді над трупом стояли люди з темними, хмурими лицями, з понуро-злісними поглядами.

— Я тобі покажу там — зазирнув через голови стражник. — А ну, вийди сюди.

Люди заворушились, — між ними пролазила наперед сива голова діда.

— Де вони? Де? — гострим, скляним, божевільним поглядом шукали дідові очі. — Давай їх сюди!.. Се? — зупинив ся він на стражнику і простягнувши жовті кістляві руки став насуватись на його.

— Одійди, діду!.. — стурбовано промовив, одсовуючись назад стражник.

— Се вони? — рівно, не звертаючи на слова його уваги, сунув ся дід і пальці його скручувались і тяглись до стражника.

— Діду! — крикнув стражник — одійди, кажу!

— Се вони?! — скрикнув дід і скажено, дико стрибнув на стражника, впив ся йому в шию руками і хитаючи головою захрипів.

Стражник з жахом пручав ся, одбивав ся, а пручання се запалювало людям очі ненавистю, диким, лютим гнівом.

— Ага!.. Так його!.. Дай йому щастя того!..

Над гуртом збитих до купи людей стояв крик і рев. А по вулиці тікали інші два стражники, топчучи кіньми дітей, діжки, клунки. І на вздогін їм ніс ся крик.

З неба-ж широковеличного, ясного та чистого радісно дивилось на їх сонце й сьміялось.

СЕМЕНЧЕНКО (селянин з Харківщини).

Блідий місяць із за хмари
На Україну поглядає,
Україна у неволі
Рідним дітям промовляє:
„Зійди сонце, зійди ясне,
Дай нам волю, дай привілле,
Дай убогим процвітати,
Наше слово, наше щасте
Дай розкутим привитати.

Тому кара, тому горе,
Хто ту святощ зневажає,
Хто людям оту неволю
Та кайдани споряжає.
На могилі у Шевченка
Кобза стогне, кобза плаче,
Давні згадує години
Ніде просьвітку не баче.

І. ФРАНКО.

Іван Тобилевич (Карпенко-Карий).

І знов наше письменство понесло велику страту. Д. 2 (15) IX б. р. вмер у Берліні від тяжкої недуги Іван Карпович Тобилевич, широко відомий під своїм артистичним і літературним прозвищем Карпенко-Карий. Чим він був для України, для розвою її громадського та духового життя, се відчуває кождий, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се зрозуміє кождий, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому що до ширини і багатства творчости, артистичного викінчення і глибокого продуманя тем, бистрої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших славянських народів. І се становище буде ще яснійше, коли згадаємо головні дати його життя, що мов умисне зразу стелили ся в напрямі, який, здавало ся, повинен був вести його куди хочете, лише не до артистичної та літературної кар'єри.

Нагадаємо головні риси його біографії. Іван Карпович був селянського роду, із селян-чиншовиків, що вдержував ся із арендованя панських земель. Не вважаючи на важкі обставини сього життя Карпо Тобилевич не лише добив ся того, що під старість здужав заснувати власне родинне гніздо і набути на власність досить значний шматок землі, але надто здужав дати зовсім значну як на свій стан освіту всім членам своєї сім'ї, які всі на диво вдали ся талановиті. Правда, найстарший син Іван не міг кінчити ніякої висшої школи крім повітового училища (по нашому відповідного до виділової шк.) у Бобринці, по чім убожество змусило його вступити в урядову службу, зразу до магістрату в тім самім Бобринці, де канцелярійна служба звела його з пізнійшим товаришем Марком Кропивницьким, а потім до поліції в Єлисаветграді. Важка се була служба і гіркий хліб; Тобилевичу приходилось багато терпіти і важко бороти ся серед тої атмосфери корупції та безправства, в якій живе й обертаєть ся російська поліція. І він не видержав до кінця. Він не крив ся зі своїми вільнодумними та гуманними поглядами, наробив собі за те не мало ворогів

серед своїх службових товаришів і скінчив нарешті тим, що наслідком ріжних доносів його усунено з урядової служби.

Та тут його виручила досить несподівана пригода. Як відомо, 1881 р. з дозволу Лоріс-Мелікова почали ся на Україні театральні вистави в українській мові, старий український репертуар почав відновляти ся оригінальними творами Марка Кропивницького, а 1883 провід новозложеної української трупи обняв М. Старицький, який запросив до неї також Івана Тобилевича, знаного вже в досить широкім крузі з аматорських вистав у Бобринці та Єлисаветграді. Та йому довело ся не довго бути в тій трупі. Наслідком його увільнення від служби в поліції явило ся дисциплінарне слідство, а дальшим наслідком того слідства була заборона йому виступати на сцені, грозила перспектива висилки в „не столь отдаленныя мѣста“, яка лише завдяки протекції перемінилася в наказу примусового і безвиїздного оселеня в м. Новочеркаску в землі Війська Донського. Тут він прожив три роки займаючи ся переплетом книг та укладаючи свої перші драматичні твори. Відси по скасованю заборони вибрав ся до свого батька і пробув ще 5 літ зайнятий селянською працею та придивляючи ся зблизька до народнього житя. „Ся незамінима школа для вивчення народнього житя дала Івану Карповичу аж надто багато. Тій школі ми може завдячуємо те, що в літературних творах і в сценічних креаціях І. К. бачимо не видумані, шабльоново зложені, а живі, кольоритні типи“¹⁾.

Тут же, в тій твердій житевій школі, серед рідних степів почала ся також драматична творчість Івана Карповича. Почувши себе покликаним для рідної сцени, він почав дбати поперед усього про збогаченя її репертуару і від тепер правильно постачав що року одну або дві драми. Його техніка, завсїгди проста і подітована самою натурою представлених у ній житевих фактів, з часом під впливом театральної практики набирає ширини й концентрації; його талант плодить чим раз кращі цвіти і не виявляє ніде так частої у інших авторів утоми. Він міцно держить ся рідного ґрунту, розбирає в своїх драмах насущні потреби й висші духові інтереси українського села в сучасну добу і в минувшині. Цензурна заборона, що не допускала на українську сцену інтелігентів і змушувала письменника обертати ся виключно в селянській сфері, та заборона, що стількох українських драморобів

¹⁾ Корифеи украинской сцены. Киевъ 1901, стор. 75.

звела на пусті шабльони, на переживуване все тих самих мотивів кохання, співів, танців та питя горілки, була для Івана Карповича принукою до заглиблення в душу народа, до зусильної обсервації найріжніших сторін народнього житя, розкривала перед ним що-раз інші, що раз ширші перспективи того житя і надавала кожній його драмі більший, пекучий інтерес.

Свою творчість розпочав Тобилевич драмою „Бурлака“, написаною 1883 р. в Єлисаветграді. Всім памятна та драма з театральних вистав, сей образ могутнього народнього борця, що твердо і з нараженем своєї особи стоїть за правду, против визиску і кривди з боку всякої старшини. Всім памятний також скандальний присуд галицької театральної жірі, яким надгороджено одну зовсім недоладну пєсу, і одну перерібку, а усунено між річи неварті премії талановиту і наскрізь оригінальну креацію Тобилевича. Написана в Новочеркаску 1884 р. „Бондарівна“ була першою його екскурсією на поле історичної драми. Автор дозволив собі з основою драми, відомою народною піснею, обернути ся зовсім свобідно, переніс акцію з кінця XVIII на середину XVII в., намалював старосту й Герцеля зовсім фантастичними та невірними рисами, та за те в фігурах Бондаря, Тетяни та запорожця Тараса дав гарні, індивідуально забарвлені типи. В р. 1885 повстає в тімже Новочеркаску комедія „Розумний і дурень“. І знов контраст між практично-розумним чоловіком і його братом-ідеалістом. Малюнок вазгалі досить блідий, композиція зовсім примітивна. За те той сам рік дав нам майстерний твір, драму в пяти діях „Наймичка“, з такими типами, як Василь Микитович Цокуль та наймичка Харитина, незабутними для кожного, хто бачив їх на сцені. Дальшого, 1886 року був у тімже Новочеркаску написаний Мартин Боруля, одна з найкращих українських комедій, та глибоко-трагічна історія „Безталанна“, малюнок родинного безладя в селянській хаті.

Заняття театром викликали довшу павзу в драматичній творчости Тобилевича; аж 1890 р. він знов обізвав ся і знов прегарною комедією „Сто тисяч“ з безсмертними типами Герасима Калитки та Банавентури Копача. В хуторі Надеждовці, тамже де й попередня пєса, була написана 1892 р. „Батькова казка, гріх і покаяння“, драма в 5 діях, знов образ родинного розладу з добрим кінцем, узятий із житя панських двораків. В р. 1893 в тій же Надеждовці був написаний „Паливода XVIII століття“, жарт в 4 діях, осно-

ваний на забавних анекдотах про пана Каньовського, твір не продуманий основно, та все таки досить сценічний.

Остатні роки життя Карпенка-Карого, починаючи 1897 роком дали нам ще дев'ять драм, на жаль недатованих, у яких автор досягає вершини розвою свого таланту, та деколи виявляє також сліди вичерпаня і занепаду. На першій місці стоїть тут драма „Понад Дніпром“, у якій влучно і з великою симпатією схарактеризовано той артільний рух між лівобережним селянством, який узяв ся був пропагувати д. Василь Левитський, а контрастом того руху, пронятого гуманними ідеями і при тім дуже корисного для життя й економічного стану зuboжілого та темного селянства, являється з одного боку еміграція селян на оренбурські степи або аж на Зелений Клин, себто в Уссурійський Край, а з другого боку малюнок сільських дуків-кулаків, що всею силою свого галапасного нутра, всякими брехнями та безглуздими лайками реагують проти немилого їм артільного руху. Характерно й те, що репрезентант уряду, волосний старшина, переконавши ся власними очима про корупцію і брехливість тих сільських дуків, стає по стороні артільного руху. Центром драми являється Мирон Серпокрил, син заможного селянина Павла, чоловік високо інтелігентний і пронятий глибокою любовю до селянства та жалощами до його занепаду, який покидає своє урядове становище і йде на село, щоб ратувати те селянство власним поученем і прикладом. Йому доводить ся ломати перші леди в власній сім'ї, бо батько, чуючи безвихідне положене в наскрізь здеморалізованій селянській сфері, рветь ся емігрувати в Оренбурщину, де йому всміхається перспектива 100 десятин на власність і необмеженої волі на непроглядних степах. Конфлікт між батьком і сином вибухає зараз при їх першій стрічі в такій острій формі, що батько готов прогнати сина з хати. Остаточно драма кінчить ся повною побідою Мирона: він здобуває собі прихильність і довіре біднійшого селянства, засновує артіль, що швидко починає розвивати ся, вчить селян і селянок грамоти і взагалі проявляє таку кипучу і невтомну діяльність, що вона по короткім часі вичерпує його сили і доводить його до смерти. Пізнійше автор доробив инший кінець, у яким Мирон доживає повного тріумфу: його батько вертає з Оренбурщини зруйнований і знаходить підпору і заспокоєне в тій самій артіль, на яку з разу ворогував так завзято, а Мирон женить ся з дів-

чиною селянкою, якій сам дав освіту і в якій розбудив для себе ентузіастичну любов. Се найкраща, найідеальніша драма Карпенка - Карого, в якій по за стрічками вичитуємо науку всій радикальній частині російської суспільности, в якій спосіб треба-б починати її високим почутєм диктоване, але ніякою підготовкою не скріплене трагічне „хожденіє в народ“.

Грандіозну по своїм замислі й по майже бездоганнім обробленю картину великого промисловця і глитая з селян з його могутніми впливами і чисто селянською вдачею дає нам Карпенко - Карий у своїй дальшій драмі „Хазяїн“. Постаць Терентія Гавриловича Пузиря, представлена на фактичній основі українського мільонера - мужика Харитоненка і його окруження, змальована більш епічним, ніж драматичним стилем. Та проте майстерна драматична техніка надає тій драмі велику сценічну вартість і запевняє їй довговічність на сцені. Обік Пузиря змальовано майстерно людей його окруження, такого Финогена та Лихтаренка, а на фігурі Золотницького, родовитого і багатого, пана автор подав різкий контраст між давнім панством і новою плютократією.

Пориване Карпенка-Карого в історичну сферу, не дуже добре знайому йому, довело його до написання після „Хазяїна“ зовсім слабкої драми з XVII в. „Лиха іскра поле спалить і сама щезне“. Драма породжена більше жорстокою фантазією, ніж артистичним почутєм, робить дуже прикре вражінє і належить до поронених творів нашого великого драматурга.

Та слідом за сим ідуть два твори, з яких один малює недавно-минуле чумацтво, важний і характерний обяв українського народнього промислу (Чумаки) на тлі чудової галерії щиронародніх типів таких як Настя, що не любить сварки, а всякими брехнями та видумками стараєть ся заводити її в своїм найблизшій околі, як баба Бушля і два мандровані дяки-пиворізи, Шкварковський і Мичковський, комічні два Аякси української комедії. Другий твір, гідний стати в ряді архитворів нашої літератури, се Сава Чалий, трагедія з XVIII в. основана на часах занепаду і хитаня українського національного почуття, трагедія перевертня що для особистої користи йде на службу до ворогів і наслідком натуральної реакції здорових останків національного життя гине в хвилі, коли його зрадницькі пляни, здавало ся, були близькі здійсненя. Не вважаючи на історичний кольорит, сим разом ухо-

плений автором дуже добре, драма мала велике значінє для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотила ся по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служеня свому рідному народови і його кровним інтересам.

Прецікава і високо драматична картина „Підпанки“ малює остатні часи кріпацтва і панський двір як центр страшної деморалізації та самоволї. Пан сам не виступає на сцені, а тільки його двораки та селяни, але про те роля пана і його власти над людськими душами й їх честю та сумлїнем змальована глибоко правдивими і влучними рисами. Подія розвиваєть ся надзвичайно живо і драматично.

Ще раз потягло Карпенка в історію XVII віку, в часи ославленої руїни, і плодом його студій явила ся прекрасна трагедія „Гандзя“, символіка України, шарпаної з усіх боків і доведеної тими, що її люблять, на край погібелі. Не вважаючи на деякі хиби композиції драма робить велике вражінє.

Дві остатні пєси Карпенка, Суєта і Житейське море, мають в значній мірі автобіографічний характер. Автор малює в одній драмі сімю багатого селянина, якого діти подоходили значної освіти, деякі дійшли до поважних становищ і всі крім найстаршого Карпа відбили ся від села. Дія драми показує нам ту сімю зібрану підчас ферій у батьковім домі. Три перші дії — верх артистичної досконалости в композиції і переведеню теми, за те четверта сходить до ступня немудрої карикатури, нагадує Цеглинського „Тата на заручинах“ і псує вражінє цілости. Драма „Житейське море“ далеко слабша і показує значний упадок артистичних сил автора.

Та про те цілість драматичної творчости Карпенка-Карого наповняє нас почутєм подиву для його таланту. Обняти такий широкий горізонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського житя.

ВАСИЛЬ МОВА (ЛИМАНСЬКИЙ).

СТАРЕ ГНІЗДО Й МОЛОДІ ПТАХИ.

ДРАМАТИЧНІ ОБРАЗИ *).

Х.

Зало в домі Загреби. Ранок. Дітця на сьомий день після сватання.

Заг. (Тихо виступає з середних покоїв задуманий і засмучений). Он бач? Іще нігде й духу людського не чути. І хоча-б сказати сплять, так же ні, бо тепер у мене всі встають рано, але-ж кожен прикавуритця денебудь у закутку, як тхір, та й журитця мовчки... Отак доживись, як я, що ні до кого й словом обізватись! Уляна день і ніч сидить, зачинившись у своїй світлиці, та плаче; Килина мовчки з журби вяне та гине, що не віддав її за Шулпиченка... та нічим її ні розважиш, ні заспокоїш, бо що не кажи їй, то мов не чує. Гарасько запропастив ся кудиєь на степ, а тут як на те й отой розбушований Юрко як погнав ся за тим треклятим Прогульбицьким іще в понеділок, та от уже тиждень як і чутки про його нема — може ще, боронь Боже, його вбито. Тільки та міні й потіха, що з ним же три кімлики. Та мов знарошне й сестра утекла собі до дому, і Гайдабура завіяв ся кудись ік бісовому батькові. Пусткою дім виглядає. Якийсь важкий дух заліг у мене в господі, усі журятця та плачуть, навіть челядь і та якось поникла та занишкла, а про мене вже й казати нічого. Устану собі до розвидна та й блукаю, мов неприкаяний, а на душі такий тягар, така нудота, що й Господи! І оце хоч би чарку горілки випити, так же й подати нікому (до дверей): Палажко! Гей, Палажко! — Чорт ма й гласу! Микито! Микито-чу! Чорт ма й духу! Нігде ані телень, наче усі повиздыхали. Піти лишень та гукнути посеред двору — може яка жива душа відгукнетця (виступає).

Киля (уступає в білому ранішньому вбранні). Оце мабуть батенько гукали, а нікогісінько й нема — усі сплять, п'яні до безпам'яті (опускаєтця на дзиглик). Боже мій, Боже! Що яке то велике горенько у нашому домі окошилось! Усі сумують та ну-

*) Початок див. кн. IV, V, VI, VIII—IX.

дятця, а батенько мабуть найбільше. А ще-ж вони не знають, що сієї ночі уткла сестра... Уткла Уля! Її украли!.. Тепер вона щаслива, бо її люблять, про неї турбують, за нею побивають... а я, я нещаслива, я зражена та зневажена, я буду нудити світом... Уткла Уля!.. Тепер вона далеко, тепер вона з ним. Ох, щастя тобі, сестро, та що то буде з батеньком, як дізнають!.. Оце-ж вони йдуть... (зривається з місця). Піду хоч самовар їм постановлю (виступає).

За г. (вернувшись): Чорт ма й духу! І гукав і свистів, так тільки собаки гвалтують та индики куркотять! Увесь хутір мов завмерлий. Лихо та й годі! Прямо ж хоч вовком вий (підступає до вікна, розчиняє дверцята й починає авукати): Аву-у-у!..

Киля. Чого вам батеньку?

За г. Та це ти, моя дитино? Оце я тобі й виспатись не дав...

Киля. Ні, батеньку, я виспалась добре... Може вам чого треба, то кажіть.

За г. Подай міні, моя дитино, горілки та заїсти чого небудь. Та розшукай міні Палажку — нехай самовар настановить.

Киля, Зараз, батеньку! (виходить).

За г. Тільки вона, моя голубочка і обізвалась. Ох лихо, лихо! Хоча-б уже вона перемогла своє серце та заспокоїлась, то й міні-б зразу світ у гору підняв ся (до Килі, що принесла горілку і заїдку): А що-ж, дочко, Уляна? Чи встала вже, чи може ще спить?

Киля. Не знаю, батеньку... мабуть іще спить...

За г. Розбуди-ж її, коли так. Хоч може й не виспалась, то в день засне, а міні все-ж таки веселійше буде, коли передо мною живі люде метушитемутця (Киля виходить, а Загреба випиває чарку). Як же міні теперечки у світі Божому бути? Як міні з Уляною? Як міні з Килиною? Хіба-б уже віддати Уляну отому Прогульбицькому?.. Він то й перепросить мене, і на вколішки передо мною стане так щож? Ледащо! Його не стільки Уляна, як гроші ваблять. А Килину? Хіба-б уже віддати її за Шульпиченка?.. Бо він хоч і харцизяка, а таки справді козак, як орел, і розумом гострий... а що вбогий, то хібаж міні довго зробити його багатим? (п'є і заїдає). А як розважиш тільки, то аж дивно міні якого я бісового батька й дочок нудю й себе мордую? Ну як лихе, що отой Прогульбицький ледащо? Хіба-ж

моя Уляна краща? Як раз йому до пари? Хіба вже спарувати їх?.. А то турбуюсь про неї, як про що путне, силоміць хочу ошастити, а міні зи те яка честь? Він, сучий син, трохи міні горлянки не перервав, а вона докоряє міні та нарікає на мене, а на самоті може клене та проклинає... Та чорти-б же мучили їх батька, коли так — нехай паруютьця! А що вже до Килини та Шульпиченка, то далєбі що я хоч зараз, то рад би поїхати до старого Шульпіки та перепросити його... От хіба тільки сестра щоб не тєв... Еге, та вона міні тоді просвітку не дасть, та вона міні очі виїсть, та вона мене з світу зжене!.. (п'є й заїдає). Ну добре, нехай би я спарував Уляну з Прогульбицьким, нехай би я обдарував їх яким десятком тисяч... А щож, як він, бузувїр, процвиндривши гроші покине мою дочку на призволящу? Бо воно й так буває. Адже військовий старшина Смаглюк віддав свою дочку за поручика Хруща й грошей дав за нею чимало, а той Хрущ через рік гроші промарнував, жінку покинув, а сам повїяв ся чорт батька зна й куди? І мусїла сердешна панї Хрущи́ха плентатись до батька пішки аж із Анапи, та ось уже десятий рік у батька проживає, а про чоловіка її тільки й чутки, що десь у Москві від живої жінки та оженив ся вдруге на якійсь купчисї!.. Ні, чортового батька! Уже коли раз поваживсь повидавати своїх дочок по людському, то я буду цю справу до кінця добивати! Не дам лайдакам з моїх дїтей згнузчатись та мое добро марнувати! Коли вже так приспїчило дочкам замїж, то повидаю їх за кого сам знаю. Чи до вподоби, чи нї, а навикнуть до чоловіків, то й полюблять. Нехай бїдкаютьця, нехай мордуютьця, а я таки перекрїплюсь, та повидаю їх за людей можних і статечних, то житимуть вони безпечно, у дозвїллі, на великому господарствї, а опїсля, дїйшовши повних лїт та наплодивши дїтей, міні-ж таки й спасибї скажуть. Так воно з давних давен вело ся, так воно повинно й бути! Уже коли перебули тиждень отакого суму та скорботи, то перебудемо й другий, а там далї як небудь потроху їх і зборемо. Сказано — і конт! Мерщїй турну драгомана по сестру — нехай їде на пораду! (до дверей): Гей, Микито! Микито-гу! — Чортма й гласу! Агей, Палажко! Палажко-гу! — Чортма й духу! Нїгде-ж тобї анї телень!

К и л я. Чого вам, батеньку?

З а г. Та це ти впять, моя дитино? Та де-ж запропастила ся челядь?

Киля. Та вони, батеньку, усі чисто п'яні — хтось їх пообпював. Палажку знайшла аж у коморі, так на силу з місця зволокла. Тепер сидить, та коливаецця, як зівяла, і що їй не кажи, то нічогісінько не тямить. Орину з печі зволокла, так же ніяк не прочумаецця, а Микита під плотом лежить та стогне. Та всі як очманілі.

Заг. Еге, сучого сина робота! Та хто-ж їх пообпював? Та й з якої речі?

Киля. Не знаю, батеньку...

Заг. А Уляна чом не встає?

Киля. Та її, батеньку, не має...

Заг. Як то — не має?

Киля. Не має, батеньку... Мабуть раненько встала та кудись пішла...

Заг. Та коли-ж це було, щоб вона до схід-сонця куди ходила?

Киля. Хто-ж її знає, батеньку, де вона заподілась (лаштує приряд до чаю).

Заг. Та що-ж воно за знак, що уся челядь п'яна? Це щось не дарма! Це таке діло, що треба добре тай добре розтямкувати. Ось піду лиш я у двір, та підведу одного — другого карбачем, то може й допитаюсь.

Тарас (уступає в хату). Доброго здоров'я, пане!

Заг. Здоров, Тарасе! А що скажеш гарного?

Тарас. Та гарного, пане, нігде взяти, вибачайте й на поганому!

Заг. Тоб то як?

Тарас. А так, що пані кімлики дуже вже розпсувались — зовсім свого діла не пильнують. Учора з вечора усі чисто кудись порозбігались і від табуна й від товару, самі кімлики зостались, а оце зараз повернув ся я до кібіток, так усі чисто лежать п'яні, мов померлі.

Заг. Гі, та грець же мордував би їх матір! А тут й у дворі усі чисто п'яні, нема ні душі тверезої. І щоб воно за знак?

Тарас. А кат їх знає — я вже й сам у тямку не візьму.

Заг. А Юрка нема й досі?

Тарас. Немає, пане! Та воно, пане, тутечки щось не тее... Учора я був у слободі, так міні наторочили багацько дечого поганого.

Заг. Як саме? Ану кажи, голубчику, кажи! Бо міні й самому щось не тее... Уже я дивувався, дивувався, а тепер і в підозріння захожу. Тут є щось непевне.

Тарас. Патякають, бачте, що як погнав ся наш панич за Прогульбицьким, то зараз таки за кражем і відпав від сліду, бо Прогульбицький, поминувши кут, мерщій ускочив у пловню та там і пересидів, а наш панич мимо його попер прямо на Вєрвхвіст.

Заг. Та й не хитрий же триклятий москаль!

Тарас. Так отож Прогульбицький сидить собі в плавні, а наш панич чкурить та й чкурить, аж курява за ним хмарою встає, та зупинив ся аж тоді, як у слободу вскочив.

Заг. Чорти-б же побили його батька! От уже дурень! От уже лобуряка!

Тарас. Так ото як ускочив наш панич у слободу, то ударив ся об поли, полютував трохи, а далі взяв та й поїхав...

Заг. Куди?

Тарас. Та поїхав до Параньки...

Заг. До якої Параньки?

Тарас. Та там, бачте, молода козачка є... удова... так собі потіпуха, як от ростовські бувають.

Заг. Чи ти ба, куди потрапив, іродів син! А що-ж далі?

Тарас. А далі те, що туди-ж таки, до Параньки, незабаром наспів і Шулпиченко, та й почали вони пити та гуляти, а як посутеніло на дворі, то туди-ж таки чорти принесли й Прогульбицького...

Заг. Тю-у-у! Та чи ти не дуриш часом?

Тарас. Хрест мене вбий! Сама Паранька нині казала.

Заг. А Юрко-ж тоді що?

Тарас. А Юрко, недовго дльвшись, мерщій його за груди...

Заг. Молодець! Хвалю! Оце по моему!

Тарас. І ото зчипилась у їх бійка: тричі кидались вони в боротьбу і тричі Юрко Прогульбицького об землю вдарив, та як гецьнув його об землю втретє, то нагнітив коліном на груди, висмикнув кігінджал і замахнув ся...

Заг. Свят, свят, свят!

Тарас. Так ото як замахнув ся, а Шультіченко вхопив його за попереk, та й кинув аж геть до столу, та ще й надушив.

Заг. (Христить ся). Слава тобі, Господи!..

Тарас. Так ото-ж за підмогою Шультіченка Прогульбицький зрятувавсь, а Паранька й заховала його в комору. А Шультіченко тоді пустив нашого панича, тай почав його вговоряти. Завіщо ти, каже, на чоловіка зрємствував? Він, каже, хотів по чеській твою сестру взяти, а твій батько, каже, бузувір...

Заг. Гі, хамський виплодок, триклятий!.. Ну, а далі що?

Тарас. А далі як почав, як почав отой бесурів син Шультіченко нашому паничеві внушати, та таки й збив його з пантелику — помирих з Прогульбицьким!

Заг. Тоб то як?

Тарас. А так, що вони потім у купі пили та гуляли, та щей обнімали ся та цілували ся!

Заг. (пускає крізь зуби посвист): От цього вже я й не сподівав ся!

Тарас. І кажуть, буцім то Прогульбицький казав нашому паничеві: прости мене, каже, Юрасю, за твого батька дурного, що я йому горлянку помняв, а сестру свою, каже міні відступи...

Заг. Ова!..

Тарас. Бо навіщо вона, каже, тобі здалась? Я, каже, закохав ся в неї, люблю її від щирого серця, а тобі, каже, що? Збув сестру, то тобі-ж більше батьківського добра зостанеться...

Заг. А Юрко-ж йому що?

Тарас? А Юрко йому: та бери її, каже, зуздром! Навіщо вона, каже, міні здалась? Я каже такий, що на поготові обіруч її тобі віддати.

Заг. (приставивши до лоба палець): Те-те-те!.. Так ось воно як! Ану кажи голубчику, кажи до кінця!

Тарас. А далі, як ото підпили вони у трьох добре, то скликали кільки парубків, та пішли до Ганьки...

Заг. До якої Ганьки?

Тарас. Та то така-ж потіпуха, як і Паранька, тільки вже спражня ростовська...

Заг. Он бач!.. А далі що?

Тарас. А далі те, що у Ганьки та заскочили вони Пустомотенка, так наш панич, не довго даявшись, заходив ся його бити, та трохи й на смерть не вбив.

Заг. Та за віщо-ж?

Тарас. Та нізавіщо! Прямо таки з великої охоти та з дурного ума! Та це ще, пане, не яке лихо, а от Паранька каже, що як вернулось до неї усе кумпанство, то буцім то Прогульбицький прохав нашого панича: поможи міні, каже, Юрасю, твою сестру вкрасти...

Заг. (відкидається з ляком): Тю!.. Та чи ти, махамете, лякаєш мене, чи справди... А де пак Уляна?.. (кидається у середні покої).

Тарас. (сам собі): Що за знак?.. А піти й собі за паном (виходить).

Кия. Оце-ж виявитця правда... Тепер батенько мене питатимуть... Горенько тяжке! Як же міні розказать? І брехать соромно і Юрася та Гарася жалко... Та й що я знаю? Я тільки й знаю, що Гарась цілий тиждень якісь листи відбирав та свої відсилав, та що Юрась сієї ночі... Улю крізь вікно витяг...

Заг. (вбігає): Калавур — нема Уляни! Калавур — дочку вкрали!

Тарас. Та може-ж, пане, вона де небудь на дворі?..

Заг. Калавур! Розбой! (вбігає на двір).

Тарас. Оце може й так! Оце як що справди панночку вкрали, то буде-ж нам усім лишко! (виступає за Загребою).

Кия (опускається на дзиглик): І серце в мене замірає, і тіло тремтить, і ноги підгинаютьця... Як же міні теперечки быть!.. Як міні Юрася захистить від неминучого катування?.. А він іще й нагрозив на мене: глядиж, каже, нікому не розказуй, бо тебе не битимуть... А може й битимуть... Та мене бійка не лякає, міні батенька шкода...

Заг. (вбігає). А це Килина?.. Та ажось! (хапає її за руку). А ходи сюди, трикляте пискля! А кажи міні, де Уляна а то вбю!

Кия (хапає Загребу за руки): Батеньку, не бийтесь!.. Я розкажу вам усе, що знаю...

Заг. Кажи, триклята дитино!

Кия. Вона, батеньку, втекла...

Заг. Утекла?..

К и л я. Утекла...

З а г. Як? Коли? З ким утекла?

К и л я. Утекла сієї ночі...

З а г. (яровито): З ким?

К и л я. Не знаю, батеньку...

З а г. Брешеш! (підймає кулаки). Кажі міні, кажі усю правду, а то вбю!

К и л я (захищаючись руками). Батеньку, не бийтесь!.. Я все розкажу, що знаю... А коли хочете вбить, то вбийте — міні байдуже... (затуляється руками, опускається на дзиглик і плаче).

З а г. (хапає її за руку і зводить з дзигля). Отцюди ходи, гаспідська дитино! Нічого тут рюмен розводить!

К и л я (опускається на коліна й обнімає батькові ноги): Батеньку... не сила міні стояти... Ноги тремтять і підгинаються... (ридає).

З а г. (б'ється руками об поли). Отце-ж таки лихо! Та щож міні у світі божому робити? (до Килі). Дочко! Не плач, моя дитино! Сяд на дзиглик та розкажи міні, що знаєш... Не бійсь мене, дочко, я вже не буду сваритись... (садить її на дзиглик). Заспокойся, голубочко, та розкажи міні ладом... Хіба-ж тобі мене не жалко?

К и л я. Батеньку! Я не багато знаю, а що знаю, то розкажу...

З а г. (сідає проти неї). Кажі!

К и л я. Вона ще з вечора почала пакуватись... Повибірала з комоди і шахи найкращі вбори, набгала в престерала два великі пакунки, а навіщо — я не знаю...

З а г. Ну, а далі?

К и л я. Вона одяглася по дорожньому і пішла гуляти під тополі...

З а г. А далі що?

К и л я. Ви, батеньку, з вечора багато випили і, знемігшись, рано лягли спати...

З а г. Так. Я таки з лиха напився добре...

К и л я. А я довго сиділа край віконця й чула, що на куховарні зчинився якийсь гук і голос, і той гармидер протягся до півночі, а Уля усе гуляла під тополями...

З а г. Гаразд! кажі далі!

Киля. Я пізно роздягла ся і лягла, та не замгнула ні на годиночку, а Уля прийшла в кімнату о півночі, злягла на ліжко не роздягавшись, і теж не спала...

Заг. Он як!

Киля. А як заспівали другі півні, то скрізь стало так тихо, що ніщо й не шелехне. Коли це зразу щось захрущало коло віконця, хтось потихеньку затокотів об шибку і дверцята розчинились...

Заг. Хто-ж то був?..

Киля. То був... То був, батеньку, Прогульбицький...

Заг. А ти й не згукнула?.. І не збудила мене?..

Киля. Ні...

Заг. Чого-ж так, дочко?

Киля. А того, батеньку, що не змоглась... Бо одно —злякалась, друге — ви твердо спали, а третє...

Заг. А третє?..

Киля. А третє — Уля прохала... Вона обнімала мене й цілувала, вона плакала, батеньку!

Заг. (зітхнувши). Тямкую... зрозумів... А далі що?

Киля. А далі Уля подала свої пакунки... Прогульбицькому... Він допоміг їй крізь вікно пролізти й вони кудись пішли...

Заг. І собаки не гавкали?

Киля. Ні...

Заг. Так виходить, що брешеш.. бо коли-б Прогульбицький...

Киля. Та я, батеньку, не знаю... Бо може й гавкали собаки, так я не памятаю... та я тоді й сама себе не тямала.

Заг. Ой, брешеш, дочко, далєбі брешеш!.. Та кажи вже до кінця!

Киля. А далі я тільки чула, що десь далеко, аж у леваді, коні пирхали та зрідка колеса торохтіли... А далі хтось раптом свиснув, колеса заторохтіли дрібно й разом залопотіло так, наче чоловік пять або шість верховиків на всі заводи ринуло...

Заг. Отож Юрко з кімліками!..

Киля. Ні, батеньку, його не було...

Заг. Та так же й є, що він! Та гляди, коли-б не він і Улянині пакунки забрав, та й саму Уляну у вікно витяг та саморуч Прогульбицькому віддав! Він! Він, махапет! Він, бузувір! Бо як би-ж не він, то хоч собаки-б гвалтувались! (бетця об

поли). Та горенько-ж міні, горенько з ним! Та вбити-ж його, то ще й мало! (до Килі). А Гарасько-ж що?

Киля. Гарася, батеньку, давно вже й в хуторі не має... Він десь у степу, чи в царині стрільцює...

Тарас. Правда, пане! Він й учора був коло косарів, а сю ніч ночував у баштанника.

Заг. Та вжеж не обійшлось і без його! Знарочито віддалив ся, махамет, щоб пеню відвести від себе! (звішує голову на груди). Так ось воно як! Убрав мене москаль у спори! Украв дочку!.. (підводить голову і бе собі в груди). У мене, у полковника війська чорноморського, украв дочку!.. І хтож? Московський півпанок, гольтіпака, лайдак! Та горенько-ж міні, горенько тяжке! Та він же мене вивів на сміх, як на заріз! Та він же мою честь у багнюку втоптав, закаляв моє мення чесне! (стрепехнувшись). Так ніж! Чортового батька похлюбитця своєю вдачею та моім соромом! Ще побачимо, на чому кінець вийде! (біга по хаті). Агей, козаки мої! Гей, цюди, люде! Гей, цюди мерщій! (зупиняетця). Тарасе! Біжи мерщій, та бий тривогу, та збирай козаків — карбачем їх лупи, нехай зриваютьця та сідлають коней! Гуртуй козацтво, гвалтуй бурлацтво та харпацтво! По кімликів біжи! Жени їх сюди малахаями! Та мерщій міні! (тупає ногою). Мерщій!

Тарас (мнетця й тупцює на одному місці). Пане!..

Заг. Мерщій! Мерщій міні усю челядь на ноги постав! Щоб як оком мигнуть усі були міні на вічу і при зброї! (бігає по хаті). Я наздожену його! Я його саморуч убю! Задушу його, розчавчу його, на шматки розірву, махамета! Я його вбю, і її вбю! (до Тараса). Мерщій! (хапає його за груди, цупить до дверей і штурхає у потилицю). Мерщій хамлюго! (бігає по хаті). Зброю міні, зброю! А де кінджал? А де пістолі? Шаблю міні, гвинтовку міні! Мерщій! (озираетця навкруги і нікого не бачить). Як? Та й нема нікого? А гей, Тарасе! А гей, Микито! А де ви, гу-у-у? Цюди мерщій! (до вікна). А гу-у-у-у!.. Та ніхто-ж тобі й не відгукнетця!.. А гей, люде мої, а гей, мої вірні! Та деж ви подівали ся?.. Та хто-ж мене поратує, хто міні помочі дасть?.. Як?.. Усі порозбігались, га?.. Усі поховались, га?.. (трясе кулаками). Так яж вас знайду, иродови душі! Так яж вас із під землі дістану, хамове кодро!

Дир. (уступає з пакунком і з ляком зупиняєтця). Пресвя-
тая владичице, що це таке?

Заг. (не завважаючи Диркалихи). Всіх поріжу саморуч,
всіх видушу, всіх на шибениці перевішаю, всіх малахаями зака-
тую, хамове кодро!

Дир. (підступаючи ближче). Схаменись брате, Господь
з тобою!..

Заг. (не завважаючи Диркалихи, знемоцілий опускаєтця на
дзиглик). Всі, всі проти мене, іродові душі! Всіх до ноги знищи-
ти треба! (звісивши голову). Всі проти мене! Всі на мене обу-
рились, всі на мене кнують та проти мене прохірствують! Усі,
усі чисто до одного! Покинули мене самісінького на старости
літ! Зневажили, збентежили, осміяли, оплювали та й покинули!
(ридає).

Дир. Братіку мій рідний, братіку мій любий! Та хоч обіз-
вись же до мене.

Заг. (підвівши раптом голову). Га? Та це ти, сестро? Он
бач!..

Дирк. Та скажи-ж міні, братіку, що тобі таке сталося?

Заг. (зірвавшись з місця). Та чи ти знаєш, сестро, яке
міні горе?

Дирк. Не знаю, братіку, не знаю, голубчику! Я-ж тебе
й питаю — скажи, що таке сталося?

Заг. Горе міні, сестро! Дочку в мене вкрали!

Дирк. Перехрестись, брате, та сотвори молитву, бо ти не
при собі ходиш!

Заг. Дочку в мене вкрали! Уляну вкрали! Сієї ночі з Про-
гульбицьким утекла! Юрко саморуч йому видав!

Дирк. (перехрестившись). Схаменись, брате, — чи тому-ж
можна статись? Це тобі у ві сні приздрілось!

Заг. Ні, сестро! Ні, голубочко! Сон міні приснив ся, а та-
ки явма лихо діялось — у мене дочку вкрали! Сієї ночі Уляна
утекла з Прогульбицьким і

Дирк. Та невже-ж так, брате?.. Тоб то Уляна утекла
з рідного дому?

Заг. Утекла, сестро!

Дирк. Утекла з Прогульбицьким?..

Заг. Та кажу-ж тобі з Прогульбицьким!

Дирк. (збентежена і заторочена): Та як же це?.. Та звід-
кіля-ж таке горенько? Та як же воно склалось?..

Заг. Зрадили мене, сестро! Рідні діти мене зрадили, проти мене у змову зайшли! Юрко засябрував з Прогульбицьким та з його направи у глупу північ наринув на хутор з кімликами викрав саморуч Уляну з світлиці та й віддав Прогульбицькому! А Килина усе бачила й чула та й не розбудила мене!

Дирк. Ненько-ж моя рідна! І Господь попустив їм таке злочинство діяти? І грім на їх не вдарив? І земля під ними не репнула?

Заг. Облиш, сестро, на чуда вповати, та казна що казати! Ти порадь мене, як міні порятувати ся, як міні злодія наздогнати та всіх винуватих у руки взяти?

Дирк. Так чого-ж ти дляєш ся? Чом людей не збираєш та не велиш сідлати коней?

Заг. Та в тім то й сила, сестро, що живої душі перед очима не має — усі до ноги смертельно п'яні!

Дирк. (бетця руками об поли). Отце таки лихо! Отце вже я не знаю, як його й бути!

Заг. Та горе-ж міні, горе! Та щож міні у світі божому робити!

Тарас (цупить через поріг за груди Микиту). Он бач, як воно склалось... Оце я язика добув, так тільки послушайте, що він каже!

Заг. Тягни його цюди!

Дирк. Ну, так бери ся-ж ти, брате, за челядинців, а я за челядок візьму ся! (вибігає).

Тарас. Так питайте-ж його, пане, а я побіжу та ще якого притягну! (зникає).

Заг. (до Микити). А кажи міні, іроде, як ви свого пана продали, і кому продали і за яку ціну?

Мик. Тоб то як?..

Заг. Кажи міні, бесуре, де ви горілки добули, що понапиляли ся до безглузду?

Мик. Де горілки добули? Та в слободі-ж! У тому шинку, що з краю, що дерзоокий армен шинкує!

Заг. А де-ж ви, хамове кодро, набрали грошей?

Мик. Оттак пак — де грошей набрали! Та наша-ж таки панночка, Уляна Пилиповна, спасибі їй, дала десять карбованців.

Заг. Кому дала, як дала, коли дала, хто по горілку їздив? Кажи, бузувіре, усе по-ряду, усе до цятинки!

Мик. Та міні-ж таки й дала гроші. Учора ще з ранку вона сказала міні: сьогодні, Микито, я зроблю вам свято. Як сонце, каже, зверне з полудня, то я тобі дам грошей, а ти крадькома збігай у слободу та в тому шинку, що з краю, що дзизоокій армен шинкує, купиш відер зо двоє горілки. Тільки безпремінно їдь, каже, до армена, бо одно, що в його горілка добра, а друге, що шинок його з краю, то ти собі тихцем купиш у його, та ніхто в слободі й не знатиме і батенькові не призвістить. Так я зараз таки зранку й обвістив усій челяді; збирайтесь, кажу, у вечері до гурту — горілка буде! А після полудня панночка дала міні гроші та й каже: їдь же ти по горілку та як привезеш, то не хапайтеся мерщій пити, а потривайте поки батенько сами напюцця та заснуть, а тоді вже й ви розпочинайте...

Заг. Так ти, бузувіре, сам і по горілку їздив?..

Мик. Та сам же! Панько таки й прохав мене, щоб я його пустив на заберди сісти, так я не згодився, бо одно, що не яка труднація й самому впоратись, а друге, що на коня було-б важко. Так я ото захопив два боклаги та два бурдюги та верхи й збігав. Іще поки смерклося, то я й звернув ся...

Заг. Та як же ти, хамлюго, насмілився їздити?

Мик. Оттак пак! Хиба-ж я на злодійство їздив? Я по горілку їздив!

Заг. Та хто-ж тобі, бесурів сину, дозволив?

Мик. Хто дозволив? Та кажу-ж вам, що сама панночка дозволила!

Заг. А я-ж тобі, харпацька душе, на що? Хиба-ж я тобі не пан? (хапає Микиту за груди і трясє його). Кажи міні, харпацька пико, — хиба-ж я тобі не пан? Хиба-ж як панночка призволила, то мого дозволу вже й не треба?

Мик. (збентежено). Отце ж таки лихо! Що удасться, чого вже й більше, коли панночка дозволила?.. Та й не сказати, що хиба ж горілку тільки тоді й пють, як дозволять?.. Це як би дати того дозволу, то кий би її чорт і в чотири роки раз пив..

Заг. Гі, та бити-ж тебе, хамлюгу, бити!

Мик. Змилуйтесь, пане, завіщож бити? Хиба-ж я що, або-ж як?..

Заг. Та бити-ж іродового сина, бити, поки й дух спустить!

Мик. Та коли бити, то й бити, хиба-ж міні що? Тільки шкода міні, що зовсім дарма!

Заг. Та хоча-б же пило, хамове кодро, та хоч міру знало, а то-ж таки усі чисто понасмоктувались до безпам'яті!

Мик. Та кий біс її багато й пив! Це мабуть горілка така триклята — чи вона з блекотою, чи що. Випеш корячок, то зараз так тебе зачмутить, що й очі тобі з лоба рогом лізуть, і душу з тебе пре!

Тарас (тягне за груди козака). А ось, вам, пане, і другого дп'яв!

Заг. (дивлячись на козака). Чи ти ба який гарний! І очі йому з лоба повипірало і всю пику на бік перехнябило — прямо як чортяка! (до козака). А хто тобі, бузувіре, дозволив сієї ночі гулянку заводити?

Козак. Простіть, ваше високоблагородіє, бо я тут не причиною...

Заг. Як — непричиною? А хіба-ж не ти був п'яний до безпам'яті?

Козак. Та що п'яний був, по сьому правда, ваше високоблагородіє, тільки-ж я тут зовсім не причиною...

Заг. Як же не причиною, коли ти насмоктав ся до безглузду?

Козак. Всьому виною, ваше високоблагородіє, Микита... Як би не він із своєю горілкою, то нічого й не було-б...

Заг. Та як же ти, махамете, насмілив ся без дозволу пити?

Козак. Простіть, ваше високоблагородіє! І сам собі в тямку не візьму, як воно такички склалось... Що тільки-ж мого й пиття було, що випив два корячки, та раптом і пам'яті збув ся... Мабуть горілка була з блекотою, або що...

Заг. Гі, та бити-ж іродових синів, бити! Нещадимо бити!

Дир. Горе тай годі! Перепитала усіх челядок, тай толку не доберу ся... Зовсім таки ум розгубила. Скажи міні, брате, ладом, як воно такечки склалось?

Заг. А так сестро, як бачиш — украли дочку, осміяли, нахаркали в пику, та й винуватого нема... Тепер вибірай на двічі: абож усіх у дворі виріж, видуши і знищи до ноги, або-ж сам собі голову об стіну розтрощи, та й конт! А жити на світі нема вже більше й мочі!

Дир. Та хіба ж таки вже й поправити справу не можна? Та хіба-ж таки вже пропаще й діло? І хіба ж таки й покарати нікого? Та ніж бо, ні! Потривай лиш, дай міні думки зібрати!

Тарас (уступає в хату). Ну, пане, приїхав же й панич!

Заг. Який панич?

Тарас. Та Юрко-ж!

Заг. Тю-у-у! Та чи ти не дуриш?

Дир. Та невже-ж таки?

Тарас. Далєбі, приїхав! Он там біля повітки коня розкульбачує. Коли хочете, то покличу.

Заг. А ходи, голубчику, ходи! Та гляди, не злякай, а то втече!

Дир. Та не приступай до його, голубчику, зразу, а назирай відалік, щоб часом не запримітив, що на його чигають... то може він ище й сам у хату ввійде.

Заг. А як уступить у хату, то будь на поготові і коли моргну тобі, то хапай його з заду за поперек, та й звяжемо!

Тарас (виступаючи). Так треба й матузок захопити.

Юрась (уступає в хату). А здорові були, батеньку!

Заг. (христитця). Свят, свят, свят!

Дир. Пречистая богородице, спаси нас!

Юрась. Чи живі, чи здорові?

Заг. Дух святий з нами!

Юрась. А що, чи все у вас благополушно?

Заг. Ну, сестро, як що оце не чортяка в Юрковій статуті, то маємо винуватого (з заду витикаєтця Тарас, Загреба розчепірує руки). А держи його! (Тарас хапає Юрка за поперек, Загреба за груди, а Микита за руки). Ага! Піймавсь, іродів сину! Вяжи йому, Тарасе руки!

Юрась. Як? шо? З якої речі?.. І що воно за знак?

Заг. Ось я тобі, махамете, розтовкмачу, що воно за знак!

Юрко. Змилуйтесь, батеньку! Дайте хоч розпитатись!

Заг. Вяжи йому, Тарасе, руки та добре!

Тарас. Зовсім!

Заг. Так яж його подержу, а ти мерщій збігай по залізне путо, та закуємо його в заліза!

Юрась. Та за віщо-ж, батеньку? Дайте-ж бо хоч розпитатись!

Заг. Потрівай! Буде час і на розпитки.

Юрась. Та чи я вбив кого, чи зарізав, чи обікрав? (Тарас убігає з залізами).

Заг. Ні, не обікрав аж ні трохи! Заковуй, Тарасе, та мерщій!

Тарас. Зовсім!

Заг. Оце й добре! Оттепер ти, сину, будеш наш! Оттепер й розпитаємось! (тягне його за груди на край кону). Становись, махамете, отут! (сідає на дзиглик, а поруч із ним Диркаліха). Ану, кажи, махамете, як ви з Прогульбицьким сієї ночі у батька Уляну вкрали?

Юрась. Як? Хіба-ж її вкрали?

Заг. А ти-б то, бідахо, досі й не знав?

Юрась. Та побий мене сила божа, коли знав! З роду у перве чую!

Заг. А коли вперве чуєш, то скажи-ж хоч, де це ти в бісового батька сім день тиняв ся? Де ти до сього часу був?

Юрась. Та ви, батеньку, спитайте мене краще, де я не був, ганяючись за отим анахтемським Прогульбицьким!

Заг. Так ти оце все за ним ганяв ся?

Юрась. А вже-ж! Ото-ж як чкурнув я за ним іще в понеділок, та, не вхопивши тропи, як прибіг у слободу, то прочув, що його рота квартирує в Старовищедряглівці, та й кинув ся йому навперейми. Переняв я йому путь біля Виблої могили, та й чигаю. І чигав я аж цілу днину, коли-ж його нема тай нема, так я взяв тай поїхав аж у Дрягліївку. Розпитав ся там, аж кажуть, що московська рота пішла аж у Новонизчебагнівку, так я мерщій туди! Розпитав ся й там, аж кажуть, що хоч московська рота справди стоїть у Багнівці, так Прогульбицького ще не було, бо він більше товчетця у Гавряховому хуторі, так я туди...

Заг. Так оце ти й на Бейсузі був?

Юрась. Та був і на Бейсузі і на Чолбасах...

Заг. А в Брехунівку не заїздив часом?

Юрась. Ні...

Заг. А в Дурномянівці не був?

Юрась. Та яка там Дурномянівка?

Заг. А чи не заїздив ти часом до Параньки?

Юрась. До якої Параньки?..

Заг. Та хіба-ж ти не знаєш Параньки — потіпухи?

Юрась. Та нехай їй грець, на що міні така паллюка здалась?

Заг. А чи не зустрічав ти у Параньки Шульпиченка і чи не трахтував із ним, як би краще дурного батька у шори вбрать?

Юрась. Та що це ви, батеньку, кажете?

Заг. А чи не наздогонив тебе таки в тієї-ж Параньки сам Прогульбицький?

Юрась. Тоб то як?

Заг. А скажи міні, завіщо ти Пустомолотенка бив?

Юрась. Як? коли? Де?..

Заг. Та у тієї-ж ростовської, що Ганькою звать?

Юрась. Та хто вам, батеньку усе чисто розказав?

Заг. А ти хіба думав, що батько твій справди такий дурний, що й такий дурноляп, як ти, його одурить? Ну, скажи-ж міні теперечки по правді, чи не знаєш ти, хто то цієї ночі постукав у віконце дівочої світлиці, хто розчинив дверцята, хто взяв Улянині пакунки та й саму Уляну у вікно витяг.

Юрась. (стає на коліна). Простіть мене, батеньку — я винуватий!.. То я Уляну вкрав...

Дир. Ненько-ж моя рідна! (голосно плаче).

Заг. Що-ж ти думав, хамський виплодку, роблючи таку капость? Під кого ти рив ся, проти кого кновав, кому добра зичив і на кого вповав?

Юрась. Простіть мене, батеньку!.. Я й сам собі не розтямкую з відчого і на що я на це зваживсь. Міні здавалось, що так буде краще...

Заг. Ге, дай битиму-ж я тебе, Юрку! Безжалісно, нещади-мо битиму!

Юрась. Бийте, батеньку, бо таки й слід... Тільки-ж, побивши, і помилуйте...

Заг. Скажи-ж міні теперечки, хто з тобою у змові був — щоб не минути міні й інших винуватих.

Юрась. Бийте, батеньку, всіх! Усі винуваті, усі були в змові! Гарась увесь тиждень метував ся з Прогульбицьким, на йому вся справа держалась!

Заг. А Килина?

Юрась. Та бийте й Килину, бо й вона винувата! Не хто, як вона, і про мене доказала... Та сила не в тім, а річ моя про те, що й вона усе знала.

Заг. Ну, скажи-ж міні, по щирій правді, де теперечки твоя сестра з отим тричі проклятим Прогульбицьким? Куди вони вда-

рились, де перепочинки матимуть і чи не можна яким чином їх наздогнати?

Юрась. Еге, шкода, батеньку! Уже їх не наздогнати!.. Я розпрощався з ними у нашій слободі, як треті півні заспівали, а відтіля вони на свіжих конях ударились прямо на Старовищедрягліївку, а на Сабадиревій балці їх жде свіжа підстава... Уже вони досі давно в Дрягліївці, уже може, досі й звінчались...

Заг. (звісивши голову). Оттако!

Дир. (сплеснувши руками), Та горе-ж нам, горе! Та тепер же нам цього сорому уже не відвернути! (плаче).

Заг. Ну, коли так, то й так — нехай вінчаютьця!.. Спасибі-ж тобі, Юрку, за твою прислугу! А тепер під свою чергу і я тобі віддячу! Ге, тай битиму-ж я тебе, мерзюка, нещадимо! Та битиму не раз і не двічі — битиму три дні, з перепочинками, щоб ти на віки закаявся батькові капости робити!

Юрась. Змилуйтеся, батеньку! Бийте як хоча, бийте хоч до смерти, та бийте за один раз!

Тарас. (уступає знов у хату). Прийшов же, пане, й другий панич!

Заг. { Як? Гарасько?

Дир. { Та чи можна-ж?

Тарас. Та Гарасько-ж! І рушниця у його за плечима, і дві перепелиці в торбинці теліпаютьця. Та питає, чи всі дома і чи все благополучно, так я відказав, що всі дома і що шкоди ніякої поки що не видно.

Заг. Гляди-ж, голубчику, як уступить у хату, то мерщій хапай його за попереk, та й вяжи руки, а ми з Микитою будемо підпомагати.

Юрась. Та ви, батеньку, розвяжіть мене, то я й сам із ним упораюсь!

Заг. Ні вже, козаче, ти в мене з арештанта не вийдеш!

Гарась (уступає в хату). Драстуйте, батеньку!

Заг. (розчепірує руки). А держи його! (хапають гуртом). Вяжіть мерщій руки!

Гарась (Пручаючись). Караул! Ратуйте!

Заг. Ні вже, чортового батька тебе хто поратує! Мерщій вяжіть руки!

Гарась. Змилуйтесь, батеньку! Завіщо така зневага?

Заг. А ти й не знавш, бідахо, завіщо? (до Тараса). Та чи ти скоро, Тарасе?

Тарас. Зовсім!

Заг. Оце й добре! Оттак його, махамета! А що — піймавсь? Оттепер я покажу тобі, як з Прогульбицьким листуватись, та зі злодіями змовлятись, та сестер продавати, та родинну честь занапащати!

Гарась. Господи! Та що це за напасть така на мене? Батеньку! Та яж ні сном ні духом ні в чім не винуватий... Дайте хоч розпитатись... Мабуть вам на мене набрехано!

Заг. Ні, потрівай, козаче, ми тебе ще в заліза закуємо, та тоді вже й розпитаємось! (до Тараса). А давай мерщій заліза!

Тарас. Та лихо, що й залізів на похваті не має!

Юрась. Та нащо йому заліза? Буде з його й бичовяного пута!

Заг. А й справди! Він усе-ж таки не такий прудкий, як Юрко. Давате бичовяне путо!

Мик. Та ось воно! Бо я вчора як підперезав ся путом, та так і заснув!

Гарась (стає на коліна). Батеньку! Завіщо караєте, завіщо знущаетесь? Будьте ви на нас грізні, та хоч робіть же по правді... бо яж не то що ні в чім не провинив ся, та й не знаю нічого!

Юрась. Та ні, Гараську, ти не хирхуляй і не відбріхуй ся, бо я вже зовсім признав ся і виявив усе до цятиночки!

Гарась (до Юрка). Коли ти в чім прошпетивсь, то й признавайсь!.. (до Загреби). Батеньку! Тепер я бачу, що вас підневіджено... що мене оббрехано перед вами... оббрехано безвинно, оббрехано з самої злоби та прохірства... І тепер я добре бачу, що не хто мене оббрехав, як Юрко та Килина!..

Юрась. Та не бреши, Скаріоте! Хіба-ж не ти цілий тиждень листував ся з Прогульбицьким? Хіба-ж не на тобі вся змова держалась?

Заг. Го, та й битиму-ж я тебе, Гараську, нещадимо! По бузувірському, по катівському битиму!

Гарась. Батеньку, батеньку! Та кому-ж ви віру ймете! Шибеникові, кімликові, лайдакові без чести й совісти!

Юрась. Чи ти ба як випираєтця, кобиляча душа! Та хіба-ж не з твоєї направи й Уляна втекла? Хіба-ж не ти її підхистив? (до Загреби). Батеньку! Коли хочете дізнатись, хто Улянуну на втіки підбив, то послухайте отщо. У вівторок у ранці Гарасько написав Прогульбицькому: погана справа! Ще з вечора Уля завагалась, а сьогодні в ранці притьмом сказала, що не хоче тікати. Страшно, каже, від батенька тікати, та ще хто його знає, каже, чи він справди мене любить. А до цього приточив уже від себе: та ви не зовсім зрікайтесь надї, я ще не раз перебалакаю з нею, то може і вмовлю. А в середу опівдня написав уже так: Гурра! Наша справа на лад зійшла! Уля згодилась тікати! Призвістїть, у яку саме ніч сподіватись вас? Уля все приладнає до втіків, а я мерщій віддаляю ся на степ, буцїм то на влови, та вернусь у хутір аж тоді, як справа до кінця дійде... Так ось який він не винуватий!

Заг. Го, так шукайте на його залізо! У заліза його, ірода!
У заліза, Скаріота!

Мик. Та хіба-ж довго знайти залізо? Ось я вам зараз!
(зникає).

Гарась. Батеньку, скаменїтця! Скаменїтця, батеньку, що ви робите? Та згадайте-ж, що я охвіцер... Честю своєю клену ся... Охвіцерською честю клену ся, що я не винуватий!..

Заг. Ге, не хочетця тобі, як бачу, під малахаї лягати! Як на рожен не хочетця! Та чортового батька викрутиш ся, а за те, що не признаєш ся, я тобі в двоє більше завдам гарту!

Мик. (вбігає). А ось і заліза! (Тарас хапає і заковує).

Заг. Закувати його, ірода!

Юрась (до Гарася). Та признавайсь триклятий! Признавайсь, кажу тобі, то може хоч трохи батенька вмилосердимо!

Гарась. Батеньку! Простїть мене — я винуватий!.. Змилюйтесь, батеньку, я вже на віки закаюсь!

Заг. І про гвардию думку покинеш?

Гарась. Покину, батеньку! На віки покину! Куди скажете, туди й на службу піду!.. Буду слухати вас, буду шануватись до віку!..

Заг. Та облиш брехати. Не така в тебе вдача ледача! Ні, потривай, я відчухраю тебе малахаями разів кільки, та тоді коли зостанеш ся доволен, то може ще й буде з тебе пуття, а як що

зремствуєш, то з двору прожену, та й конт! (до Тараса). Та чи ти вже, Тарасе?

Т а р а с. Зовсім!

З а г. Ведіть же їх у гамбар, порозсажуйте нарізно, позамикайте добрими замками і сторожу приставте! Та ні їсти їм, ні пити без мого дозволу не давать! Гайда!

Ю р а с ь (до Гарася). Ну, Гараську, хвацько-ж ми справу справили, та хвацько й піймались! Тепер коли перебудемо оцю знегоду, то може ще й поживотіємо на світі?

Г а р а с ь (стоячи на колінах). Батеньку, батеньку! Згляньтесь на нас бідних — ми-ж ваші діти! (плаче).

З а г. (махнувши рукою). Гайда! (Тарас і Микита підводять Гараська і в купі з козаком випроважають його і Юрка з хати).

Д и р. Ох, брате, брате! І дивила ся я і слухала, та ні очам своїм, ні вухам і віри не йму! У тебе, у полковника, дочку вкрали? І хто-ж украв?.. Злиденний поручик! І рідні брати продали йому свою сестру! І повязали їх як орештантів, у заліза закували, під замки за калавуром посажали! Господи, Господи! Та яке-ж важке лишко на нас налягло, та який же сором на наш чесний рід пав! (плаче). Та як же-ж нам тепер людям у вічі дивитись?

З а г. Годі сестро! Я вже своє переплакав. Я радий, що хоч винуватих у руки взяв, а тепер уже час і по чарці випити та підісти хоч трохи.

З а в і с а.

Хі.

Дієтця там же на другий день у вечері.

Диркалиха сидить край стола і плете панчоу, а Загреба сидить одсторонь на дзиглі з гитарою. Палажка увіходить з графином становить на столі і виступає.

З а г. (бринькає на гітарі і співає).

Ой ще не світ, ой ще не світ,
Ой ще й не світає,
А вже козак, хвабрий лицарь,
Коника сідлає,

Осідлавши кониченька,
Сів горілку пити,
Аж ось ляхи натули,
Щоб його убити!..

(відкидає геть на дзигель гайтару і підступає до стола). Ох, сестро, сестро! І пісня душі не розважає, а тільки більше засмучує. Гнітить мою душу тее лихо, що через Уляну нас постигло. Та ще таке-ж лихо, що як обіймеш його думкою звідціль, та як вирячитця воно на тебе притьмом, то аж розум тьмитця і душа мре.

Дир. Лихо, брате, та й тяжке лихо! Таке лихо, що й душу гнітить, і серце нудить і голову до землі клонить! Так тяжко, що й руками орудувати не сила!

Заг. Ось ну лиш випемо, сестро! Тільки й розважиш ся трохи, як горілкою собі очі заллеш, щоб тее лихо ве бачилось, а тільки мрілось (пе).

Дир. Та й правда, брате! Будемо заливати тее лихо, а тим часом може серце переболить хоч трохи і думкк позбіраютця (бере чарку). Прости мене, Господи, а я сьогодні буду п'яна (пе).

Загреба. Та чи воно вже так нам і зроду судило ся а чи може Господь за який гріх нас покарав?

Диркаліха. Е, брате, брате! Таке лихо Господь дарма не посилає! (піднімає очі в гору і хрестить ся). Прости мене, Мати Божа, Пресвята Богородице! Може це вона карає нас за те, що от уже третій рік, як пообітувалась я пішки у Київ піти, та за тими клопотами господарськими і до цього часу не зібралась!

Загреба. Ні, сестро! Це ще не який гріх — коли дасть Господь віку, то ти ще і в Київ сходиш і обітування своє справиши перед Господом. А от я махаєт, я гріходій великий!

Диркаліха. Не вже ж, брате, на тобі справди який смертельний гріх вагоніє?

Загреба. Е, сестро! Хто його знає, який воно буває смертельний гріх, а що до капостей та харцизяцьких учинків, то вагоніє їх на моїй душі багацько. І таки як пригадаєш, то почали мої гріхи рости аж із самого малку. Іще хлопцем бувши, десяти літ, зайшов я якомсь у сварку з другим хлопцем за малого горобця, що в стрісі видрали, та як лупонув я його з пересердя швиғанкою по череві, так він і гинув!

Диркалиха. Господи, як давно це діялось! Як би не нагадав ти, то я б і не згадала!

Загреба. Виїздило тоді до нас на хутір і началство, та як був я ще недолітком, то так міні те й минулось. А дійшовши літ та парубкуючи, скільки тих капостей накоїв, дівчат портючи та парубкам ребра ламаючи! Воно то й міні доводилось куштувати таких духопелів, що насилу було тебе баби відволодають, так же й на моїй душі лягло гріху чимало. А одного разу, як заскочили мене хлопці у дівки та довелось міні тікати, стрибаючи через тини та ховаючись поза плотами, то почув ся я, що вже не сила міні бігти, а тут бачу що вже от-от наздоженуть мене махамети. От я вхопив ломаку, присів біля перелазу та тільки що поткнув ся мій гонитель на перелаз, а я його по голові — хряп! Так він так і зів'яв ся! А потім хоч і очумавсь трохи, так похворяв з тиждень та і вмер!

Диркалиха. Лишко тяжке, лишко тяжке!

Загреба. А як ходили ми двадцять восьмого року у Турещину, за Дунай, та гармейський гінїрал, що командував козацькими полками, обібрав мене собі за адютанта, то що вже я накапостив йому, так і досі аж самому бридко! Заманулось, бач, старому дурневі узяти у поход жінку, молоду та гарну. То було аби гінїрал відгодив ся куди, зараз вона по мене й шле. Прийдеш ото, а там уже їсти й пити тобі, чого душа забажає. От випеш було цупкенько, сядеш навпроти неї з гайтарою, моргнеш бровами, брязнеш по струнах, заспіваєш пісні, то вона аж на лиці мінитця, аж на місці не всидить, а то так прямо візьме тай кинетця тобі на шию. Від погляду мого вьяла! А потім як пішов гінїрал у Булгарщину, а жінку покинув у Волощині на мій догляд, так я приняв її до рук отакісіньку завтовшки (показує руками), а через пів року вернув йому оттаку-о! (показує руками).

Диркалиха. Пху! І як тобі не сором про таку бридоту варнякати!

Загреба. Та можеж, сестро, за той гріх тепер Господь мене карає?

Диркалиха. Та тут брат, не стільки гріху, як сорому та бриду! А проте, за який би гріх не цокарав нас Господь на Уляні, то треба б потурбовати ся, щоб хоч Килину до пуття довести.

Загреба. Оця річ до діла! Ось давай сестро, випемо по другій, та порадимось як слід! (пе).

Диркалиха. Випю, брате, і другу і третю! Може таки хоч трохи на душі вияснить ся.

Загреба. А я сестро ще вчора зранку, налагодив ся по тебе слати, щоб їхала на пораду. Ще не знав я тоді, що Уляна повіяла ся з Прогульбицьким, та взяв собі таку думку: Чи не обібрати б нам своїм дочкам путящих женихів, та чи не повидавати б їх не довго дльвшись? А тепер порадь хоч про Килину!

Диркалиха. А, брате! Така думка у мене мотаецця ще з того часу, як виявилось кохання Уляни з Прогульбицьким а Килини з Шульпиченком. Думка була така: дівки дозріли, а заміж, не даємо, то не диво, щой коханці завелись?

Заг. Правда твоя, сестро! Треба та й пильно треба Килину заміж видати, та тільки за кого? Воно то тільки свисни, то женихів зявитця чортів тиск, также не хотіло ся б видавати за кого здря. Уже як я не розкидав думками, а ні як нагодящего парубка не натрапиш.

Дир. Та кат їх бери тих парубків! Між удівцями скорій нагодящего жениха натрапиш — щоб був собі статечний і замирний, щоб і в чинах був, і гроші щоб мав і худоби щоб було багато.

Заг. Ох, сестро! І чини і багацтво річ велика! Та коли б трапив ся парубок хоч і нечиновний і не як багатий, та щоб хорошого роду, доброго звичаю та хазяїновитий, то яб віддав за його Килину з дорогою душею! Так деж такого взяти? Тепер повелись такі парубки, що хоч візьми та всіх на одній шибениці перевішай! Усе або мудрачелі з московських шкіл, що за московськими панами пнутця, абож гольтіпаки, пяниці та гультаї.

Дир. То-то бо й є! Тим то й кажу я, що між удівцями скорій зіскаеш годящу людину. Та й яка нужда шукати хоч і путящего та вбогого парубка, коли удівця можна знайти і в чинах і з грошима і з великою худобою.

Заг. А гарна річ худоба, сестро! Що вже я люблю худобу, так і не скааати! Хвалити Бога і в мене її багато є, а всеж таки як іду я пивуз хутір отого гаспидського Жмиря, то аж дух міні у грудях зіпре, аж у печінках заболить — бере мене задрість, що тая гарна худоба не моя, а чужа.

Дир. Е, брате! Тая Жмирева худоба і міні очі пориває. Що вже за багато в його тієї скотини, та що вже загарна вона, то й не сказати! Як іду коли повуз його хутір, а вона суне до ставу, то як плов пливе — і кінця їй не видно! Та на яку товарину не глянеш, то аж любо, бо одна другої краща, одна другої гладча — аж лищить, аж сяє! Та корови ревуть, та бугаї гудуть та ратицями землю риють... Мимовіль зупиниш ся, та дивиш ся й не надивиш ся, слухаєш і не наслухаєш ся!

Заг. А табун, табун який! Таких кобил та таких огненних, страшенно здорових та на диво гарних жеребців на всій Чорноморії не багато знайдеш! А сила яка того табуна! Як рине зі стану до води, то мов туча громова йде, а за тією тучею іще хмара пилу простягаєтця! А земля під ним на пять верстов движить та стогне — аж реве!

Дир. А отари, отари які! На три гарби ходять, по трьох степах розстеляютьця, та мов білі хмари по землі котятця!

Заг. Та що й казати! Багатирь, бесурів син, оцей Жмирь — сто чортів йому в ребра!

Дир. А удівець і дітей не має... І чому він не женитця?..

Заг. Чом не женитця? Бо скнаросний чоловік, скупердяго, жмикрут. Мабуть шкодує грошей, бо знає, що весілля без утрати не минетця.

Дир. А шкода, що в його, кажуть, негарна вдача... що дуже вже, кажуть, скнаровитий та крутий... а то-б навіщо й кращого жениха?

Заг. Ні, сестро! Одно, що скнаровитий і крутий, а друге, що й старий уже проти Килини.

Дир. Та він то не який і старий, бо яка старість, коли чоловікові років сорок?

Заг. Сорок та ще й з гаком, сестро! Гляди, коли-б до пятого десятку не сягало!

Дир. Та брехня, брате! Бо як подивиш ся на його, то він іще зовсім молодцюватий!

Заг. Молодцюватий, бо міцної снасти, а чоловік він таки й гетьто літний. Я ще тільки на Сотника пробирав ся, як він уже козакував. А проте, давай, сестро, випемо іще по одній!

Дир. Випю, брате, та й знов таки випю!

Заг. Гарні твої речі, сестро, розвеселили й підбадьорили міні духа (бере чарку). Поможі ж нам, Господе, хоч Килину до пуття призвести!

Дир. Поможи, Господе!

Гайдабур. (переступає через поріг), Господи поможи та в рот положи! Поможи, Боже, випити гоже!

Заг. Та це ти, Семене? Відкіля ти в біса взяв ся?

Дир. Драстуйте, Семене Прокоповичу! Звідкіля це ви до нас?

Гайд. Еге, ви тут про мене байдуже, а я як тільки почув про шкоду, яку нарядив вам Прогульбицький, то мерщій і майнув до вас на розвагу.

Заг. Так і ти вже знаєш про моє лихо?

Гайд. Іще б пак не знав, коли вже вся Чорноморія знає!

Заг. Ох лихо, лихо!

Дир. Рознесла ся про нас ледача слава по всьому світу!

Гайд. (до Загреби). Та й хвацько ж триклятий москаль нарядив тобі капость!

Заг. Ох, облиш, голубчику, з кепкуванням! Буде й того, що вороги з нас кепкуватимуть, а ти-ж таки чоловік свій, то гріх тобі шкильовати з нас!

Дир. (крізь плач). Горе та й годі! Коли вже приятелі знущуютця з нас, то щож вороги витіватимуть!

Гайд. Отак Демидовно захлипай! Чи не захлипаєш і ти, Пилипе? Гай, гай! Хиба ж ви не знаєте, що рюмсами та хлипами ніякої скорботи не вгамуєш, а тільки більше розкохавш? Не рюмсами лихо побивають, а сміхом!

Заг. Ні, Семене, буває й таке лихо, що знехотя засмієш ся на кутні.

Гайд. Так давайте ж хоч горілки та випемо з лиха!

Заг. Пий, Семене, та не розвереджуй моєї болячки!

Дер. Пий, Прокоповичу, та не шпигай нас у серце бо й так боляче!

Гайд. Так починай же ти, Пилипе, або ти, Демидовно!

Дир. Прости мене, Пресвята Богородице, а я сказала, що сьогодні буду п'яна, той напюсь! (пе).

Гайд. Оце до діла! Оце по моєму! (піднімає очі в гору). Прости ж і мене, Пресвята Богородице, бо я три дні не був, п'яним, то сьогодні за всі три надолужатиму! (бере чарку). Дай же, Боже, щоб пилось та ілось, а робота щоб і на думку не йшла!

Заг. Бодай тебе з твоїми вигадками!

Ди р. Гуляйте ж тутечки, а я побіжу та роздобуду на заїдку чого кращого (виходить).

За г. Роскажи ж міні, Семене, де ти був, що робив і що бачив?

Гай д. Еге, я був аж у Катеринодарі! А наробив там такого, що усе військове начальство й досі аж нестямитця.

За г. Як саме?

Гай д. Відібрав я, бач, від засідателя Сотника Котуся таке отношение щоб безпремінно прибув до його на слідство самолично, бо такий каже вийшов наказ від Окружного Суда. От я й думаю собі: поїду та хоч вилаю іродового сина, а бо й попобю. Прибув я ото до Котуся, распитав він мене про що йому було треба, а далі на самоті міні й каже: погана ваша справа, Семене Прокповичу, — припадає вам під арешт сідати! — Чого ж так? питаю. А того, каже, що так по слідству виходить. А чи не можна б, кажу, яким чином відбігти арешту! Та воно то каже, можна, як що ви приїхали з покорливою головою та не з порожніми руками. А скільки ж, кажу, на-приклад узяли б ви з мене, щоб від орешту ослобонити?.. Та карбовонців, каже, з сотню. А чи не можна б, кажу хоч трохи відступити? Та для вас, каже нехай уже буде хоч і сімдесят, та тільки знайте, що більше й копійки не відступлю!.. Так сімдесят карбовонців, кажу! Сімдесят карбовонців, каже! А може, кажу, сімдесят кербелів? Та хіба ж, каже, не все однаково, що карбовонець, що кербель? — Та й по моему, кажу, усе один бісів батько, що карбованець, що кербель, що карбач! Так лічи ж, кажу, Панасе, та не помиляйся, бо я тобі готівкою відсиплю! Та з цім словом хіп його за леверджет! Та як похилив іродового сина, та як почав його лупити карбачем!

За г. Ото харцизяка! Ото махамет! Та чи всі-ж сімдесят йому виклав?

Гай д. Ні, тільки двадцять девять, бо здорово гукав триклятий, так козаки збіглись та й відборонили.

За г. А ти ж тоді що?

Гай д. А я мерщій на коня та й чкурнув з городу!

За г. Що ж тобі, махамете, теперечки буде?

Гай д. А що ж буде? На сам перед заведуть нове слідство: об одлупцювані Ісавулом Гайдабурою засідателя сотника Котуся по спині карбачем. А що далі буде — побачимо.

Диркалиха. (уступає з двома терелями). О тепер буде чим і заїсти до ладу! (до Гайдабури). Годуй ся, Прокоповичу, бо ти з дороги мабуть зголоднів.

Гайд. Спасибі, Демидовно за ласку! А тепер сїдай та послухай, яку я новину скажу.

Дир. Яка ж там саме новина?

Гайд. А так, що не дуже лишень напивайтесь та знакомитої гості сподївайтесь.

Дир. Та якої ж гості, голубчику?

Гайд. Та Мархви Григоровни Теленьдзеленьчихи.

Дир. Та невжеж таки?

Заг. Та чи ти не брешеш часом?

Гайд. Далєбі не брешу. Сьгодні наздогнав її на Сухій балці. Потарабанилась до Жмиря та сказала, що сьгодні ж таки і до вас буде.

Дир. Отакої гості дїждись! Та вона ж у нас на всю Чорноморію пані!

Заг. А й справди на всю Чорноморію пані! Таку й пригостити можно від широкого серця.

Дир. Е, таких господинь, як гінїральша Теленьдзеленьчиха, на Чорноморїї уже не багато зісталось, а таки зовсім їй рівної я й не зазнаю! Це пані і великого розуму й великого маєтку і великої слави! Та таки й ужила ж вона за свого живота світа! Як була за першим чоловіком Сотником Хлюпалом то навчила ся бідувати та злидні перемогати, а за другим чоловіком Полковником Бреусом що по три роки по столицях у гвардії пробував, навчила ся сама на господарстві порядкувати, а як вийшла за старого Теленьдзеленька, то дарма що в роскошах купалась та й з бахурами мизгалась, а госоодарства не забувала: а після смерти третього чоловіка от уже десятий рік господарює самісїнька, а господарює так, що й найкращого господаря завидки візьмуть. На три хутори худобу плодить, дарма, що вже стара, а дїтей не має ані лялечки!

Гайд. Та вжеж і жаденна триклята баба! Там така, що над кожною копійкою тремтить, дарма що грошей у неї силасилою. Уже нікому не передасть копійки, а щоб не додати чоловікові плати, або й нізчим прогнати, то на цьому вона й такого живолупа, як Жмирь, за пояс заткне!

Дир. Та це вже ти, Прокоповичу, через лад її ганьбиш, а сила в тім, що вона господарька невсипуща! І любо дивитись, як вона із хутора в хутір шмигляє та до всього сама вникає!

Гайд. Через лад невсипуща триклята! Кумедія була з нею торік у Катеринодарі. Роспочавсь ото на Покрову ярмарок, от і вона приїхала бричкою з хутора, а за нею хазяїн з кімликами пригнав скотину й коней на продаж. Так вона не поїхала у свій будинок, а отаборилась з бричкою на тирлі посеред ярмарку. А тут саме рознегодилось, почав хиярити дощ, та хиярить день, хиярить другий, хиярить і третій, а вона все сидить у бричці посеред ярмарку, бо боїтця, щоб хазяїн не вкрав якої копійки, продаючи худобу. Так і висиділа поки хлюща не розігнала увесь ярмарок!

Заг. Ні, от була кумедія, як вислала вона у город на базар віз гнилих огірків, а поліцмайстер Какоєрк звелів вивезти їх на гноїще та й вивернути у байрак. Як же дізналась про ту пинхву Марфа Григоровна та як узялась за Какоєрка! Посеред ночі втиснулась до Військового Отамана в господу, вилаяла і його і Какоєрка і таки домоглась того що Какоєрк заплатив їй за ті огірки два карбовонці!

Дир. Та вже яка б вона лиха не була, а що вона розумна та й добре розумна, то про те всякий скаже. Про щоб не зайшла річ — чи про господарство, чи про обчеські або й військові справи, то ніхто розумнішого над неї не скаже. Аж любо слухати!

Гайд. Іще б пак не набратись розуму, коли вона, за живота Теленьзеленька десять років на всю Чорноморію отаманувала. Бо хіба ж не знаєте, який він був нюнявий та який слинько? Було сидить собі над паперами та раз у раз гукає: Секлето! утри міні носа! А коли треба кому яке діло справити, то не до його добуваетця, а до Мархви Григоровни.

Дир. Еге, кажеш нюнявий та слиньком узиваєш! Одначе ж той слинько нажив за своє отаманування аж три хутори і в кожному расплодив і отару овець, і череду скотини, і добрий табун. Та ще й грошей повну шкатулу натоптав — так було на їй і спить, під голову її поклавши. А як умер, то Мархва Григоровна тільки витягла ту шкатулу з під голови, та тепер і ні гадки!

Заг. А що вже смілива триклята баба, так і нехай їй грець!

Позаторік ув осени у Військового отамана був бенкет. От і вона приїхала, нарядившись як панночка — уся в діамантах та ще й з великими плечима. І треба-ж було отаманові пошуткувати над нею якось негрече. Як же розвела вона речі про військові справи, та як почала отамана ганьбити! Та прямо ж так йому у вічі й ріже: не з вашою головою на Чорноморії отаманувати!

Гайд. А що вже пострібала вона на своєму віку в гречку — фю-фю-фю!

Заг. Так же з молоду й гарна була триклята — прямо ж як намальована! Та ще й тепер, дарма що стара, а подивись, як вона інколи очима блискотить! А до молодих парубків так і липне!

Дир. Казна-що ви патякаєте! А сила в тім, що куди не кинь, а Мархва Григоровна людина велика. І вжеж вона не дарма до нас їде — мабуть діло має.

Заг. Та вона така, що дарма в таку дальину не забетця. Щоб же воно за знак?

Гайд. Та ви мене спитайте! Це вона посвахувати хоче — буде сватати Килину Пилиповну.

Дир. Та не вжеж таки?.. Та за коож то?..

Заг. Та ти гляди, Семене, не збреши часом!

Гайд. Далєбі правда!

Дир. Та кажи бо, голубчику, кажи ладом, коли не брешеш! По чім ти знаєш, що буде сватати?

Гайд. А така в мене прикмета є. Бо одно, що вже не раз вона міні торочила: і чом таки Загреба не видає своєї Килі — от хоч би за Жмиря? Чоловік, каже, багатий, сам — один...

Заг. Чи ти ба!

Дир. А друге?..

Гайд. А друге те, що її давно вже завидки беруть на Жмиревих жеребців. Не раз і не двічі казала вона, зітхаючи: от у кого жеребці, так справди жеребці! Не я буду, коли не добюсь, щоб подарував міні хоч одного, або й двох...

Заг. Те-те-те-те!..

Дир. Розтямкувала ж і я!.. Так ось воно як! Е, мудра людина оця Мархва Григоровна!

Теленьдзеленьчиха. (уступає в хату, хреститця і уклоняєтця). Доброго здоров'я полковнику Пилипу Демидовичу! Добрий день Тетяні Демидовні!

Заг. (зводить ся з місця). Слихом слихати, Мархву Григоровну у вічі видати!

Дир. (теж підвівшись). Мархва Григоровна! Пані наша люба! Та яким же це побитом?...

Теленьдзелень. (підступає до стола). На силу-на силу таки увірвала часу, щоб навідати ся до вас, Пилипе Димидовичу, і до вас голубочко Тетяно Демидовно! Драстуйте! (цілуєть ся з Диркаліхою).

Дир. На силу — на силу таки довів Господь побачити вас, люба наша пані, Мархво Григоровно!

Теленьдзелень. (до Загреби, подаючи руку). Чолом бю полковникові, Пилипу Демидовичу!

Заг. Ну вжеж як хочете, моя голубко, а я з вами й поцілюю ся! (цілюють ся з Теленьдзеленьчиною).

Теленьдзелень. Еге, не було вас із поцілунками тоді, як ми обое були молодчі, та бач аж коли заманулось!

Заг. Е, Григоровно! Воно мабуть як би перетрусити усе хамло, що память нам засмітило, то може б де-що й згодилось...

Теленьдзелень. (бе його хусточкою). Та ви вже почнете вигадувати!.. (повертаєть ся до Гайдабури). Здоров, Семене Прокоповичу! (подає йому руку).

Гайд. Еге, так дэвайже й я тебе поцілюю, то може й про мене згадаєм дещо гарненьке...

Теленьдзелень. Та геть, Нестелепо!

Заг. Та й спасибі ж вам Мархво Григоровно, що до нас навідались! От спасибі, так спасибі!

Дир. Сідайте ж, наша гостенько люба, та з дороги й чарочку випийте!

Теленьдзелень. Та таки й не відмовлюсь, голубочко, бо одно, що таки притомила ся, а друге, що колиб ви знали як міні любо з вами побачитись!

Заг. А міні, Мархво Григоровна так оце наче аж світ у гору підняв ся, як вас побачив!

Теленьдзел. А деж оце Киля? Вона ж моя хрещениця!

Дир. (набїк). Палажко! А поклич цюди Килину!

Теленьдзел. А про Улю я вже й не питатиму, бо й сама знаю, що з нею трапилось, то не хочу вам і серця вражати.

Заг. Уже все знаєте! Горе міні, горе! Пішла чутка про мій сором по всьому світу!

Дир. Горе, та ще й велике спостигло нас, голубочко. Таке горе, що гірко про його й думати — краще не згадувати!

Киля. (вбігає і кидаєть ся до Теленьзеленьчихи)! Драстуйте, мамонько!

Теленьзел. Драстуй, моя нагідко! Драстуй, моя квітчко любя! (цілують ся). Та якаж ти гарна вигналась — хоч зараз заміж! Сядь же, моя пташечко, біля мене, то я хоч надивлю ся нд тебе (садовить біля себе).

Дир. (подає чарку). Просю прихильно, любя гостенько!

Теленьзел. (бере чарку). дай же Господе, щоб тее лихо, що спостигло вас на Улянї, як нагло набігло, так нагло й збігло, та щоб Господь послав вам щастя хоч на Килинї!

Дир. Дай-то, Господе!

Заг. Спасибі, Григоровно!

Гайд. (сам собі). Ось бач! Уже почала Григоровна наvertати до діла! Та й мудра ж, як заходе!

Теленьзел. А я оце їду до вас, Пелипе Демидовичу, та й думаю собі: отже колиб міні під горячий час та ще й не полаяти ся з Полковником!

Заг. Завіщо ж, Григоровно!

Теленьзел. А за те, що коли втекла від вас Уля з Прогульбицьким, то — вибачайте на цім слові — таки сами ж ви тому й виною.

Заг. Тоб то як, Григоровно?

Дир. Та яка ж тут наша вина, голубочко?

Теленьзел. Е, кумоньку, кумоньку, Пилипе Демидовичу! І ви, моя голубочко, Тетяно Демидовно! Адже бачили ви, що дитина дійшла літ, налила ся як стигла ягода, то чому ж ви не поспішали ся видати її заміж!

Дир. (до Килї). Ось піди, моя дитино, попорядкуй на куховарні, щоб починали вечерю варити! (Киля виступає).

Заг. Та як же б ми Григоровно, поспішали ся, коли годящої людини на прикметі не мали?

Дир. Горе, голубонько, Мархво Григоровно, з дівками. І передержувати їх погано, та не гарно й поспішати ся видавати за кого здря!

Теленьзел. Ох поспішайте ся, Пилипе Демидовичу! Ох поспішайте, Тетяно Демидовно! Поспішайтеся хоч із Килиною, поки не пізно!

Заг. Та як биж то, Григоровно, трапила ся людина годяща!

Дир. Хто б його й ддяв ся, голубочко, як би трапив ся чоловік годящий!.. щоб з худобою, з грошима і в чинах...

Теленьдзел. А коли так, так отщо! (підводить ся і хрестить ся): Господи поможи, дай Боже час добрий! (до Загреби і Диркалихи). Помагай Боже і вам люде добрі!

Заг. Бог на поміч, кумонько!

Дир. Помагай Біг на все добре, Мархво Григоровно!

Теленьдзел. Так от що, Пилипе Демидовичу, і ви Тетяно Димидивно! Приїхала я сьогодні до сусіди вашого Військового Старшини Жмиря по своїй нужді, та за сніданням ми й розбалакались, а розбалакавшись він міні й каже: Мархво Григоровно! Станьте міні за рідну матір, помирить мене з полковником Загребою! Заїлись ми, каже за масляні вишкварки, та оце вже чотири роки у зваді пробуваємо, один одному капости робимо та судимось, та тільки, каже, з того й зиску що кошту втрата, та щоденні клопоти та на серці скорбота. Помирить нас, каже, я первий йому до ніг уклоню ся! А я йому на те: чого ж тобі, кажу, так раптом приспичило миритись? А він міні й каже: ох, Мархво Григоровно! Припала міні до душі полковникова дочка Килина Пилиповна... Як згадаю, каже, про неї, то в мене аж душа мре. То чи не поклав би, каже, полковник на мене милости, чи не віддав би, каже, Килину Пилиповну за мене заміж...

Заг. Та як же це?.. Тоб то Жмирь та важить на мою дочку Килину?..

Дир. Та так таки й сказав: Чи не віддав би за мене заміж?

Теленьдзел. Отак прямо й сказав: чи не віддав би полковник Килину Пилиповну за мене заміж. Я б її, каже... я б їй... я б на неї молив ся, каже. Так от ми перепитали ся до ладу, потрахтували широко, обрадили справу з усіх боків, та оце й прислав він мене до вас, кумоньку, Пилипе Демидовичу, і до вас, Тетяно Демидовно, моя голубко мила, щоб я замість його чолом вам ударила. Та ще посилає мене, та й приспішає: їдьте ж, каже, та їдьте мерщій, щоб захопити у полковника Тетяну Демидовну, бо не буде, каже, міцною та справа, до якої не прикладе свого розуму Тетяна Демидовна!

Гайд. (сам собі). Та й хвацько ж підмастила Григоровна Диркалиху! Тепер зразу приверне її на свою руч!

Заг. Ох, кумонько, кумонько, Мархво Григоровно! Уже й ми з сестрою про Жмуря думками розкидали, уже й ми міркували про його, а проте, як почув я оце від вас, що він на мою дитину важить, то міні аж дивно... Чи сьому ж можна статись? Та він же міні, Мархво Григоровно, найзапекліший ворог!

Теленьдзел. Е, кумоньку! Був колись ворог, а тепер же на те воно йдетця, щоб замість ворога та стати ся за найпершого друга!

Дир. Та й хіба ж таки, брате, цілий вік ворогувати? Та й через віщо? Та й на віщо!

Заг. Ну вжеж, як хочете, мої голубки, а я собі і в тямку не візьму, яким би чином могло стати ся, щоб я Жмиреві та віддав свою дитину найлюбішу? Ось давайте лишень випемо, та обрадимо справу до ладу!

Дир. Та таки й випемо, брате, і коли хочеш, то й порадимось до ладу!

Теленьдзел. Випемо кумоньку, щоб серце розмякло, та щоб усе зле-лихе із його зникло! (чаркують ся).

Дир. Так отак то, брате! На мою думку тут нічого і вагаться, нічого й длятись — трапилась людина така, що кращої й нетреба!

Теленьдзел. Та й чогоб таки вагаться? Якого вже й кращого жениха, як Тихвин Трихвинович?

Заг. Е, ні, мої голубки! Ви кажить міні ладом: з якого резону мусів би я віддати за Жмиря свою дитину?

Теленьдзел. Та виж таки кумоньку, самі розважте: чоловік багатий і в чинах!

Заг. Та таки й справді багатий... і в чинах.

Дир. А господар який хороший!

Заг. І господар добрячий...

Теленьдзел. І віком молодий...

Заг. Гм... Не зовсі, Григоровно! Проти Килини таки й геть то підстаркуватий...

Теленьдзел. І на обличчя таки гарний.

Заг. Ой, не зовсі, Григоровно, далєбі не зовсі!

Гайд. Де вже не гарний! Там пика така, як волоський гарбуз, жорстка та прищувата, а тверда така — хоч пацюки об неї бий!

Теленьдзел. (до Гайдабури). Не перебаранчай, блазню! Хоча б раз на віку покинув свої дурні жарти! Хоча б раз таки з розумними людьми розумне слово сказав!

Гайд. Вибачай міні, Григоровно, на дурній правді, бо на розумні брехні я не мастерь!

Дир. А я скажу, брате, отщо: хоч Тихвин Трихвонович на обличчя й не дуже то гарний, так увесь із себе молодець: високий, ставний, огрядний! Козарлюга хоч куди! А обличчя... Як по обличчю зятя добірати, то тільки дитину занапашати!

Заг. Ну нехай і так — нехай він буде і не старий, і не поганий з себе. А далі ж що?

Дир. А далі, ще й те згадай, що він же сам один, що в його дітей немає, що він же все однаково як парубок!

Заг. І тому правда.

Дир. Так чого ж тобі, брате, ще треба? Приставай на згоду та й ділові конт!

Теленьдзел. Згожайтесь, кумоньку, та й драгомана по Тихвина Трихвиновича турнемо!

Заг. Ні, потривайте! Ось нуте випемо по чарці та обрадимо справу ще з другого боку!

Дир. Та таки й випемо, брате, а коли хочеш, то й ще порадимось!

Теленьдзел. Чи так, кумоньку, то й так! (чаркують ся).

Заг. Отщо я скажу вам, мої голубки. Бере мене сумління, що в його вдача треклята... що він же, кажуть, бузувір, махамет...

Гайд. Оцьому правда! Оце вже й я скажу, що правда!

Дир. Отаке ще ляпни!

Теленьдзел. Та що це ви, кумоньку, вигадали!

Заг. Та хіба ж ви не знаєте, яка в його вдача кателицька, який він крутий та затятий та жорстокий!

Телендзел. Е, кумоньку! Та він же хоч і крутий, хоч і жорстокий, то тільки з ворогами. А хіба-б краще було, як би він був такий топтюх, щоб кожному піддав ся щоб кожен його посісти зміг? Ото й добре, що в його вдача кремезна та затята, що його ніхто не подоліє! Бо будши вам зятем уже він дочки вашої у кривду не попустить і унуків ваших від усякої знегоди заступить. Уже знатимете, що вони живуть під дебелим захистом! Та коли хочете від мене правди, то міні аж чудно слухати вас Пилипе Демидовичу! Кажете: крутий, затятий... та

через теж вам ганоби більше! То було б не диво, як би прислав до вас прохати вашої ласки який легкодух, слабосилий та нюнявий панок; а це іде до вас самохіть чоловік крем'яний, що ви з ним чотири роки ворогували, та й не подоліли його, чотири роки боролись, та й не побороти! І от іде він, лядний та дужий, і перед вами покірливо голову схиляє, і низенько вам уклоняється! От шаноба! От честь так честь! Такому ворогові не соромно й руку подати!

Заг. Та не в тім кумонько сила! Кат його бери з тією честю, а сила в тім як то під його жорстокою рукою буде моїй дитині! Адже перша його жінка була і жвава і гостра — коли п'яний було наскочить на неї, то вона йому й пику потовче та понівечить — та й туж він за п'ять років у хирячку загнав, а мою вже Килину відразу як схоче так і скрутить — тільки писне та й конт!

Теленьдзел. Свят, свят! Що це ви кумоньку кажете!

Дир. Та брехня, брате! Хіба ж я не знала його покійної жінки? Як би вона була добра, то й він би був добрий, так же в неї вдача була треклята: день і ніч перекорюється з ним та змагається зуб за зуб, а щоб підкоритись чоловікові, то ні в світі! Так от через що був у їх безлад та конт, от через що була невиводна звада! Та й не замордував він її, як ти кажеш, а вмерла вона від родимої хирячки, бо її й мати від хирячки вмерла!

Гайд. Брехня, Демидовно! Бо вона ворогувала з ним через те, що він її як кріпачку водив і як кріпачка вона в його пила й їла. Вона в його і коров доїла, і свиней годувала і коромислом воду носила, то хіба ж дивно, що їй хотіло ся хоч трішки того панства та розкошів відвоювати? І хіба ж дивно що не переборюючи Жмиря, вона з лиха у хирячку впала?

Дир. Яка вдача, така й шана! Як би була добра, то й панувалаб, а як була треклята то й життя їй випало трекляте!

Теленьдзел. Та ви, кумоньку мене спитайте — хто ж їх краще знав, як не я! Що вона просту роботу робила та в простій одежі ходила, то цьому правда, так і теж треба знати, що все те діяло ся з доброї волі, бо вона і в батька — матері не звикла до панства. А що Тихвин Трихвинович не жалувал кошту на її вбори, то це всякий скаже. Іще й тепер у Жмиря стоїть її скриня, натоптана усякими вборами. А бійка та колоть заходили у їх через те, що вона була хвора на груди, а через

те дражлива та вередлива. Як би ви знали, як вона допікала йому, як дошкромажувала до живих печінок. І святий би не стерпів, щоб не наляять або й не вдарить!

Гайд. Ой брешеш ти, Григоровно, та ще й здорово! Та хтож не знає, що коли був у покійниці який салоп, або яка мантилька, то вона сама справила: або масло крадькома продасть та гроші приховає, або иншим робом роздобуде грошенят, та тихенько й купить. І хто ж не знає, що коли зберутця було вони їхати в слободу, до церкви абощо, то нарядитця вона по панському, то він знарошне надягне на себе чабанський ярчак та куйнару, підперешетця мотузком або ремінякою, та й сяде поруч із нею в бричку. То вона вискочить із брички, зачинетця в хаті, та вже плаче-плаче, аж тужить, а він тільки ухмиляетця та гигає.

Заг. Ото іродів син! Ото махамет! Так нехай же йому грець, коли так!

Дир. Та чого ти слухаєш, брате, отцього тричі проклятого дурноляпа! Хиба ж він коли правду сказав? Хиба ж таки я та Мархва Григоровна менше в тебе заважили, ніж він?

Телендзел. Та не йміть йому, кумоньку, віри, бо він бреше! Може й справді пожартував коли Тихвин Трихвинович над жінкою, щоб не дуже до ганчірок припадала, так тож був жарт, самий жарт та й годі! А цей дурноляп — хибаж він що знає? Наслухав ся людських брехень та з чужого голосу й плеще?

Заг. Та добреж би, голубочко, як би так, та тільки бере мене сумління, що не дарма ж і люде плещуть...

Дир. Та яке ж тут, брате, сумління, коли я та Мархва Григоровна тебе запевняємо! Та ми ж таки краще знаємо про Жмирів, бо частіш у їх і бували! Та ми ж таки більше й тямимо, як воно і від чого жінки з чоловіками ворогують! Та згадай ще й те, що нам же ця справа своя рідна, бо я ж таки Килинї рідна тітка, та й за матір їй стала, а Григоровна їй — хрещена мати! Зважи таки сам хиба ж би потягли ми руку за Жмирем, як би справи з його була погана людина?

Заг. Та воно наче й так, а проте хто його знає... Бою ся, щоб не віддати своєї дитини в лабету душогуба...

Телендзел. Казна, що ви, кумоньку, кажете! Ось давайте лиш випемо ще по чарці, та послушайте, що я вам теперечки скажу! (чаркують ся).

Гайд. (підступає до стола і бере чарку). А ну-ну Григоровно, починай брехати з третього боку.

Телендзел. Відкашись, сатано! (до Загреби). Е, кумоньку-кумоньку! Кажете ви душо губ, а того не знаєте, яка в його душа щира, та яке серце любляче! І не знаєте, що коли взяла ся я сватати за його свою хрещеницю, то не з доброго дива, не здря, а добре розваживши справу, бо Тихвин Трихвинович ще від торішного великодня благає, мене, щоб я посватала йому Килю, а я все відтягала ся, та все вивіряла його. І кожен раз, як зайде річ про Килину Пилиповну, то він аж плаче сердешний. Господи, Господи! каже, — для кого я працюю ся, для кого худобу дбаю? Як би міні, каже, така пташечка, як Килина Пилиповна, то узяв би я, каже, її за рученьку, повів по господарству і сказав би їй: жінко моя любя, кралечко моя дорога! Ти міні як сонечко дім освітила і світ міні звеселила, то дарую тобі і серце своє і усе своє добро! І я твій на віки і усе, що в тебе перед очима — усе твоє на віки!

Дир. (зітхнувши). Ох, дорога в його душечка, золотее сердечко!

Телендзел. І не подавала ся я на його присьби, бо значи його прості звичаї і таки тверденьку вдачу, усе страхала ся що може він буде кривдити Килину. І відтягала ся я аж поки не почувала, що від вас Уляна втекла, а як почувала, то аж руками об поли вдарилась: от воно кажу, до чого доходе, як людьми гребать! Та й приїхала оце до Жмиря, та й кажу йому: отщо, Тихвине Трихвиновичу! Коли хочеш ти, щоб я взяла ся Загребівну тобі сватать, то заприсягнись міні перед господом Спасом, що ти її любитимеш і шануватимеш як панського роду дитину і свою вірну дружину, і ні в чім її не скривдиш і не понизиш, і будеш її кохати та пильнувати, як квіточку гарну! А він став на вколішки перед образом Спаса, та й каже: клянусь і заклинаюсь перед тобою, Боже великий, що коли пошлеш міні за дружину полковницьку дочку Килину, то буду її кохати і шанувати, як панського роду дитину і свою вірну дружину, і ні в чім її ніколи не скривджу і не понижу, і буде вона в мене до своєї вподоби їсти й пити і хороше по панському ходити! А коли не додержу я, каже, цієї клятьби, та буду її кривдити чи понижати або зневажати та ображати, або не до вподоби стравами вдовольняти, то покарай мене Господе, і на здорові моїм і на дітях

моїх і на худобі моїй, — щоб ні в чім міні не щастило і не пайдило, і щоб був я проклятий на віки вічні, як древле Каїн! Та поцілував ікону і хрест святий, та й заплакав! Так оттоді я поняла йому віри, та оце й приїхала...

Дир. Господе, Господе! Яка то клятьба велика! То ж то так уже любить він нашу Килю!

Гайд. Господе, Господе! Яка то брехня страшенна! Тож то так уже захотілось Григоровні заробити в Жмиря жеребців!..

Теленьдзел. Батько твій брехав, а не я!

Дир. Брехали твого батька сини, та й ти з ними!

Заг. (що сидів, повисивши лоб, грюкає кулаком об стіл).

Конт! Оттепер і я впевнивсь! Тепер не мов міні ніхто ні одного супротивного слова! Віддам Килину за Жмиря та й конт!

Гайд. Та не йми їй віри Пилипе, бо вона бреше! Хіба-ж таки Жмирь дотепний отаку клятьбу скласти, та такі вичитувать речі! Та він тільки матюкатись та жакуватись і вміє!

Заг. Годі! Кажу, тобі годі! Тепер ти мене з панталику не зібеш — тепер я певен! Віддам Килину за Жмиря, та й конт!

Гайд. Та не бреши, Пилипе, бо цього не буде!

Заг. То б то як — не буде?

Гайд. А так, що не буде та й годі! Може сьогодні під п'яну руч і зладнастесь, може з п'яних очей і заручини зробіте, а завтра, як переспшиш дурман у голові, то й сам від Жмиря відсахнешся. І оцей захід тільки на те йдетця, щоб потім заворогували ви ще гірше, як досі: коли тепер лаєтесь, то тоді будете й битця.

Заг. Так оце ти, махамете, у пророки обібрався, що такі міні капости пророкуеш? А я тобі скажу от що: віддамо Килину за Жмиря та й конт! Нехай тільки приїде, та впаде міні в ноги то й віддам.

Гайд. Та з цим він не забаритця. Ото ж не дарма Григоровна та Демидовна відокромилась та все шупотять між собою. Он бач одна кудись майнула! А он і друга шурхнула! Шупу-шупу, та й порозбігались! Ото ж безпреміно по Жмиря драгомона пошлють, щоб поспішався поки в тебе чуприна курить та в голові глузду кат має.

Заг. Віддам Килину за Жмиря та й конт! Кажу тобі віддам, то й віддам!

Гайд. Та не бреш, бо цього не буде! Іще побачимо, якої ти заспіваєш, як Килина Пилиповна засперечається та зарепетує.

Заг. Шкода й заходу! Порепетує та й перестане. Хіба ж я її в воду топлю? Та вона в мене дитина розумна і покірлива, вона й сама розтямкує, що тут їй до щастя діло йдетця, а не до лиха.

Теленьдзеленьчиха (уступає в хату). А тепер, кумоньку, покличте Килю, та й з нею поговоримо.

Дир. (уступає з других дверей). Та вона й сама прийде. Я оце шукала її, коли-ж дивлюсь, а вона в квітнику квітки рве та в величезний жмут вяже: оце, каже, понесу своїй мамоньці.

Теленьдзел. Мое голубяточко! Е, добре в неї серденько! (до Загреби). А ви ж кумоньку, чого це наче аж засмутилися?

Заг. Та морока міні, Мархво Григоровно, з нашою справою... Як нагадали оце, що треба ще з Килиною перебалакати, то в мене аж серце впало... Ох, не до душі їй, голубоньці, буде оцей жених...

Теленьдзел. Та вжеж, кумоньку, якось таки її вговоримо!

Дир. Та вжеж, брате, якось треба її вговтати, бо сам таки розваж: яка людина Тихвин Трихвинович!

Теленьдзел. Охо, яка людина Тихвин Трихвинович! За такого не сором і найкращу дитину віддати.

Заг. Так давайте ж випемо або що! (бере чарку). Поздоров же, Боже, мою дочку люблю та пошли їй щастя...

Теленьдзел. Та поздоров Боже разом і Тихвина Трихвиновича! Та пошли йому довгий вік!

Дир. Пошли йому, Господи, добраго здоровия і всякого щастя!

Гайд. Трасця йому, сучому синові, в пуп! Сто чортів йому в боки!

Заг. Тю-у-у! Ото так що повиншував махамет!

Теленьдзел. Та побий же тебе сила божа, бузувіре неприкаяний!

Дир. Та бодай же тобі добра не було, лущипіряка триклятий! Та якже ти насмілився у нашому домі та нас і образати! Та хтож тобі дозволив, гемоне треклятий!

Гайд. Та чого ти, Демидовна розкудкудакалась? Хіба може яйце знесла?

Теленьдзел. Чи ти ба що варнякає треклятий! Та як же ти зважив ся такі канадри робити у чужому домі? Та хіба ж так добрі люде дякують за хліб за сіль?

Гайд. Ну нехай уже Демидовна кудкудаче, бо їй тут гніздо є, а чого вже ти Григоровна на мене розмекекелась?

Дир. Так от же що я тобі скажу: коли хоч гостем бути, то сиди тихо, а коли ні, то ходи геть ік бісовому батькові!

Гайд. Ні, Демидовно, не на такого дурня напала! А ти перше піди сама ік бісовій матері, та коли звернеш ся назад благополушно, то тоді й я в путь пушу ся.

Заг. Та нахарькай, сестро, на його жарти та й годі!

Киля. (з жмутом квіток у руках). Мамонько! Нате вам моїх квіток! Шкода тільки, що троянди не гарні — которі були кращі, то поодцвітали.

Теленьдзел. (бере квітки обома руками). Моя ж ти горличко люба! (Кладе квітки на стіл, обнімає й цілує Килю). Та ти ж у мене і сама мов квіточка! Моя ж ти нагідочко, моя трояндо мила! (садовить її меж собою і Диркаліхою). Сядь же з нами, моя донечка та побалакаємо гарненько!

Дир. Сядь, моя дитина, з нами та побалакаємо любенько! Твоя хрещена мамонька привезла тобі щастя, а ти й не знаєш!

Киля. Яке ж то, тітонько, щастя?

Теленьдзел. Ми тут про тебе, моя горличко, клопотали ся та радились, та й дорадились до діла. Таки добемо ся тобі доленьки, таки зробемо тебе щасливою!

Гайд. (сам собі). Пі-і-і, хирхуляють трикляти баби перед дівкою, як чорти перед гуменом!

Дир. (обіймає й цілує Килю). Доню моя, доню моя мила! Нехай же хоч тобі пошле Господь щастя, а через тебе й нам потіху (плаче, а потім підводить очі в гору й хрестить ся). Слава тобі, Господи, що ти послав нам дорогу гостеньку Мархву Григоровну (до Килі) — твою хрещену мамоньку — вона тобі щастя принесла! (до Загреби). Починай же, брате, бо ти ж таки батько! (Загреба кахикає й крекче).

Теленьдзел. (хребрить ся). Слава тобі, Господи, що ти напутив мене за цю справу взятись за для моєї дорогої хрещениці, моєї любої доньки! (обнімає й цілує Килю). Моя ж ти ясонька, моя ж ти квітонько! (до Загреби). А тепер ваша річ Пилипе Демидовичу, бо ви ж таки батько!

Заг. (кахикає). Отщо, моя дитино... Отце ми бач тее...
(Кажикає знов).

Дир. Та кажи таки, брате, ладом!

Заг. (довше). Дитино моя, дитино! Одна ти зосталась міні на втіху та й те... Чи тее пак... (до Диркалихи). Отже починай, сестро, ти, бо ти ж усе однаково, що рідна мати!

Дир. Е, вже міні як отакий батько! (до Килі). Отщо, моя дитино! Дарує нам Господь щастя: сватаєтця за тебе жених до-рогий: пан великий, і багатирь, і людина хороша. Оце твоя хре-щена мамонька приїхала від його... Так ми оце порадились до ладу, та поклали так, що кращого жениха нам і не зіськати...

Киля. Та хто ж він, тітонько?

Дир. А це, голубочко, наш сусіда, військовий старшина Тихвин Трихвинович...

Киля. Чи не Жмирь?...

Дир. Та він же...

Киля. Ото таки, нехай Бог милує!

Дир. Як це так — нехай Бог милує?

Киля. Та деж, коли за Жмиря... Чи тож таки можна?

Дир. Можна, моя дитино, можна, моя рибко — сам прис-лав твою хрещену мамоньку...

Теленьдзел. Оце ж я, голубочко, від його й приїхала... Там що за гарна людина, та як тебе любить!

Дир. Так ми оце, сердечко, так і рішили, що кращого же-ниха нам і не зіськати, що треба тобі за Тихвина Трихвиновича заміж іти...

Киля. Та що це ви кажете? Чи ви шуткуєте надо мною, чи ви таки справді?

Дир. Які нам, дочко, з тобою жарти? Я тобі наспражки кажу!

Теленьдзел. Це вже діло певне, моя голубочко, це вже ми обрадили, обсудили і всі гуртом рішили...

Киля. (до Загреби). Батеньку! чи цьому ж правда?...

Заг. Правда, моя дитино, правда!... Бо куди не кинь, а такими людьми гребати не годитця...

Киля. Так дармаж ви й радились та клопотались, бо я за Жмиря не піду!

Заг. Як це так, дочко?

Дир. Е, це вже дочко, дурниця! Тобі батько каже: йди! тобі я кажу: йди, то ти не дуже таки й бришкой!

Киля. Тітонько! та я не піду за Жмиря, хоч ви й не думайте!

Дир. Чи ти ба яка хвабра!

Теленьдзел. Е, ні, моя рибко, так не можна! І не кажи міні, голубочко, так! Тобі батенько й тітонька кажуть іди, то вже нігди дітись! А коли хочеш распитатись до ладу та порадитись, то й побалакаємо, і порадимось гуртом.

Киля. Та про що ж нам радитись? Та й навіщо? Адже я сказала вам, що за Жмиря не піду!

Теленьдзел. Ну скажиж моя пташечко, скажи моя рибочко, — що тобі не до душі у Тихвина Трихвиновича?

Киля. Мамонько! Та зважте ж хоч те, що він же старий! (Теленьдзеленьчиха бетця руками об поли наче їй зовсім не в тямку).

Дир. Та брехня, дочко! Він саме на порі — ні старий, ні молодий, а саме такий, як треба! Та й яке добро з молодого? Хиба щоб від жінки та до дівчат липнув? А поважний чоловік на такі капости не поважитця!

Заг. Не дарма ж кажуть: старий віл борозни не псує.

Киля. Батеньку! Та він же бридкий, та він же гидкий!

Заг. Та брехня, дочко! Який же він гидкий?

Теленьдзел. Цього вже й не тороч, моя голубочко, бо він же зовсім не поганий: здоровий, ставний, показний!

Дир. А як на мене, то таки й зовсім гарний!

Гайд. Де вже не гарний! Там пика така, що як вигляне з хати у вікно, то три дні на те вікно собаки гавкають.

Заг. (сам собі). Ой, та й допик же міні оцей махамет! (до Килі). Дочко моя! Дитино моя люба! Не вважай ти на распятки оцього луципіряки та знай, що коли поклав я віддати тебе за Жмиря, то поклав не здря, а добре розваживши про твою долю та про твое щастя.

Киля. Деж таки ви, батеньку, розважили, коли ви налагодились у труну мене класти! Ви ж таки зважте, що він же — прямо таки опудало, страховище людське! То яке ж таки було б за ним щастя, яка таки втіха?

Заг. Е, дочко! Утішенне — коли в кишені є! У його худоба, у його сила грошей! А яка б з того була втіха, як би він був гарний та в злиднях жив?

Киля. Та він же скупендя, та він же нечепура, та він же ходє як чабан!

Заг. Брехня, дочко! Він одягаєтця як слід — хоч неоматно та здатно!

Дир. А то хиба краще, як от буває, що сам рядитця та чепуритця, а їсти нічого? На нозі сапян рипить, а в борщі трасця кипить!

Теленьдзел. Та це він тепер тільки не дбає про вбіри, а для тебе, моя пташечко, він і в золото та оксаміт нарядитця.

Заг. Дочко моя! Дитино моя люба! Послухай мене, старенького батька, послухай свої мамоньки хрещеної та рідної тітки! Послухай нас та й виходь за Жмиря доброю волею — собі на щастя, а нам на втіху!

Киля. Батеньку! Та я ж вам сказала, що за Жмиря не піду, то й не піду!

Заг. Брехня, дочко, підеш!

Дир. Та ти, дочко, нарови не розпускай, бо у нас окрім прісьби є таки й грізьба!

Теленьдзел. Не гніви, моя рибко, батенька та тітоньку — вони краще знають, як тобі щастя запобігти!

Киля. Ні, мамонько, і не кажіть міні про Жмиря, бо я за його не піду. З роду — віку не піду!

Заг. (грюкнувши кулаком). Так підеш же, хоч не схочеш!

Дир. Та таки ж підеш! І я тобі кажу: підеш!

Заг. Облиш, дочко, з своїм огурством! Облиш, кажу тобі, та йди з доброї волі, бо коли ні, то силоміць віддам!

Киля. Ні, батеньку, не віддасте! Хоч ви з прісьбою, хоч ви з грізьбою на мене напосідаєтєсь, то не піду! А коли захочете силоміць, віддати, то я краще або втоплюсь, або повішусь, а за Жмиря не піду!

Дир. Чи ти ба?

Заг. Отака ловись!

Киля. Що й боялася я, що мене будуть силувати заміж, іти, та все ж таки думала, що виберуть міні за жениха яку небудь людину, а вже обібрали прямо товарию...

Заг. То-ва-ряку?

Киля. Та звістно товарию! Та ще й не просту, а дику, тупоглузду и затяту товарию. І Господи, Господи. За віщо на

мене оця нова напасть набігла? Чи мало міні ще горенька на серці? Так от же на лихо та й ще лихо! (виступає з плачем).

Заг. Чи ти ба як разбідкалась! Сказано дурне дівча!

Дир. Нічого, нехай переплаче! Порюмсає разів кільки, та як побаче, що нічого не вдіє, то й замирить.

Теленьдзел. Та вжеж якомсь, таки її переборемо. А тільки безпремінно треба сього ж таки вечора заручить її.

Заг. Та от нехай приїде Тихвин, то й заручемо. Коли робити діло, то робити мерщій... (Звісивши лоб). Тільки отщо, голубочко, — чи добре воно буде?... Щось у мене аж серце болить!

Дир. От іще не достачало, щоб ти розмлявивсь!

Теленьдзел. Е, кумоньку, це жаль звичайний! Якомуж таки батькові весело найлюбішу дитину з дому видаляти? Ось давайте випемо! (чаркують ся).

Микита. (уступає в хату), Пане! приїхав до нас отой пан, що Невмитопикою дражнять... Чи Чвирь, чи Мнирь, чи Жмирь, чи як його у бісового батьки прозивають. Та ще в мундирі з рясними опалетами, та ще й з двома кімліками — Мухраєм та Джулеєм!

Заг. (сам собі). Ну, тепер уже назадки нікуди подаватись... (до Микити). Запроси ж його до господи! (Микита виступає, усі присутні роблять пів оборот до входу, Гайдабура, видокромившись, з пихою розгніздюєть ся на дзиглі).

Жмирь. (уступає в хату в мундирі з опалетами). Доброго здоровія господину Полковникові!

Заг. Здоров, Тихвин! А що, чи по волі, чи по неволі? Чи битця чи миритця?

Жмирь. Прощення просю, госпидин Полковник! Ворогували ми з вами кільки літ, а тепер припала охота замирить та запобігти вашої ласки. Обмінїть гнів на милость, подаруйте міні моє огурство, простїть як батько сина!

Заг. Так поклонись же міні до ніг, коли просиш ласки!

Жмирь. Простїть, госпидин Полковник (кланяєть ся і обпіраєть ся руками об поміст).

Гайд. (до Жмиря). Начинай, начинай жлукто, невковиро! Грюкни об поміст лобом! (Жмирь напинаєть ся і достає лобом помосту). Оттакечки!

Заг. Та поклонись же і в друге!

Жмирь. Простіть, господин Полковник! (кланяєть ся).

Гайд. Напнись та гарненько напнись! Лобом до помосту! Оттакечки!

Заг. Так поклонись же і в третє!

Жмурь. Простить господин Полковник! (кланяєть ся).

Гайд. Начинай толуб, медвідяко! Напнись дужче! Оттако! (підводить ся з дзигля). А тепер, як на мене, то витурити б його у потилицю з хати, та на тому й закінчить!

Заг. (підступає до Жмиря з простертими обіймами). Прости ж й мене, друже мій коханий (обіймають ся і цілують ся). Покиньмо дурну зваду, та сварки на віки вічні.

Жмирь. Нехай їм враг отим сваркам! Тепер уже аби ваша ласка господин Полковник, а я вже від щирого серця... Я вже вас, як рідного батька. (повертаєть ся до Диркалихи). Доброго здоровля Тетяні Демидовні!

Дир. Драстуйте Тихвин Трихвиновичу! Драстуйте, мій голубчику! То ж то через оті сварки та кільки літ не бачились!

Жмирь. (до Теленьдзел.) Драстуйте й ви Мархво Григоровно! Спасибі вам за вашу турбацію! (до Гайдабури). Здорови були Семене Прокоповичу!

Гайд. Здоров був, Невмитопико! (оглядає Жмиря). Та він бачу, сьогодні і пику обтарив, і волосся лоєм намастив... Та як же причепурился! Бодай тебе собаки ззіли!

Жмирь. (до Загеби). А Семен Прокопович усе з жартами! Весела душа їй же ти Богу!

Заг. Та неважай, друже, на його дурноляпство! Сідай, мій голубе, та випемо по чарці! Та коли маєш що на думці, то кажи, не мнись. Кажи, як рідному батькові!

Жмирь. Та мабуть таки з діла й почну. Господин Полковник! Поклали ви на мене свою милость як на сусіда, та покладіть іще ласку як батько на сина! (підводить ся и кланяєть ся знов). Будьте за рідного батька, віддайте за мене вашу дочку Килину Пилиповну! Запала вона міні в душу, не сила міні без неї жити!

Заг. Добре. А чи будеш ти її любити і шанувати як слід? Чи не будеш кривдити або зневажати?

Жмирь. (кланяючись). Буду її любити і шанувати, як панського роду дитину, як свою вірну дружину, як свою паню кохану! І не буду її ні кривдити, ні зневажати, а коли не до-

держу я цього слова, то нехай мене Господь скарає і на житні мої, и на здорові моїм, і на дітях моїх і на худобі моїй! Отщо!

Гайд. Не вивчив урока, лобуряка! Цілу середину проми- нув, то хоч кінця дочитуй: щоб ні в чім міні не щастило і не пайдило і щоб був я проклятий на віки вічні, як древле Каїн!

Заг. (до Диркалихи). Сестро! А яка буде твоя рада?

Дир. Роби, брате, як знаєш, а моя рада тобі звісна!

Жмирь. (уклоняючись). Покладіть на мене свою ласку, господин Полковник! А я вже шануватиму і поважатиму вас, як рідного батька! Буду вам підкоряти ся як рідний син!

Заг. Гаразд! Так отщо, друже: на твою просьбу я даю свою згоду, та тільки гляди... А де пак Килина?.. Ось покличте цюди Килину — треба ж і її спитати...

Дир. Нічого її питати! Покликати та й заручити!

Теленьдзел. Адже з нею вже говорено! А тепер обві- стить її батьківську волю, підвести до молодого та й заручить!

Заг. Та яко же так?.. Що ж воно з того буде?..

Дир. Не мнись, брате, а коли взяв ся за справу, то до- воль до кінця!

Заг. Оце ж таки лихо! Оце вже я не знаю, як воно й буде... (до Жмиря). Може моя дочка й тее... може й заперечает- ця трохи, так ти вже не тее... бо звісно дівча молоде, дурне...—

Жмирь. А міні аби батьківська воля!

Дир. (до Загреби). Так я ж піду приведу Килину, а ти, брате, доведь змовини до кінця (виходить).

Заг. (зітхнувши). Ох, давай, Тихвин, випемо або що!

Жмирь. Та коли ваша ласка, господин Полковник, то й випю. Тільки отщо я хочу спитати в вас: який же за Килиною посаг буде?

Заг. А що до посагу, то скажу тобі, друже, Килина най- любима в мене дитина, то я призначив їй найбільшу частину свого матеку. Даю за нею двацять пар волів, сто коров з теля- тами, сто кобил з лошатами і тисячу овець з ягнятами! А гро- шима подарую опісля, як побачу, яке їй у тебе життя буде.

Жмирь. Отже, господин Полковник, воно трохи не тее... Трохи намалі... Далєбі намалі! Покладіть уже вашу ласку, пода-

руйте трицять пар волів, та хоч по півтора ста коров з телятами та кобил з лошатами, та овець з ягнятами давайте сот із пять...

За г. Не торгуй ся, Тихвин за шкапу! Я даю від щирого серця, скільки моєї спроможности.

Ж мирь. Та нехай буде хоч і двацять пар волів, та всячесько ж давайте хоч бичків - третячків пар з десять...

За г. Нехай буде по твоєму — дарю і десять пар бичків - третяків.

Ж мирь. Та теличок десятків пять...

За г. Гарзд! Дарую вам і пів сотні телиць.

Ж мирь. Та лошичок десятків пять же...

За г. Беріть і пятьдесят лошиць.

Ж мирь, Та давайте вже й овечат хоч сот із пять. Нехай уже цуди йде й стара ялівка, валах і баран...

За г. Та щоб не жалкували на мене, то беріть і пять сот збірної вівці!

Ж мирь. Оттепер спасибі! Тільки колиб уже так, господин Полковник, щоб вівця була добірна; щоб хурди не накидали...

За г. Не турбуй ся, друже! Вівцю дам добірну, хурди не буде!

Теленьдзел. Он бач, Тихвин Тихвиновичу, яка у Полковника добрість! Та тепер ти повинен Килину Пименовну у золоті водити!

Ж мирь. Ге, не турбуйтеся, Мархво Григоровно! Та для Килини Пименовни я нічого в світі не пожалкую! Я вже її... Одно слово — чого хоч!

Мики та. (вбігає). Пане! У нас не благополучно: якісь кімлики наринили на наших, та як завелась бійня, так і не доведи Боже! І вже чужі кімлики зовсім наших побивають!

За г. Що за бісова мати?

Гайд. Та шож воно за знак? Ось побіжу я сам... А де мій карбач? (хапає карбач і вибігає)

Ж мирь. А піти лишень і своїх кімликів турнути на поміч.

За г. Так підуж і я з тобою та хоч розпитаюсь у кого розумнішого — що воно й до чого? (виходять).

Дир. (уступає в хату до Теленьдзеленьчихи). Оце таки лихо! Однієї мороки збулась, а друга настала!

Теленьдзел. То б то як, голубочко?

Дир. Та оцеж витурила я з дому отого треклятого Гайдабуру, та вже думала, що ні якої й замітки не буде, а тепер бачу, що й Килину не подоліємо сплоха. Притьмом зворохобилась гаспідська дитина. Одно торочить: не піду, хоч заріжте! А коли потягнете, каже силоміць, то буду гукать: ратуйте! Буду, каже, батенькові ноги цілувать, щоб змилував ся, а Жмиреві, каже, у вічі скажу, що він мені гидкий, бридний, що мою душу від його верне!

Теленьдзел. Та й огурна ж яка!

Дир. І хто її знає, коли вона такого нарову набралась, бо до сього часу була така тиха та покірлива, що кращої й не треба.

Теленьдзел. А вжеж, голубочко, треба якось довести справу до кінця. Уже як не як, а заручить треба, бо інакше буде великий бепкет...

Дир. Ох, треба голубочко Мархво Григоровно! Сама бачу що треба, та не знаю як його й раду собі дати. Хіба напосісти на брата, щоб силоміць притяг до жениха, та й заручив? Так ні бою ся, щоб Тихвин Трихвинович не зрємствував, як вона бучу зібе...

Теленьдзел. Е, голубочко! Тихвина Трихвиновича така дурниця не збентежилаб, та от сам Полковник колиб не зрадив. Страхаю ся, голубочко, колиб він не розмняк, побачивши сльози дочки, та колиб на задки не подав ся...

Дир. Ох, правда ваша, голубочко Мархво Григоровна! Безпремінно розмнякне, а розмнякнувши і всю справу розтерєє. А хіба отщо зробимо: одуримо брата, буцім, то Килина передягаєтця та чепуритця, а тим часом будемо напосідати, щоб по чарці та по чарці, то він не забаром наберетця до безпам'яті. А збувшись глузду та озвірівши, він не подивитця ні на сльози, ні на репет, а самаруч її женихові віддасть

Теленьдзел. Так отак же й зробимо, моя голубочко! Оце буде найкраще! Заручимо Килину силоміць, а завтра хоч вона й нападєтця на батька, то вжеж ему нігде буде дітись — ужеж таки свого полковницького слова не зламає.

Дир. (хрестить ся). Прости мене, Пресвята Богородиця, коли доведєтця міні одурити брата! Бажаючи своїй хрещениці щастя та про долю її дбаючи, я на все зважусь!

Заг. (уступає з Жмирем). А ось і ми до гурту! (до Диркалихи). А що ж, сестро, Килина? Адже ти по неї ходила?

Дир. Не дуже приспішай, брате! Килині ж треба ще вбратись як слід та причепуритись до ладу.

Заг. Та чи вона бува, сестро, не тее... Чи заспокоїлась хоч трохи?

Дир. Не турбуй ся, брате! Це вже мое та Мархви Григоровни діло. Вона ж таки моя зрощениця, а Мархви Григоровни хрещениця, то як же би таки вона нас не послухала? Кажут тобі, що тільки вберетця та й вийде.

Заг. А коли так, то й слава тобі Господи! Тепер і у мене з душі вагота спаде.

Дир. А ти скажи міні, брате, чи погодив ся ти з зятем за посаг?

Заг. Не турбуй ся, сестро! Хвалити Бога дійшли до згоди без клопот.

Жмирь. І ще-ж таки нам не погодитись! Слава Господеві — усе скінчили!

Дир. А коли так, то більш ніякої й замішки не буде!

Теленьдзел. А тепер уже випити й закон велить!

Заг. Ге, тепер ми погуляєм до пуття! (бере чарку й підймає в гору). Поздоров же, Боже, молодих — мого зятя коханого Тихвина Трихвиновича і мою доньку любу Килину — гурра!.

Дир.

Теленьдзел. } Гурра!

Заг. Ге, нікому й згук підхопить! Оце як би велике кумпанство, та гук, та грюк — от би весело було! А де пак Гайдабура?

Теленьдзел. Та цур йому!

Дир. Та нехай йому грець і

Заг. Е, ні! Який же бенкет без Гайдабури? Він хоч і махапет, а душа правдива і весела.

Дир. Та будь він тричі проклятий? Він уже похвалив ся Палажиці, що хоче бешкет зробить. Нехай каже ладнаютьця, а я їх потім раптом розладнаю. Як ухоплю, каже, жениха за левері жет та як почну його, каже, карбачем благословить, то він не потрапить куди й тікати.

Заг. Ото, іродів син!

Дир. Так я ото спровадила його буцім то на кімлицьке боїще, а там він замість боїща наскочить на гульбище та й застрягне!

Жмирь. Спасибі-ж вам, Тетяно Демидовно! Шкода тільки, що в гурті й мої кімлики понапиваютьця.

Теленьдзел. (бере чарку). Поздоровляю ж тебе, Тихвин Трихвиновичу, з великим щастям! Я казала тобі, що коли візьмуть за діло, то зроблю до ладу, так от же й зробила!

Жмирь. (уклоняєть ся). Спасибі вам, Мархво Григоровно! За вашу прислугу дасть Бог і я вам віддячу!

(Кінець буде).

МИХАЙЛО ЖУК.

Не читай моїх пісень сумних,
Не читай!
Не посипав квітками я їх,
Як той май:
Не убрав у троянди красу,
Не убрав,
Бо не знав, що тобі понесу,
Бо не знав.
Я-б до тебе не горе звернув,
А блакить;
Я-б до серця тебе пригорнув,
Хоч на мить.
Я-б до серця тебе притулив
Хоч в словах;
Я-б все горе на світі спинив
Хоч у снах.
Не читай моїх пісень сумних,
Не читай!
Не посипав квітками я їх,
Як той май.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

ДВА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНІ РОБІТНИЦЬКІ КОНГРЕСИ.

(Штутгарт і Амстердам).

Кінець ¹⁾).

Найважнішою на штутгартським конгресі, найширше і найгорячіше дискутованою, а при тім найбільш характеристичною для інтернаціональної соціальної демократії була справа мілітаризму й інтернаціональних конфліктів.

Що до мілітаризму мінімальна програма соціальної демократії домагаєть ся: „Вихованя до загального військового уздібненя. Народньої міліції замість постійного війська. Рішеня що до війни й мира народнім заступництвом. Полагоджуваня всіх інтернаціональних суперечок шляхом мирових судів“ ²⁾. Але в практиці мінімальна програма стала максимальною. Щоб перевести висше наведені домаганя, як і загалом майже всі домаганя мінімальної програми, соціальна демократія не має потрібної до того законодатної сили й поки-що мусить вдоволяти ся такими „реформами“, на які згоджуєть ся буржуазна більшість парламента. Правда, в однім соціальна демократія поступала й поступає більш-менш прінципіально: за малими виїмками, голосує вона проти воєнного бюджету і проти набору рекрутів, відповідно до свого звісного агітаційного оклику: „Ані чоловіка, ані гроша мілітаризмови!“ Але з сього її прінципіального становища нема для мілітаризму ніякої шкоди, як нема й користи для пролетаріята, бо в парламентах все знаходить ся для сих справ більшість. Поза тим соціальна демократія вчить, що мілітаризм се одна з прояв капіталістичного устрою, отже хто бореть ся проти сього устрою, той бореть ся і проти мілітаризму, а щоб бороти ся проти капіталістичного устрою, треба бути соціальним демократом. Одним словом: будьте соціальними демократами, а все инше дасть ся вам...

¹⁾ Початок див. в кн. X.

²⁾ З Ерфуртської програми німецької соціальної демократії.

А тимчасом жите кладе в справі мілітаризму перед робітницьким рухом такі питання, на які те становище соціальної демократії не дає ніякої відповіді. Ми-ж знаємо, що війська новочасні держави (навіть такі, де є народня міліція, пр. Швайцарія) вживають не тільки проти „внiшнього ворога“, але також проти „внутрішнього“: при кождім більшiм страйку військо стоїть готове, а при найменшiм несупокою з боку народнiх мас виступає воно активно, значить робітників того самого краю й народу (грос військо рекрутуєть ся з робучого люду), одітих в мундури, випускаєть ся проти таких-же робітників, їх братів не тільки по клясовим інтересам, але також братів і батьків по крові. Але й боротьба з „внiшнім ворогом“ має такий самий характер: робучий люд двох воюючих держав винищує себе взаїмно, той сам робучий люд, в якого інтересі лежить інтернаціональне братерство. І перед робітницьким рухом мусіло виринути пекуче питанє: Чи можна дозволити, щоб робітники одного краю і народу вбивали себе взаїмно в боротьбі з „внутрішнім ворогом“, а робітники рiжних країв і народів у боротьбі з „ворогом внiшнім“ ?

Часть інтернаціонального робітницького руху відповіла на се питанє: ні; ся відповідь — се антимілітарний рух, який безупинно ширить ся в західній Европі і приміром у Франції, Голяндії, являєть ся поважною силою. Сей антимілітарний напрям іде зі своєю проповідю до рекрутів, до казарм, до запасних (резервістів) і вчить їх відмовляти послуху, коли їм прикажуть втихомиряти народні бунти, вчить відмовляти послуху й піднести озброєне повстанє за здійсненє своїх ідеалів, коли їх поведуть вбивати своїх братів з иншого краю.

Але в сім антимілітаристичнім руху інтернаціональна соціяльна демократія, за дуже незначними виїмками, не бере участи. Коли перед нею поставив те питанє один з її найвизначнiйших діячів, Голяндець Домеля - Нювенгейс, вона назвала (на конгресі в Брукселі і в Ціріху) його пропозиції нездійсними утопіями і перейшла над ними до дневного порядку, а він сам перейшов до анархістів, де бачив невтомиму працю над здійснюванем тих „нездійснимих утопій“. Але саме питанє не перестало бути пекучим, не вважаючи на те, що його вже „полагоджено“ на Буксельськiм і Ціріхськiм конгресі. В Німеччині, хоч несміло, почав підносити сю справу Карль Лібкнехт, син Вільгельма Лібкнехта,

а в Франції член соціалістичної партії Ерве зумів своєю голосною, завзятою й безоглядною агітацією в антимілітаристичнім дусі за-трівожити всю буржуазну Францію, мало що не звязати весь антимілітаристичний рух зі своїм іменем, викликати інтернаціональну дискусію на тему: „соціалізм і вітчизна“ і в кінці примусити піти на уступку цілу французьку соціалістичну партію.

І от Штутгартський конгрес був на ново примушений за-няти ся питанням: Що зробить інтернаціональна соціяльна демократія, коли вибухне війна? В відповіді на се питання внесено в комісії чотири резолюції, які виявляють собою цілу скалю від безоглядного антимілітаристичного становища Ерве до фаталістично-марксістського становища Геда.

Гед уважає мілітаризм „природним і неминучим наслідком капіталізму“ і через те поборювати його окремими способами не тільки непотрібно, а ще й шкідливо, бо „способи проти мілітаризму від дезерції і військового страйку аж до революції готові утруднити пропаганду соціалізму і тим самим відсунути хвилю, коли пролетаріят буде доволі організований і сильний, щоби шляхом соціяльної революції покласти кінець капіталізови зі всіми війнами“. На думку Геда „найліпший спосіб проти мілітаризму і для мира, коли се не має бути утопія і небезпека, мусить лежати в тім, щоб робітників цілого сьвіта організувати по соціалістичному і щоб поки-що через вкорочене військової служби, відкидане всяких кредитів для війська, фльоти і кольоній та через пропаганду за загальним народнім озброєнем робити всі інтернаціональні війни по змозі неможливими, а саме се задача Інтернаціонального Бюра, коли грозить політичний конфлікт, зійти ся по статутам і зарядити що треба“. — Резолюцію в сім напрямі ставив Гед на останньому з'їзді французької соціалістичної партії, але там вона перепала, і ось Гед прийшов з нею на інтернаціональний конгрес. Що така резолюція не дає ніякої відповіді на висше поставлене питання, се кожному ясно; за те вона найліпше характеризує тактику соціяльної демократії ховати ся за загальні фрази там, де вона безсильна до якоїсь акції.

Як уже було згадано, про мілітаризм ведеть ся від двох-трьох літ в соціяльно-демократичних кругах горяча дискусія. І от в тій дискусії часть соціяльної демократії заявила, що коли-б її вітчизну зачіпив ворог, то вона вважати-ме своїм обовязком

взяти участь у війні, щоб боронити вітчизну перед ворогом, а тільки виступати-ме проти війни, коли правительство її вітчизни схоче напасти на чужий край. І от Бебель, стоячи на такому-ж марксистському ґрунті як і Гед, заявляє, що здійснене мінімальної програми в справі милітаризму „дає справжню запоруку, щоб зачіпні війни були неможливі і щоб поконане національних противенств було влекшене“. Але Бебель усе таки йде далі Геда і заявляє, що „коли грозить вибух війни, то робітники і їх парламентарні представники в інтересованих краях обовязані зробити все, щоби вжитем усіх способів, які їм видадуться найуспішнішими, запобігти вибухови війни, або, коли вона все таки вибухне, причинити ся до швидкого закінчення її“.

Той сам погляд на зачіпну й оборонну війну поділяє й більшість французької соціалістичної партії, яка приняла на своїм зїзді резолюцію Жореса-Вальяна. Ту саму резолюцію поставлено й на штутґарськїм конгресї. Найперше проводить вона ріжницю між зачіпною й оборонною війною, заявляючи: „Робітницькій клясі всіх країв треба пригадати, що якесь правительство не може загрожувати незалежність чужої нації, щоб разом з тим не провинити ся проти тої нації, проти її робітницької кляси і так само проти інтернаціональної робітницької кляси. Загрожена нація і робітницька кляса мають всевладний обовязок боронити свою незалежність і самостійність проти тих нападів, а також мають право на поміч робітницької кляси цілого сьвіта“. Тут, як бачимо зовсім ясно висловлена думка про те, що соціалісти мають обовязок брати участь у війні для оборони вітчизни перед ворогом. Так само ясно заявляє отся резолюція, що „запобігти й перешкодити війні повинні старати ся національні та інтернаціональні соціалістичні акції робітницької кляси всіми способами, від парламентарної інтервенції та публичної агітації аж до масового страйку й повстаня“.

В кінці резолюція Ерве заявляє: „З огляду на те, що для пролетаріята байдуже, під якою національною і правительственною маркою визискують його капіталісти, та що інтереси робітницької кляси стоять виключно проти інтересів інтернаціонального капіталізму, конгрес відкидає буржуазний і правительственный патріотизм, який голосить брехню про існуванє спільности інтересів у всіх мешканців того самого краю. Конгрес заявляє, щоб обовязок соціалістів усіх країв — злучити ся для поваленя

тої системи, щоб завести й обороняти соціалістичний режим. Супроти дипломатичних забаганок, які з різних сторін грозять європейському мирови, конгрес завзиває всіх товаришів, на кожде виповіджене війни, з чийого боку воно не походило-б, відповісти військовим страйком і повстанем“.

В дискусії, до якої дали привід отсі резолюції, треба розрізнити дві сторони: принципіальну, яка відноситься до різниці між війною зачіпною й оборонною і разом з тим до поняття вітчизни, і тактичну, яка відноситься до способів антимілітаристичної пропаганди.

Чи можливо повести різницю між війною зачіпною й оборонною? В теперішніх обставинах абсолютно ні. От візьмім найновіший приклад: війну Росії з Японією. Хто може справді розібрати, хто тут зачіпав, а хто обороняв ся? І так з кожною війною. Об'єктивно війни лежать в суті теперішнього устрою, а суб'єктивно на випадок війни кожда держава старається так розбурхати пристрасти шовінізму серед своїх підданих, щоб їм здавало ся, що напасником являється їх ворог, а вони йдуть боронити сьвятої справи незалежности вітчизни. І серед таких обставин соціальна демократія хоче бути ареопагом для рішення питання, чи війна зачіпна чи оборона і чи, відповідно до того, підпирати її чи виступати проти неї! Нам здається, що до рішення такого питання соціальна демократія не зможе мати ані потрібних даних, які будуть сповиті дипломатичною тайною, ані змоги, бо яке правительство позволить в хвилі виповідження війни на соціально-демократичний конгрес для рішення сього питання, а ще більше на популяризацію сього рішення між армією?! Се одно. А друге: Допустім, що війну признано оборонною і соціальна демократія бере в ній участь. Але-ж оборонна війна, на випадок успіхів, може дуже легко перейти в зачіпну. Щож тоді зробить соціальна демократія? Які засоби має вона, щоби своїх товаришів, які беруть участь в оборонній війні, здержати від дальшої участі в війні зачіпній? Одним словом, коли не вести між пролетаріятот пропаганди в тім напрямі, щоб він не брав участі в ніякій війні, то се значить, дивити ся з заложеними руками, як пролетаріят двох ворожих держав буде взаємно винищувати себе.

Але тут виходить соціальна демократія з такими поняттями, як вітчизна, національна незалежність і т. п. і заявляє, що всяка нація має право на оборону своєї незалежности, а що пролета-

ріят творить часть нації, то й він не може не брати участі в оборонній війні.

Є в такому ставленні цього питання в першій мірі спора доза „подвійної бухгалтерії“. Коли заговорять про відзискане національній незалежності нації поневолені, то соціально-демократичні партії пануючих націй виступають проти цих змагань зі всіх сил, доказуючи, що здобувати національну незалежність, се значить противити ся ходови історії, що се не діло пролетаріята, тільки „реакційних утопістів“. Доказів на се шукати не далеко: візьміть тільки становище німецької або російської соціальної демократії супроти змагання відбудованя Польщі, або становище польської і російської соціальної демократії супроти українських змагань до незалежності. Але коли ходить о незалежність пануючих націй, тоді соціальна демократія забуває про те буцім-то чисто клясове, пролетарське становище і стає на становищі спільности інтересів усіх кляс тої самої нації.

Але ми не признаємо соціально-демократичної „подвійної бухгалтерії“, для нас національна незалежність належить до ненарушених людських прав. Тільки національна незалежність в теперішнім устрою є перше всего незалежністю буржуазії в визискуваню пролетаріята. І коли-б була загрожена незалежність вітчизни, то пролетаріят не має причини обороняти тої вітчизни, яка є вітчизною для буржуазії, а мачихою для нього, не має причини запалювати ся патріотичними почуваннями буржуазії. Пролетаріят, коли він розуміє своє становище, може мати і в часі мира і в часі війни тільки одно змаганє: вибороти вітчизну для себе, значить, завести инший громадський лад. Правда нападаюча держава є так само ворогом пролетаріята нападеної держави, як і ворогом буржуазії тої-ж держави, і тому пролетаріят мусить боронити ся проти неї. Але боронити себе самого, а не боронити свою буржуазію, її право на дальше визискуванє його. А тимчасом така участь в оборонній війні, яку пропонує пролетаріятові соціальна демократія, участь у війні під прапором держави, є власне перше всего обороною буржуазії. А обороною себе самого є власне те, що пропонує резолюція Ерве: „На кожде wypowiedжене війни відповісти військовим страйком і повстанем“, себто бороти ся за свою незалежність і проти своєї і проти чужої держави.

На се соціяльна демократія має ще один закид: Коли культурні нації, з сильним соціалістичним рухом, пішли б за окликами Ерве, то вони тим лекше стали-б добичею менше культурних націй, в яких соціалістичний рух не має сили. Таким чином антимілітаризм Ерве загрожує культурі і всесвітньому мирови, бо чим сильнійший буде антимілітаристичний рух у якійсь державі, тим швидше зважуть ся сусіди на війну з нею. Німецький генеральний штаб — говорив Бебель — дуже пильно слідить за антимілітаристичною агітацією у Франції, Ерве працює „pour le roi de Prussie“. Сей закид не видержує критики з двох причин: по-перше антимілітаристичний рух, се поява інтернаціональна, а по-друге пролетаріят, оборонюючи свою незалежність, мати-ме силу оборонити її і перед своєю і перед чужою буржуазією, як французькі санкільоти зуміли оборонити революційну Францію і перед своїм королем і перед його заграничними союзниками.

Таким чином ділити війну на оборонну і зачіпну і допускати участь пролетаріята в першій, се не діло пролетаріята; пролетаріят, коли не хоче з волі буржуазії винищувати себе взаїмно, мусить відмовити участи в усякій війні — за виїмком війни за своє власне визволене.

Тепер приходимо до другого питання: Як приготувати пролетаріят до того, щоб він не брав участи в війні, хоч-би тільки в війні зачіпній? Антимілітаристи відповідають на се зовсім ясно: Треба вести антимілітарну пропаганду між військом, пропагувати військовий страйк і повстане. І резолюція Жореса-Вальяна, загалом більшість французької соціалістичної партії, йде в сій справі за антимілітаристами. Але зовсім инакше задивляють ся на сю справу німецькі соціяльні демократи. Коли резолюція Бебеля говорить тільки загально про „всі способи“, не вичисляючи жадного з них, то се не тому, що не хоче обмежувати ріжнородности тих способів, тільки тому, що за тою загальною фразою хоче укрити свою безсильність і нехить до антимілітаристичної пропаганди. В дискусії Бебель заявив, що його партія „не дасть примусити себе до способів, які для цілого партійного життя, для цілого партійного істнованя можуть бути в найвисшій мірі небезпечні“, а щирійший від нього Фольмар назвав усю антимілітаристичну пропаганду просто „діточою революційною іграшкою в касарні“.

Очевидно, що супроти таких різниць у поглядах ніяка з поставлених резолюцій не могла бути принята. Аж субкомітет, який вибрала комісія, виробив резолюцію, на яку згодила ся одногосно й ціла комісія й цілий конгрес. На поставлене на конгресі питанє отся резолюція відповідає ось-як: „Коли грозить вибух війни, робучі кляси та їх парламентарні представництва в інтересованих краях обовязані, при підмозі діяльності інтернаціонального бюро, зробити все, щоб запобігти вибухови війни ужитем способів, які їм видадуть ся найуспішнішими і які з природи річи зміняти-муть ся відповідно до заострення клясової боротьби і загальної політичної ситуації. Коли-ж війна все таки вибухне, є обовязком домагати ся швидкого закінченя її і змагати всіми силами до того, щоби спричинену війною економічну й політичну крізу використати для підбуреня народу і через те прискорити усунене капіталістичного клясового панованя“.

Ся резолюція має ту „добру прикмету“, що з таким самим правом можуть її інтерпретувати по свому як Ерве, так і Фольмар. І тільки тому принято її одногосно, що вона нікого до нічого не обовязує. На підставі дискусії в справі мілітаризму можемо сміло сказати, що соціальна демократія — за малими виїмками — стояти-ме безсильна і безрадна, коли дві держави жадають, щоб їх пролетаріят мордував себе взаїмно.

Обговоривши докладно всі справи, які були предметом народа на штутгартськїм конгресі, хочемо ще сказати про нього декілька загальних уваг. І так німецька соціальна демократія стратила той вплив, який мала на давніших інтернаціональних конгресах; тепер сей вплив розложений більше рівномірно на всі партії. При тім починає вона тратити також свою „непримиримість“, так що в актуальних питаннях різниці між марксістами і ревізіоністами що-раз більше затирають ся. Коли на амстердамськїм конгресі до правого крила належала більшість французької соціалістичної партії. під проводом Жореса, супроти якого Гедисти разом з німецькими марксістами репрезентували революційний напрям, то за час, який ділить амстердамський конгрес від штутгартського, Жорес так вилічився від свого опортунізму, що став радикальнійшим від Геда й німецьких марксістів. Тепер нам здаєть ся, що колишній опортунізм Жореса, як і теорішній його радикалізм, се виключно вплив бажаня акції, і тому коли опор-

туністична акція завела його надії, він перекидаєть ся до акції радикальної.. Навпаки - ж ортодокси-марксісти являють ся не революціонерами, якими видають себе, а радше пасивними фаталістами, які боять ся однаково й опортуністичної й радикальної акції. Загалом-же штутгартський конгрес служить свідомством постійного пересування інтернаціональної соціальної демократії на право.

III.

Анархістичний конгрес в Амстердамі, що відбув ся в днях 24 — 31 серпня с. р., був, як уже згадано, першим інтернаціональним анархістичним конгресом. Взяло в нім участь коло 60 осіб, в більшості репрезентантів професіональних союзів та анархістичних груп в Австрії, Англії, Аргентині, Бельгії, Болгарії, Голяндії, Еспанії, Єгипті, злучених Державах Північної Америки, Італії, Німеччині, російській Польщі, Росії, Сербії, Франції, Швайцарії, Чехії.

Багато фактичного матеріялу про анархістичний рух в окремих краях дали справозданя делегатів. Не входячи в деталі, зазначимо тільки, що анархістичний рух найсильніший в краях романської раси, а далі йдуть Славяни, Жиди, народи германської раси (сильний анархістичний рух має Голяндія) і в кінці раса англо-саксонська. Для галицьких Українців може бути цікаво, що чешський анархістичний рух дорівнює далі французькому. Загальний інтерес може мати те, що анархізм знаходить добрий ґрунт між японськими робітниками в Америці, між тими самими робітниками жовтої раси, яких значна часть соціальної демократії вважає зовсім нездібними до клясового руху.

Програма сього першого інтернаціонального конгресу була занадто велика, — звичайно як першого конгресу, де кождий старав ся піднести все те, що його найбільш интересує, — але полагоджено фактично лиш отсі точки: анархізм і організація, анархізм і професіональні союзи, генеральний страйк і масовий політичний страйк, антимілітаризм як анархістична тактика.

Загально принято вважати анархістів апостолами безладя, ворогами всякої організації. Походить се звідси, що анархісти є противниками примусової організації, якої взірцем являєть ся держава, взірцем, по якому збудована більшість теперішних орга-

нізацій громадянства. А що загалом важко уявити собі організацію, свободну від усякого примусу, організацію анархістичну, то він і думає, що анархізм і організація просто виключають себе. Що більше, така думка панує і серед части анархістів, яким так надоїли сучасні примусові організації, що вони впадають в таку крайність як непризнаване всякої організації. Сі хибні погляди на організацію зі становища анархізму конгрес прояснив і спростував, признаючи вагу колективної акції побіч акції індивідуальної і завзиваючи своїх однодумців звернути увагу на справу творення анархістичних груп і федерації груп.

І не тільки те. Конгрес сам дав почин до організації, покликаючи до життя анархістичну інтернаціональну організацію, яка складати-меть ся з організацій, груп і окремих осіб, що до неї приступлять. Всі організації і групи заховують при тім повну автономію. Інтернаціональна організація має служити виключно для порозуміння між своїми членами, не маючи ніякої влади над ними; репрезентує її бюро, зложене з 5 осіб, з осідком в Лондоні. Отсе покликане до життя інтернаціональної анархістичної організації вважають анархісти найважнішим актом свого конгресу.

Що анархісти не є противниками організації взагалі, про се найліпше свідчить факт, що вони незвичайно интересують ся організацією професіональних союзів, до яких привязують багато більшу вагу, як соціяльна демократія. Що більше, в анархістичнім руху зазначається незвичайно сильний напрям анархістів-сіндікалістів, які вважають професіональні союзи (сіндікати) одинокими організаціями, здібними при помочи генерального страйку і взагалі безпосередної акції на економічнім полі зруйнувати теперішній лад і завести лад комуністично-анархістичний.

Справа професіональних союзів тісно звязана зі справою генерального страйку і масового політичного страйку, бо-ж страйк може бути переведений тільки професіональними союзами. Для зрозуміння справи треба зазначити, що генеральний страйк, се спосіб боротьби анархістичних сіндікатів, які уважають його пригожим як до виборення поліпшення умов праці і плати так і до зруйнованя сучасного устрою, і в сім випадку його понятє так розширюється, що покривається з понятєм соціяльної революції; обмеженем і викривленем ідеї генерального страйку являється масовий політичний страйк, себто генеральний страйк, яким

соціяльна демократія думає бороти ся проти обмеження або за розширене політичних прав, у першій мірі права голосованя.

З огляду на те, що справа генерального страйку масового політичного страйку і професіональних союзів — тісно з собою звязані, над усіма сими справами конгрес радив разом. Реферати в сих справах обняли найвизначніші теоретики і практики анархістичного руху: Італіянець Малятеста, що брав участь у руху по цілій романській Європі, Німець д-р Фрідеберг, що перейшов до анархізму після довголітної приналежности до німецької соціальної демократії, серед якої від кількох літ пропагував ідеї генерального страйку, французькі сіндікалісти Дінуа і Монат, а в дискусії взяла участь більша половина присутних. В результаті прийнято ряд резолюцій, в яких висловлено ось-що:

Конгрес уважає професіональні союзи з одного боку організаціями для боротьби за ліпші умови праці, а з другого робітницькими союзами для переміни капіталістичного устрою на анархістично-комуністичний. Через те анархісти повинні вступати до існуючих професіональних союзів, а де сього треба, закладати нові. Але в професіональних союзах повинні анархісти творити революційний елемент і пропагувати тільки такі способи боротьби, які не йдуть в розріз з останньою метою анархізму. Найважнішим способом боротьби професіональних союзів являється генеральний страйк; політичний масовий страйк не може належати до таких способів, бо він має на меті виключно вдержане шкідливого зі становища анархізму парламентаризму. Але вважаючи професіональні союзи і їх спосіб боротьби; генеральний страйк найважнішими способами в сучасній клясовій боротьбі, конгрес не вважає їх ідентичними з соціальною революцією. В кінці конгрес признає як найширше право бунту як для одиниць так і для маси.

Така провідна думка резолюцій, яких повного тексту ми не можемо тут подати. Таким чином конгрес признав у цілій повній вагу професіональних союзів, але рівночасно виступив проти тих, що хотіли-б анархізм заступити сіндікалізмом.

Рівночасно з анархістичним конгресом був скликани на 30 і 31 серпня с. р. окремих міжнародний антимілітаристичний конгрес. Як уже було згадано, перший міжнародний антимілітаристичний конгрес відбув ся в Амстердамі в 1904 р.; міжнародна антимілітаристична організація, покликана до життя

на тім конгресі скликала тепер отсей другий інтернаціональний антимілітаристичний конгрес. В антимілітаристичнім руху беруть — за малими виїмками — участь самі анархісти і через те для наради над точкою „антимілітаризм як анархістична тактика“ анархістичний конгрес получив ся з антимілітаристами.

Справу антимілітаризму вияснено, вже на скільки се можливе в отсім рефераті про конгреси, висше, при обговорюваню штутгартського конгресу, і на сім місці можна додати хиба те, що єдиними консеквентними антимілітаристичними являють ся анархісти, які — як читаємо в ухваленій на конгресі резолюції — „змагаючи до повного визволення людськості, до повної свободи особи, являють ся з природи річи здеклярованими ворогами всякої озброєної сили в руках держави“.

Так представляеть ся в загальних рисах діяльність інтернаціонального анархістичного конгресу в Амстердамі. Коли порівняємо її з діяльністю інтернаціонального соціально-демократичного конгресу в Штутгарті, то зараз побачимо ріжницю між соціально-демократичним і анархістичним рухом: соціальні демократи висувають на перший плян реформу сучасного ладу, для анархістів єдиною метою являеть ся зруйноване його; соціальна демократія являеть ся партією соціальних реформ серед сучасного ладу, анархісти — партією соціальної революції.

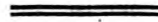
При кінці ще одна увага: В буржуазній і соціально-демократичній пресі підношено з приводу отсего анархістичного конгресу закид, що він пішов у розріз з принципами анархізму. Ось, мовляв, анархізм виступає проти парламентаризму, а конгрес — з вибором делегатів на нього, з вибором бюро на ньому, з голосуваннями і. т. д. — се-ж той же парламентаризм; анархізм проти політики, а тимчасом Малятеста говорив горяче про потребу політичної боротьби; анархізм проти організації, а конгрес покликав до життя інтернаціональну анархістичну організацію — і. т. д.

Отже всі ті закиди походять звідси, що ті, хто їх робить, дивлять ся тільки на форму, а не нехтують змість того, що проповідує анархізм. Як анархізм дивить ся на організацію, про се вже було говорено.

Коли-ж анархізм виступає проти парламентаризму, то не проти його форми, тільки проти його суспільного значіння, за для якого анархізм, уважає його непригожим у боротьбі за визволене робу-

чого люду. Те саме з іншими „парляментарними“ проявами конгресу. Адже делегати, вислані на конгрес, не мали ніякої власті ані ніяких особливих привілеїв, і таке саме право участі на конгресі мали також окремі особи. Голосоване також служило не на те, щоб наказати цілому рухови розвивати ся в даннім напрямі, тільки, щоб сконстатувати, який погляд на дану справу мають учасники конгресу. При сій нагоді зазначимо, що пр. ревізійністичні „Sozialistische Monatshefte“ висловили з приводу штутгартського конгресу думку, що ліпше було-б і соціально-демократичні інтернаціональні конгреси устроювати так, як був устроений анархістичний конгрес, значить відібрати їм власть р і ш а т и, і тільки перемінити їх на збори задля дискусії і виміни думок. В кінці що-до політичної боротьби, до якої буцім-то анархізм ставить ся ворожо, то в дійсности він ставить ся ворожо тільки до деяких форм політичної боротьби, які вважає для визволення робучого люду непридатними або й шкідливими, а не до політичної боротьби в загалі, і щоби зробити йому такий закид, на се треба звзвити понятє політичної боротьби так, щоб воно покривало ся з понятєм виборів у парламент. Але анархісти проти такого вузкого розуміння понятя політики, політичного життя і політичної боротьби все виступали.

І так хто не чіпаєть ся форми, а в кожній справі шукає за змістом, для того ті закиди, які отсе роблено анархізови з приводу конгресу в Амстердамі, не мають ніякої стійности.

ІВАН ФРАНКО.

СЕРЕДНІ ВІКИ

і їх поет.

IV. Божественна комедія*).

Аж у девятій пісні Данте вступає в чистилище. Небесна пані Лючія сама переносить його сонного на гору перед вхід чистилища. Він іде з Віргілем і доходить до брами, в якій стоїть дверник з блискучим мечем у руці. Він запитує їх, хто вони і чого тут шукають і Віргіль пояснює йому покликаючи ся на небесну паню. Двірник велить їм вийти на сходи.

Ми наблизили ся і перший ступінь
Був білий мармур, так гладкий, блискучий,
Що всю мою відбив у собі постать.

А другий був аж пурпурово-чорний,
З хропавого, пропаленого камня,
Що в довж і в поперек був скрізь потріскав.

А третій, що над обома здіймав ся,
Здававсь мені порфіром кров'янистим,
Як кров, що свіжо з жили вибухає.

На сїм стояв оперши ся стопами
Післанець божий, сївши на порозі,
Що виглядав мов скеля діяменту.

На три ті сходи із благим зусиллем
Мене тяг мій проводир і сказав:
„Жадай покїрно, щоб відмок він замок!“

І я побожно впав до ніг святих
І перед тим ще тричі бив ся в груди
І ласки попросив, щоб він впустив нас.

І він меча свого вістрем в мене
Сїм Р вписав і мовив: „Тиж подбай,
Щоб там із тебе змито тії рани“.

*) Див. кн. III—X.

Се були знаки сімох головних гріхів, яких сліди повинен Данте змити зі своєї душі протягом своєї вандрівки по чистилищі.

Щоб не розширяти занадто сеї і так уже широкої праці, я не буду подавати за автором детального опису його вандрівки, а тільки подам деякі уступи, що визначають ся незвичайною плястикою або глибиною концепції. І так зараз за переходом від брами чистилища підіймаєть ся високий і стрімкий беріг із чистого мармуру, покритий майстерними різьбами. Тут вирізьблено Благовіщенє Марії, далі вози й народ, що везуть кивот завіта, а далі подобищу Махалі, дочки Саула і жінки Давидової, що сердито дивить ся, як Давид танцює перед кивотом. А далі :

У образі блищить висока слава
Царя Римлян, якого чеснота
Дала Григорію преславную побіду.
Говорю се про цісаря Траяна :
Вдова задержала його коня за повід,
У болю й сльозах вирізьблена живо.
Довкола них великий тиск народа,
Їздців багато й золоті орли
Немов живі хитали ся від вітру.
І перед ними всіми та нещасна
Немов говорить : „Пане, мстись за мене
За вбійство мого сина, за мій плач !“
А він їй одвіча : „Зажди лише,
Аж я верну ся“. А вона, що в болю
Не знає впину, відмовляє : „Пане,
„А як не вернеш?“ Він : „Хто трон посяде,
Той зробить се“. Вона : „І що тобі поможе
Чужая чеснота, як ти свою не вкажеш ?“
На те він : „Будь спокійна, я повинен
Сповнити се, поки в дорогу рушу.
Закон велить і співчутте спиняє“.

І Траян спинив военний похід, щоб зробити право й мєсть бідній удові. Середньовікова легенда говорить, що папа Григорій прочитавши про Троянову чесноту, вимолив у Бога те, щоб той цісарь був увільнений із пекла, — се й значіне тої „преславної“ Григорієвої побіди“, про яку згадує Данте. На першім гзимсі

чистилиця він бачить душі, що двигують більші або менші ка-
м'яні брили гнучи ся аж до землі лицями під їх тягаром; се
кара за гордощі. З одним із тих грішників, Вільгельмом Альдо-
брандескі стрічаєть ся Данте, тут же бачить рисовника Одерізі,
що гордував своїми товаришами, а тепер знає, що потомки прить-
мили його славу.

Марна та слава таланту людського!
Коротко цвіт цвіте в її вершинах
І гине під крильми часу грізного.
Так Чімабуе певний був майстерства
В малярстві, а тепер всі славлять Джьотта,
А того слава вже щезає в тіни.
І так один Гвідон відняв другому
Майстерство мови; та вже може є хтось,
Що їх обох із їх гнізда прогонить.

Один Гвідон, се був Гвідон Кавальканті, фльорентійський
поет і філософ, що притьмив славу Гвідона Гвінічеллі, дуже ша-
нованого поета з Болонїї; остатні рядки натякають очевидно
на славу самого Данта, що мала притьмити славу обох Гвідонів.
Та се не спинає Данта від рефлексїї:

Що слава світа? Се лиш подув вітру,
Що віє раз відселя, раз відтіля,
І в кожній стороні й імя міняє.

В 12 пісні Данте знов описує чудовні різьби та мозаїки,
якими була покрита дорога до другого круга чистилиця. Сьвітлий
ангел проводить їх і змазує Дантови одно Р на чолі, і сей від
разу чує себе лекшим, його ноги менше томить виступ на гору.
як на землі хід по рівнині.

В другім крузі покутують завидющі; вони стоять у важких
волосяницях, держать один одного за рамена і опирають ся о ка-
м'яну стїну, а у всіх очи позшивані дротом,

як дикому шуліці
Вчиняють, що не держить ся спокійно.

В чотирнацятій пісні маємо інтересну лекцію географії:
один зловязичний дух ось як характеризує річку Арно, над якою
лежить Фльоренція:

„Не знаю, а здасть ся справедливим,
Щоб згинуло імя її долин.

Бо від жерел, якими так багаті
Високі гори, де з них рвесь Пельбор¹⁾,
Як мало де подібних місць буває,

Аж до кінця, де морю знов звертає
Ті води, що їх сонце з моря ссало
І рікам те дало, що в них перлить ся, —

Скрізь чесноту мов ворога, мов гадь
Всі гонять, чи через якесь прокляте
Тих місць, чи з власної лихої вдачі.

Тому жильці нещасної долини
Так відмінили всю свою подобу,
Що бачить ся, пасе там Цірце стадо.

Серед брудних свиний, яким би жолудь
Ялійше їсти, ніж людськую страву,
Вона на сам перед перебігає.

А збігши в низ здібає псів дрібних,
Що кусливійші понад свою силу, —
Сердито річка їм рисує рило.

Пливе ще низше, й клятий, бридкий рів сей
Глядить—а з псів вовки вже поробились
І туть вона в глибокій провалля

Спадаючи й бючися по порогах
Здібає лисів такошуки повних,
Що хоч би як хитрив, їх не спіймає.

Се був якийсь тогочасний дотеп, яким характеризувано жителів арненської долини: у верхівях графа Гвідіди Порціано (від роґсо, свиня), дрібні пси — Ареццо, вовки — ненаситні Фльорентійці, а хитрі лиси—Пізани.

При кінці другого круга (пісня 15) знов стрічає їх ангел, велить їм іти в висший круг і змазує Дантови друге Р на чолі.

¹⁾ Пельбор — сицилійські гори, що являють ся відривком італійських Апенінів.

Ми йшли в вечірнім світлі й оглядались,
Куди лише наш зір сягнути може,
На зустріч блискам західного сонця.

Та бач, помалу дим на нас якийсь
Почав находить, темний наче ніч,
І не було де перед ним сховатись, —

Закрив нам світ, забрав повітре вільне.
Пекельна тьма в ночі, що не видала
Ніколи зірки на сумному небі,

Заволочена хмарами густими
Мое лице ще не так щільно тьмила
І не була чуттю така противна,

Як дим отой, що тут насїв на нас :
Його вітверті не зносили очи.

То мій свідущий, вірний провідник

Став біля мене й дав менї рамя.
Як з поводитором іде сліпець,
Щоб не зблудив і де о що не вдаривсь,

Що-б поранить чи вбить його могло,
Так я йшов у диму тім прикрім, чорнім,
І слухав, що мій провідник говорить :

„Глядиж, щоб ти від мене не відстав ся!“

В тім диму почули ся голоси, що співали пісню „Agnus Dei!“ і Віргіль пояснює, що се душі, які бажають визволити ся з узів гніву. З одним із тих духів, Марком Льомбардом, своїм приятелем з часів побуту в Льомбардії, Данте вдаєть ся в розмову про причину зла на землі; наводжу її в перекладі як зразок середньовікової логіки.

Зітхнув глибоко Марко і промовив :

„Ах, брате, світ сліпий, і ти йдеш з нього.

„Ви всі живі усякую причину
Скидаєте на небо, як би справді
Все через нього діялось конечно.

„Та як би так, то була би даремна
Свобідна воля й не було-б по правді
За добре радість, сум за зло збирати.

„Небо дає імпульси ваших змагань —
Не мовлю всіх, та хоч би й так я мовив, —
Вам дано власть — добро від зла різнити,

„І вольну волю; ся спершу томить ся
В борні з призначенем¹⁾, та як зміцніє
І добре ведена, то все поборе.

„Ви піддаєте ся по добрій волі,
І більшій силі і натурі кращій,
Вона-ж ваш дух формує, щож тут небо?

„Отож як нині світ зблудив з дороги,
То в вас причина, в собі-ж і шукайте;
Я й наведу тебе на вірний дослід.

„З рук того, що любить ся вже нею,
Ще як її нема, в дитячих рухах,
В плачу і усміхах дитячих блиска,

„Душа виходить проста, невідуща,
Хиба що при примусі батька свого
Звертаєть ся до того, що їй мило.

„Спершу її дрібні дрібниці бавлять,
Манять її й вона біжить за ними,
Коли любов, узда її вподобань не кермує.

„Така узда потрібна, се закони;
Потрібний владар, як вежа у місті,
Щоб мож було пізнать: се справжній город²⁾.

„Закони єсть, та чи хто їх держить ся?
Ніхто; пастух, що стадови проводить,
Жовати вміє, та не має ратиць³⁾.

1) В оригіналі тут, як і висше небо, та очевидно се образове речене в значіню долі, призначеня чоловіка. *І. Ф.*

2) В оригіналі: *che discernesse della vera cittade almen la vorte*, щоб можна було пізнати хоч вежу в справжнім місті.

3) Інтересний образ, узятий із Мойсеевого закона (III, 11), де кажесть ся, що звірі, які жвуть жвачку і мають розколені копита (ратиці), се чисті звірі. Пастух, що веде стадо, се папа, що

От тим то люд, що бачить вожда свого
В погоні лиш за тим, що йому любе,
Пасеть ся сам і ні про що не дбає.

Отож і бачиш, що поганий провід,
Се вся причина, що світ запсував ся,
А не зопсована у вас природа.

Звичайно Рим, як ввѳдив лад у світі,
Два сонця мав, що вказували ясно
Оба шляхи, шлях божий і шлях світа.

Та ось одно згасило друге, меч
Злучило з пасторалом, та ті вкупі
Через насильство вам на зло виходять,

Бо в спілці одно одного не боять ся.
Не віриш тому, глянь лише на колос,
Бо з сімя кожде зілле пізнаеть ся.

Із круга гнівних виводить Іх ангел словами: *Beati pacifici*
і вони входять у круг лїнивих. Віргіль широко викладає Данто-
ви теорію любови як жерела добрих і злих змагань людських
(пісні 17 і 18). Піснею 19 починаеть ся опис третього дня ван-
дрівки по чистилищі і візією сирени.

Мов сон мені явилась жінка зизоока
І гикава, з корсатими ногами,
З покрученими пальцями, брудна.

Я глянув, і як сонце розгріває
Холодні члени, що в ночі заціпли,
Так позір мій язик її розпугав.

І зараз випростувалась у гору,
Вже й на лиці цеглястим барва грає
Румянцем, як любов його бажає.

І тут у неї полилась розмова,
А далі й спів, що я з трудом лише
Від нього відірвати міг увагу,

вправді вміє жовати, тобто вчити і видавати закони, але не має
ратиць, не розрізняє духовної власти від світської, узурпує собі
цїсарську власть.

„Сирена я, солодка Сирена,
Що моряків по морі блудом вожу,
Такий принадний голос мій для слуху.

„Я Одиссея вивела з дороги
Своїм співаннем; хто мене послуха,
Той геть не піде, так його вчарую“.
Та ще вона і рота не заперла,
Коли явила ся жона свята
Прудка, при мні, щоб тую пристидати.

„Віргіль! Віргіль! А се тут що за лихо?“
Вона кричала, і Віргіль прийшов
Очий не зводячи з лица святої.

А ся взяла тамту і розірвала
На ній одержу й показала голий
Живіт, що пахонув на мене смродом.

Віргіль звиняєть ся, що вже три рази кликав Данта, а сей не чув його голосу, і вони нарешті рушають у дальшу дорогу. Данте плаче; являєть ся ангел співаючи пісню, *Beati qui lugent*“, а Віргіль не без докору говорить йому:

„Ти бачив ту старую чарівницю,
Що задля неї лиш над вами-б плакати,
І бачив, як від неї рвать ся треба?

Досить тобі. Ногою тупни в землю,
І зір зверни на поваб той, що вабить
Нас вічний у кругах своїх великих“.

Вони входять у круг, де люди лежать лицем до землі, стогнуть і плачуть. Данте запитує одного з них, хто він і чому так лежить? Сей, бувший папа Гадріян V, відповідає на його питане:

„Чом ми хребтом обернені до неба,
Почуєш зараз, та поперед всего
Scias, quod ego fui successor Petri.

„Між Кіавері й Сестрі гарна річка
Спада зо скелі; з назви тої річки
Мій рід узяв також своє названне¹⁾).

1) Річка називаєть ся Ляванья, а рід папи Адріяна V. Фієскі ді Ляванья. Він був папою всего місяць і кілька день і вмер нагло мавши навіть попівського посвяченя.

„Заледво місяць з чимсь я зазнавав,
Який тяжкий той плащ великий тому,
Кому він чистий; інші тягарі всі

„Супроти нього — пух. На жаль, за пізно
Я навернувсь; та ставши паном Риму
Пізнав я всю життя його брехливість.

„Пізнав, що там не заспокоїш серця,
Ні висше не підеш в житю земному,
То й до небесного я запалав любовю.

„До тої хвилі дух мій був нужденний,
В розладді з Богом, скупостю занятий, —
За ню тепер караюсь я, як бачиш.

„Що скупість творить, тут виразно видно
В очищуваню душ провятих нею, —
Гіркийших кар гора отся не має.

„Як наші очи, в земні річи влившись,
Не підіймались до висот небесних,
Так справедливість тут їх в землю тисне.

„Як скупість всю в нас до добра любов
Душила й добрих діл не допускала,
Так справедливість покотом поклала

„Зв'язавши, стисши нам і руки й ноги,
І доки є на те Господня воля,
Лежатимем без руху і без сили“.

Двацята пісня малює нам дальший ряд таких, що грішили
захланністю, в першій ряді Чудона Капета, що з різника зро-
бив ся королем Франції і предком Капетингської династії, про
яку сам він каже:

„Захланносте, що ще більш можеш вдіять
Над те, що кров мою втягла так в себе,
Що в'на й про тіло власнее не дбає!

„Щоб меншим здавсь будущий стид від давніх,
Ади, он лімі в Ананьї входять,
Христов намісник наче раб в кайданах.

І все нам на устах Пігмаліон,
Якого зрадником, розбійником
І братовбійцею вчинила хіть до злата.

Про горе Міфаса захланного,
Що гнав ся за своїм бажанням скверним,
Що усі на сміх його здійсмають.

„Глянь, се його у друге висьмівають,
Його новою жовчю з оцтом поять,
І мре він між злочинцями живими¹⁾),

„Глянь на нового ще Пилата злого,
Неситого, що сам без повновласти
У храм жене на пажирних вітрилах!²⁾

„О пане мій, коли я звеселю ся
Й побачу месть твою, що в тайні скрита
Влагоджує твій гнів на сих злочинців?“

Далі поет згадує різні клясичні приклади захланности Мідаса, далі Ахава, Самфіру, Красса й т. и. Ледво Данте й Віргіль покинули сі душі і уйшли шмат дороги, коли вся гора задріжала і Данте станув пронятий смертельним жахом. З уст усіх грішників залунали окрики „Gloria in excelsis Deo!“ Віргіль також не знає причини сего явища і лише каже Дантови: „Не бій ся, поки я з тобою!“

Данте йде в тяжких сумнівах, про які не сміє говорити з Віргілем, та ось за ними надходить якийсь дух, якого вони не бачили, поки він не заговорив до них: „Брати, дай вам Боже мир!“ Він каже, що його засудив Бог на вічне вигнане і запитує їх, хто вони і куди йдуть. Віргіль пояснює йому свою ролю з Дантом і запитує, що се було перед хвилию, що гора затрясла ся і всі покутні душі радісно закричали. Дух поясняє йому властивости сеї країни: тут нема ніякої зміни, ні дощу, ні снігу, ні роси, ні граду, ні жмар, ні блискавок, ні вітру.

¹⁾ З наказу французького короля Пилипа Вродливого Шіарра Кольона з французьким військом напав у Анані на папу Боніфация VIII; воики знущали ся над ним, від чого він і вмер.

²⁾ Натяк на знищенне тим самим Пилипом Вродливим лицарів ордена сьв- Храма тз. Темпларіів.

„Здрігаєть ся гора, коли душа якась
Так чистою себе вчува, що злетить
Або злетіти хоче, й крик такий

„Луна тоді. А доказ чистоти
Лиш власна воля, що зовсім свобідна
Міняє стан свій, тїшить ся хотіннем.

„Захоче з разу, та ще не пускає
Наклін, що справедливість в противвагу
Поклала в грішеню і у терпіню.

„Ось я, що вже пять сот і більше лїт
Лежав тут в муках, вчув нараз сю волю
Свобідно піднестись на висший ступінь.

„Се був той трус і той похвальний спів
Побожних душ по всій горі для Бога
За те, що нас так швидко к собі кличе“.

На запитанне, хто він, дух відповідає, що він поет Стацій, автор „Тобанської війни“ і „Ахіллеїди“, яку одначе не скінчив. Він уважає себе учеником Віргіля. Почувши ті похвали Данте всміхнув ся; се звернуло увагу Стація і за дозволом Віргіля Данте виявляє Стацію, що говорить власне з Віргілем. Стацій у зворушенню хоче обняти ноги свого вчителя, та Віргіль зупиняє його :

„Не чини се, брате,
Бож сам ти тїнь і бачиш теж, що й я тїнь“.
А він уставши: „Тут пізнай всю велич

„Горячої любови мої к тобі,
Що забуваючи свою безтільність
Я тїнь як дотикальну річ обняв“.

Ангел показує мандрівцям шестий круг чистилища і змазує ще одно Р на Дантовім чолї. Віргіль запитує Стація, як се стало ся, що він попав у круг захланних. Стацій усміхнувши ся відповідає, що власне за надмірний брак користоловности він мусів терпіти покуту. Віргіль запитує його далі, як се він, поет „двоякої журби Іокасти“, попав між християнські душі? На се відповідає Стацій, що власне Віргілієві вірші, де віщовано, що „часи обновлять ся, верне правда і золотий вік, із неба зійде но-

вий рід на землю“, се [вперше] склонило його до християнства. Потім він почув науку християн, бачив, як переслідував їх Доміціян, помагав їм і охрестився й сам, хоч довгий час таївся з тим і за се більше як 400літ пробув у четвертім крузі чистилища. Йдучи далі вони стрічають таких сухих та виголоднілих людей, що ледво кости держать ся в тілі. Від одного з них, флорентинця і свого друга Форезе Данте довідується, що се кара на тих, що в життю любили багато їсти й пити. В висшім крузі, де в летючім огні мучать ся душі чужоложників, Данте знаходить старшого від себе поета Гвідона Гвінічеллі, про якого вже була згадка висше, а сей вказує ще давнішого і більшого поета Гвідона з Ареццо, „що плаче і йде співаючи і зажурений глядить на давню глупоту, але радісно на щасте, що жде його на переді“.

На вступі до нового круга їм знов являється ангел і говорить :

„Ні, не підете далі, божі душі,
Аж вас огонь пропалить; нуж, ідїть,
І на співане в нїм глухі не будьте.

Данте злякався і зацукався бачучи, як у огні горіли людські тіла, та Віргіль каже йому :

„Мій сину, тут лиш мука, а не смерть.
Згадай, згадай! І як на Геріоні
Я нїс тебе без шкоди, чи затрачу

„Тебе ось тут, де я вже близше Бога?
Будь певен, що хоч би в отім огні
І тисяч літ стояв, то й волосок

„На тобі не згорить. Гадаеш, що дурю?
Іди й переконай ся сам рукою
Або краєм плаща. Відкинь тривогу,

„Іди до нього, сміло йди сюди!“
Та я стояв, хоч совість йти велїла.
А він побачивши, що я ще впертий,

Сказав немов сердито: „Глянь, мій сину,
Лиш ся стїна тебе від Беатріче ділить“.

Як Пірам, що при Тізби ймю вмирає,
Розкрив повіки і глядить на неї,
Йї на морву, що вся кровю зчервонїла, —

Так і моя розвіялась упертість.
 І при імю, що все у мене в серці
 Зринали, я до майстра обернув ся,
 А він хитнувши головою мовив:
 „Чи хочеш ще стояти тут?“ — Смієть ся,
 Немов дитину яблоками вабить.

І сам в огонь вступив передо мною,
 А Стація просив іти остатнім
 За те, що довго розлучав нас доси.
 І я ввійшов і рад би в скло топлене
 Був кинув ся, щоб там охолодить ся,
 Така надмірна спека тут стояла.

Та батько любий, щоб я підбадьоривсь,
 Весь час лиш говорив про Беатріче:
 „Здасть ся, ось її вже очи бачу!“

І вів нас голос, що лунав по той бік,
 А ми ним ведені в огні спішили
 До того місця, де на гору вхід.

„Venite benedicti Patris mei!“
 Почуло ся із світла так яркого,
 Що я осліплений не міг дивить ся.

Та сходи ще йдуть високо в гору і всі три мандрівники
 лягають на них ночувати. В ранці вони стали на версі і Вер-
 гіль мовить до Данта:

„Дочасний, сину, бачив ти огонь
 І вічний і дійшов до того краю,
 Де я вже сили й погляду не маю.

„Сюди я вів тебе умом і скуством,
 Візьми ж тепер за вождя власну волю.
 Тебе не спинить шлях стрімкий, тїсний.

„Дивись на сонце, що на твоїм чолі
 Відблискує, на цвіти, трави й корчі,
 Що ся земля сама від себе родить.

„Аж стрітиш гарні, радісні ті очи,
 Що слїзми кликали мене тобі на поміч,
 Посидь ось тут і походи між людом.

„Не жди від мене слова ні кивка,
 Бо й твій суд вільний, простий і здоровий,
 І блуд би був не йти тобі за ним, —

„Оттим то й будь сам паном над собою“¹⁾.

Данте доходить до земного раю, перед яким пливе річка Лета. За річкою він бачить розкішний гай, а в ньому проходить гарна жінка зриваючи цвіти, не мов Єва перед гріхопадением; вона грає роль посередниці між Дантом і Беатрічею і Данте далі називає її Матільдою-Стріча з Беатрічею займає аж п'ять останніх пісень чистилища і обставлення такою масою глибоких, іноді зовсім неясних аллегорій та символів, що без дословного перекладу й коментаря годі брати ся до їх представлення. Беатріче на кінці довгого походу аллегоричних фігур над'їздить у триумфальнім двоколіснім повозі, тягненим грифом; біля правого колеса того воза танцюють три жінки, одна червона, друга зелена, а третя біла, далі дві старші жінки, одна в костюмі лікаря, а друга з мечем. Порівнявши ся з Дантом віз зупиняється ся, з нього виходить жінка заслонена білим серпанком і увінчана оливною гилькою, а під зеленим плащем має на собі сукню огнисточервоного коліру. Данте почуває в її погляді силу давньої любови та при тім такий страх, що звертається до Віргіля як переякана дитина до матери з словами!

„Ані капинки крови в мні не має,
 Щоб не тремтіла! Знаю я той знак
 Старого полумя!“

Та Віргіля вже нема біля нього, і він заплакав. Матільда упоминає його:

„Не плач ще, Данте, що Віргіль пішов,
 Не плач ще, бо ще доведеть ся плакати
 Від інших ран!“

1) В оригіналі преінтересний та неможливий для перекладу зворот: *Perch'io te sopra te sorgho e mitrio* — отим то я короную й мітрою оздоблюю тебе над тобою, даю тобі світську й духовну власть над тобою.

Аж тепер Беатріче звертає свій зір на нього і промовляє!

„Поглянь на мене! Глянь, я Беатріче!
Що, варто було йти на сюю гору?
Чи ти не знаєш, в чім людськеє щасте?“

Данте похилив голову від сорому.

Вона здалась мені як тая мати,
Що до дитини остро промовляє,
Та в гіркости чуть смак її любови.

Вона звертаєть ся з промовою до тих святих істот, які
окоужали її і говорить, що

„Тому острійше я відповідаю,
Щоб чув отой, що там край річки плаче,
Щоб рівну міру знав провин і болю.

Вона докоряє йому, що багато обдарований Богом якийсь
час ішов простою дорогою, але коли вона „опинила ся на порозі
другого віку“, се значить із панни стала жіною, і „відмінила

своє жите“, тобто вмерла,
„Він занехав мене й віддав ся иншим.
„Коли я з тіла піднеслась до духа
І виросла моя краса й чеснота,
Йому я стала менш цінна і мила.
„Він навернув свій хід на шлях неправий,
Погнавсь за щастя з лудною марою,
Що не сповня своїх обіцянок ніколи.
„Даремно я йому обяви слава
І снами й иншими знаками к собі
Знов кликала, — йому „пропаще племя“.
„Оттим то я сама йшла в царство мертвих
І того, що сюди його спровадив,
Просила в поміч ревнивими сльозами.
„Нарушен був би божий суд високий,
Як би пройшов хтось Лету й пив її
Живущу воду без якоїсь плати,
„Без жалю за гріхи, що сльози ронить“.

„О ти, що там за річкою святою, --
Звернула ся до мене острим словом,
Якого вістре вже мене боліло,

Коли отак нещадно промовляла:

„Скажи, чи все те правда? На такий
Великий закид дай своє признане“.

Та дух живий у мні так замотав ся,
Що голос хоч здіймав ся, зараз глух,
Заки із уст моїх міг вилетіти.

Вона зирнула й мовить: „Ще міркуеш?
Відповідай, бож споминки смутної
Отся вода гей ще не змила з тебе“.

Замішане і страх до купи взяті
Таке з уст моїх витиснули „Так“,
Що лиш очима мож було пізнати.

Як лук напятий тріскає в тій хвилі,
Коли занадто сильно був напятий
І слабо лиш стріла у ціль попаде,

Так я зламав ся від тяжких докорів,
Слізми залив ся, застогнав тяженько,
І голос щось немов душило в горлі.

Вона-ж ізнов: „У всіх моїх бажаннях,
Що довели тебе добро любити,
Понад яке добра більш не шукають,

„Які рови знайшов ти півперечні,
Які ланци, що дальший хід спинили
І відібрали всякую надію?“

„Які то полекші, які користи
Тобі являлись на чолі тих інших,
Що мусів сам ти йти поперед ними?“

Гірко зітхане витисло ся з груди,
Ледви добув ся голос на відповідь
І лиш з трудом до слів зложились губи,

Я зрік кризь плач: „Теперішні річи
І їх фальшива роскіш звабила
Мене, коли ваш вид від мене скрив ся“.

Вона: „Чи промовчиш, чи заперечиш
Те, що признав, не менше звісна буде
Твоя вина: суддя її всю знає.

„Та що своїми власними устами
Ти каєш ся в грісі, то в нашім дворі
Відвернеть ся від тебе вістре кари.

„Та щоб ще більше каятте почув ти
За блуд свій і аби другого разу
Сильнійший був, коли сирену вчуєш,

„Відкинь причину плачу, слухай тут!
Почуєш, як противлежний бік тебе
Мій труп погребаний порушить мусів.

Ні штука, ні природа не справляла
Тобі такої роскоші, як тії
Вродливі члени, що колись носили

Мене й тепер розсипались на порох.
Колиж найвисша роскіш так тебе
Здурила через смерть мою, який же

Смертельний твір тебе ще міг привабить,
Щоб ти бажав його? При перших стрілах
Злудного твору ти повинен був

Летіть за мною, що уйшла з між них.

І твоїх крил не мусіла вязати

Ні дівчина, ні инша марна цяцька“.

Як бачимо, Беатріче і в земнім раю була енергічна і резолютна дама і вміла вчитати непостійному давньому любовникови порядні парамеї.

(Кінець буде).

МІРІЯМ ГАРРІ.

ЗДОБУТТЄ ЄРУСАЛИМА.

РОМАН

ЧАСТИНА ТРЕТЯ.

I*)

Над Єрусалимом пройманули роки. Багато разів він дрижав від холодного вітру, що віє від Герміона, і задихався від пекучого подиху пустелі. По добі прощі надходив мертвий сезон.

Над Гелієм теж пролетів час і примішав до його темного волосся срібні нитки. Дві стрімкі зморшки різали його високе чоло мислителя, а під втомленими повіками серйозні і й сповірні очи ховали сумний блиск. Але його губи, молоді червоні, сціплені, говорили ще про пристрасть життя, про енергію волі. Він жив, він боровся. Він зазнав божественного запалу і страху вченого. Він створив світ, але не здійснив своєї мрії. По першій своїй подорожі він кілька разів переїздив через Йордан, туди й назад. Він переїхав пустелю від одного кінця до другого, знімаючи покрів з храмів і видираючи таємниці у смерті. Він уже чув щебет мовчазної Арабії.

Успіх його досяг границь Європи. Він їздив кілька разів сам туди між подорожами до поганської землі — виставляти свої роскопи. Вони справили сенсацію і посіяли сварку в гурті вчених, бо перевернули де —які тогочасні думки, що до финикійських і гречеських старинностей. Виникла полеміка; знайшлися гарячі прихильники і супротивники.

Преса скористувалась випадком; один романист натхнув ся новим вченням, і публіка, зацікавлена всіма сими новими племенами богів і богинь, не скупилась на симпатії „молодому і сміливому дослідачеві.“ Назвиска Камоса Молоха, Астароти зробились модними. Гелій жамен став знаменитостю. „Огляди“ прохали його знаходів, факультет пропонував йому катедру. Але він не використав своєї слави. Він кілька разів від'їзжав з Єрусалиму з наміром лишитись у Франції, але все повертав ся; може його приваблювала велика й мелянхолійна краса мертвого міста, або, може, він

*) Див. кн. II—X.

був зачарований якою небудь поганською замовою, яку Моавія кинула йому через мережані баляски його тераси.

Ся поганська замова була Астарот; вона його кликала. Вона була головною метою його життя, наповняла собою його мозок; роки марних шукань не вичерпали його надії.

В ній містилось пояснення всіх таємниць. Вона одна могла відчинити двері минулого, і те що сьогодні було лише гіпотезою завтра, дякуючи їй, буде незаперечною правдою. Відломки базальту вже відкрили йому перше абетло світа, за помічю якого він розібрав другі написи і відновив мову. Але йому бракувало дат, бракувало подій. Те що він зібрав до сього часу, були невиразні легенди, непевні магичні формули, корисні, щоби уявити собі де що про звичаї, але зовсім не історичні дані.

Бовван Астароти, навпаки, як думав Гелій, повинен був бути якоюсь памятною статуєю, збудованою не лише в честь богини, місяця, на спомин моавійських царів, що вписали на ній свої побіди. Може на ній записана яка небудь страшна по розмірами кривава епопея, на що, як здавалось, вказували слова: „Зарізаний у твоїх ніг.“ Але не вважаючи на всі шукання, Гелій не міг її відкрити. Кожного разу, як він розпитував ся про „Щасте Моавії“ у Бедуїнів, жінчини хапались за амулети, а мужчини з злісним видом закутувались в свої бурнуси і поринали в глибокім мовчанні. Бен - Асир мав такий вигляд, наче він не розуміє, а Слямін навпаки побільшував свої рухи, багато говорив. Один день, як він казав, вона знаходилась на півночі друго на півдні, то наче вона була закопана під храмом, то стояла на високій горі.

Одного разу Гелій в розпуці став загрозувати йому револьвером; той, тремтячи з страху, признав ся що він нічого не знав і ніколи не знав.

Етомлений боротьбою Гелій наче б то відмовив ся шукати богиню але в глибині душі він вірив, що знайде її, що рано чи пізно вона віддасть ся йому, як віддалась на його терасі Істар, втілена богиня, повна пахоців пустелі. Одначе від довгого чекання, надія його ослабла; він почував, що климат і втома псують його молодість; він бояв ся, що вона з'явить ся, жоже за надто пізно. Крім того, з того дня коли Слямін розвіяв по вітру тонкі пушинки відцьвійлаго будяка, Гелій не бачив більше Істар. Вона згинула так само, які ідол.

В Єрусалимі, де все, що чи близько, чи далеко торкаєть ся релігійних питаннь, спускає з ланцюга бурю фанатизму, бедуїнські розкопи поділили місто на два завзятих табори; з одного боку „моавити,“ з другого „антімоавити.“ Одні зводили його до пекла другі підносили до неба. Всілякі католики кричали: — з ре-негата він зробив ся поганцем. Він увійшов в таємничу умсву з Бедуїнами; розуміє ся, він взяв собі їх жінок.

Жиди покликали: — Він звязав ся з Вельзевулом. Горе йому! Він для нас причиною скандалу, бо він відкрив з землі те, що було предметом прокляття і гніву Єгови!

Але успіх Гелія був триумфом для „спрази“ протестантів, бо коли він віродив паганізм, то, без сумніву, для того щоби краще зовсім знищити його, щоби довести всемогутність Отця, щоби прославити найяснійшого Сина. Рішили, що на працю П. Жамена можна дивитись, як на біблійні досліди, бо і Старий Закон згадує про моавійский край, про його царів і їх боввохвальство. Навіть П. Фішер, П. Сімон, П. Нікодем, включаючи і П. Гольдмана і англіканського пастора, придбали хто бога, хто богиню, але одначе прикрили їх полотняним покрівцем з приводу занадто екстравагантної наготи. Одна сестра Шарльота, червона бородавка якої на вид таких страшних річей, тремтіла на фіялковій губі, уподабала слезницю (урна для сліз), яку й наказала виставити на стовп на шпитальнім подвірі.

* *
* *
* *

Цецілія поділяла славу свого мужа. В Європі вона була присутня при його успіхах; в Єрусалимі її звали „його натхненниця.“ Її християнська покірливість не дуже відтрчала се, вона навіть думала: Невже Бог справді зволив вибрати мене своїм наряддем?“ Вона почувала вдячність до свого мужа і силкувалась довести йому се, молячись за нього, гаптуючи йому туфлі гебрайськими літерами — він носив виключно сандалі, — питалась, чи не холодно йому чи не гаряче — температура була для нього байдужа, — і дозволяла йому користувати ся з себе, коли він хотів. І коли вони виходили вкупі, він — пригнічений і розсіяний вона — з видом побожної жінки, її порівнювали з взірцевою дружиною Єклезіяста. Але з початку його дослідів вона далеко не виявляла такої „ласкавости. Моавія, номади, ідол, вся ся атмосфера поезії і поганьства були їй інстинктивно противні. Героїзм

вона називала зарозумілістю, шуканне невідомого — напівбеззаконням. Думка про бедуінок, прекрасних і пристрасних, теж непокоїла її, але вона не стільки боялась суперниці — її почуття не сягали до заздрости, — скільки боялась гріха, який увійшов би в її дім разом з любовю.

Видатки, про які Гелій не казав, але про які вона все ж догадалась, вказівки сестри Шарльоти, якій вона обіцяла навернути свого мужа в місіонери, теж не спріяли розположенню її до намірів Гелія. Він бачив з її боку потайну і уперту ворожість і дивувався. Вона кілька разів наче з — за хороби Сіони і небезпешности збройного грабунку, відривала його від його розкопів, і він повинен був їхати до Єрусалиму. Тоді вони обмінювались різкими словами і подовгу мовчали. Але про все се Гелій зараз забував, як тільки знов скакав до Моавії. Тоді йому здавалось, що він знов народився для нового сьвіта, для божественної свободи. Перш ніж віхати в долину Огня, він останній раз повертався до Єрусалиму, і той видавався йому важким, понурим і сірим, як кам'яний саркафаг, з якого він допіру виліз. З першого ж перестанку, коло чарівного жерела Єрихону, він посилав до міста гонця передати Цецілії пучок квіток олеандри — знак мира, а Сіоні — маленьку живу сарну.

Коли ж прийшли успіх і почеси Цецілія змінила тактику. Суспільство похвалило і підтримало Гелія, і вона змушена була мати більш привітний вигляд, але в глибині душі в ній уперто жила відраза до сих двузначних статуйок, якими Гелій застановив свою робітню.

Крім того, що вони ображали — се почуття було щире — її природну соромливість, вони нагадували їй дні Баалбека, їх подорож на Ливан. Спочатку вона пробувала під час відсутности Гелія накривати їх, але кожного разу находила їх трохи згодом на підлозі, де вони валялися. Тоді вона перестала відвідувати верхню кімнату наче б то тому, що вона не може зносити її затхлого повітря, а коли лучалось, що їй треба було піднятися туди, вона ніколи не теряла нагоди повернути до стіни двуполу фігуру на знак протесту проти всеї сеї поганської стидоти.

Гелій не звертав на се уваги. Але коли його жінка рідко заходила до нього, хтось другий приходив часто, приходив крадькома, взлізав маленькими тихими кроками по високих щаблях

крутих сходів потім, досягши останнього зупиняв ся з пальцем на губах і запитуючо дивив ся через відчинені двері, чи не насуплене чоло і чи не занадто стиснуті губи там, позаду робочого столу. І коли очі дивили ся привітно, а уста всміхали ся, дві маленькі ніжки зривались з місця, дві рученятки простягались, і з покликом радості Сіона кидалась в ноги свого батька.

— Абі, абі (таточку)! Потім, коли вони досить нашептались про різні таємниці, Гелій спускав її на землю. Вона скакала по хаті, горда, щаслива, оглядала ідолів, що виставлені були у ряд на полицях, і амфори — в шуфлядах, зупинялась перед новою богинею і смикала батька за рукав: Милий абі, дозвожь міні побавитись з сим.

І, сидячи на рогожі, вона вколисувала глиняного ідола на своїх грудях, як ляльку, готувала обід в жертвенних кубках. Іноді їй обридала ся забавка, тоді вона вмощувалась в кінці столу. Абі, я буду тобі помогати! Оливець, шматок паперу, і як батько, вона змольовувала примітивні літери. Він іноді забував про її присутність, і Сіона засинала в теплій хаті, рожева, ймовірно поклавши голову на чорне черево Молоха, що пожирає дітей.

Часто в вечорі, коли відблиски сонця ще затримувались на Юдейській землі, Гелій в своїм бурнусі його дочка перед ним на своїм сідлі скакали, опустивши поводи, по Вифлеємській долині.

Біляві кучері Сіони розвивались від швидкого бігу. Її маленьке серце замирало, вона сціпляла губи й п'ясточки, готова швидче вмерти, аніж заплакати. За се приїхавши получала в нагороду, батьків поцілунок з словами: - Ти сьмілива дівчинка, ти побачиш, яке гарне життє для тих, хто живе сьміливо!

II

Ся зима була дуже неспокійна. Віхор шаленства й фанатизму опанував Палестиною. На Ливані друзи і мароніти різали одні других. Мусульмане в Дамаску загражували всім християнам. В Газі католики спалили синагогу і повкидали жебрацьке майно жидівського квартала в криницю колодязь. По всіх напрямх Обіцяної Землі потягли ся різного рода релігійні процесії. Процесії в білих плащах з блакитними прапорами стикали ся з караванами зелених тюрбанів, що ішли до Мекки. Що дня юрби голодних Жидів потоком наповняли землю своїх предків. Більш двадцати тисячів прочан всіх визнаннь оселилась в Єрусалимі або розта-

шувались табором навколо стін міста. З чотирьох кутів міста спалахнули схизматичні свари.

На улицах молились, а в церквах справляла ся бійка. Кадильницями кидали як пращами, а свічки були замість пик. Чотири францисканця знайшли смерть коло „Світла Св'ятого.“ Один біскуп отруїв ся, проковтнувши те, що було в аметистовім перстні, а нещасливий восьмидесятилітній патріарх був схоплений в ночі, просто, з постелі; йому звязали руки й ноги, завязали очи, посадили на мула і завезли до якогось монастира, де замкнений, він мусів чекати кінця своїх днів.

Релігійна анархія відбилась і на протестантах. Нові секти підняли старі суперечки. Англіканьці відділились від реформаторів. Лютеране збудували своїм коштом церкву і запросили справжнього пастора, доктора богослів'я і професора нетерпимости. Фішер був усунутий від сьвященства, але йому оставили його сиріт, його виноградники і його аптеку. Він покійно і з повним поважаннем до вчености угодливо зігнув свій старий хребет перед сим сухорлявим, мізерним рудим молодим чоловіком, що дивив ся на світ Божий і на житте через димові окуляри.

Пастор Цорн з'явив ся до пані Жамен з листом її батька і з зав'язим пучком, що зірваний був з його почину в саду коло дому сьвященника.

Цецілія розстаяла побачивши таку масу засхлих квіток.

Сидячи один проти другого в ніші братчастого балькону, вони розмовляли про своїх спільних приятелів, про свої відповідні симпатії. Кожна фраза пастора викликала в Цецілії близький образ, приносила подих рідної атмосфери. Він був брат одного з її швагрів, теж богослова, який за шість років нагородив свою дружину сьома хлопцями. Довго і з любов'ю описував він радощі їх християнського огнища. Так, певно, Бог благословив їх союз. І він подивив ся на пані Жамен по над свої темні окуляри. Вони помовчали. Вона з гіркостю думала про свого вічно вандруючого мужа, про свій порожній дім і про свою одну дочку. Непевне світло пробивалось через невеликі вікна, навкруги ніш, вглублених в стіні, наче були завішані тіневи занавіси. Маленькі ящурки з цікавістю прибігали і оглядали незнайомця. Той з відразою здригнув ся. Вони невразливі,—сказала Цецілія.—Я знаю, але сі створіння огидні мені, Вони приятелі темноти й пустки. Нарешті, вся ваша оселя є щось дивне й понуре, вона швидче

похожа на оселю розуму химерного й помішаного, ніж на при-тулок побожних людей. Мені здалось дивним, що я знайшов вас в такій обстанові. Чому б вам не оселитись на якій небудь віллі, там, на великім шляху, де багато світла? Вони принаймні нага-дують культурне мешканне, кут вітчизни, а наша справа нероз-дільна від поступу і Європи.

— Мій чоловік купив сей дім без моєї згоди. Я, як і ви, почу-ваю себе тут сутужно. — Ах до речі, ваш муж публично від-рікся від католицизму, коли побрав ся з вами? — Ні, пан Фішер не вважав се потрібним. Але запевняю вас, що наверненне було не менш щире, хоч і без поверховних обрядів. — Я надіюся; все ж се важний опуск для вашого майже духовного характера. Крім того я дуже покладаю ся на вас обох в моїй важкій місії. На вас особливо. Обіцяєте мені вашу співучасть, пані Жамен? — О, усім моїм серцем... то є з помічю Бога, пане пастор; і Цецілія опустила очи.

Вони піднялись в горішню хату, де Гелій заносив до катальо-гу свої роскопи. Вона нагло згадала про наготу бовванів і, знай-шовши прикліп, зникла з румянцем на обличчі.

З першого погляду Жамен не подобав ея Цорнови. Він думав, що зустрине несмілого й короткозорого вченого, зморще-ного від науки і висхлого від клімата, і побачив перед собою сильного й гарного мушину, з чувственими губами і мрійним поглядом. Ся спокійна сила, се умислове благородство мужа екс-діяконіси драгували його, хоч він і сам не знав чому. Роз-мова була коротка. В авторитетнім уривковім монольої Цорн виклав весь семитичний багаж, підкріпив свої теорії і намалював плян бійки. Пан Фішер був на нещасте за надто слабий і бідо-лаха, треба признатись, великій неук. Він потакав недбальству, ішов на компроміси, Але без суворости, без ригорізму неможлива правдива віра. — А з поблажливостю, на яку вказав Сам Христос, що ви зробите, пане пастор? — Поблажливість — нам її не треба; з нею ми простісінько дійдемо до паганізму. Що таке бу-ло поганьство, як не толерантність? Все дозволялось, все вибача-лось, кожний молив ся свому богові, в своїм храмі, і кел'ї, на-решті, гріх дуже мучив ваше сумління, його убожествляли, йому збудовували статую. І, щиро кажучи, пане Жамен, хиба всі сі боввани, сі Камоси, Ваали, Астароти не обурюють вашого почут-тя людської гідности? — На мою думку, — сказав Гелій, —

людська гідність лежить в цілковитій щирості до самого себе, і тоді хочеш не хочеш — в толерантності до других, і раз, як ви се зволили зараз сказати, не має релігії без ригорізму, то я волів би трохи менше віри, але більше милосердя.

Пастор підвів ся.

Те, що ви кажете, дуже важно і вказує на напрям розума, окреслити який на підставі ваших статей я ще вагав ся. Горе, я не помиляв ся. Ваші студії, ваші досліджування, без сумніву, відхилили вас від шляху спасіння. Але подумайте, пане Жамен, чи варта вся наука світу страху Божого?

На долі Цорн знов зустрів Цецілію, яка пішла його проводити. На подвірі сарацина Сіона скакала за сарною. Асір, сидючи на порозі стайні, пускав дим з свого кальяну в ніздрі коня, що підставив голову і іржав від задоволення. В кутку мамка — вифлеємлянка гаптувала червоний нагрудник і наспівувала жалісну франкську мельодію. — Як се все сумно! — сказав пастор. — Я думаю про сад вашого татуня. — Я теж, — відповіла Цецілія. І вона з усмішкою пригадала город при домі святищенника, де колись вона викопувала моркву і вибирала гусениць з капусти. — Для чого ви оставляєте свою дочку серед сих дикарів? — Вона їх любить, до того ж вона з своєю мамкою, гарною жінчиною. — З наших, розуміє ся? — Ні, католичка; в Єрусалимі поміж Арабами майже немає протестантів. Сі люди уявляють, що ми „румі“ — бідняки, а тому і не наворачтають ся. — Немає серед Арабів протестантів, для чого ж тоді Фішер? Ах, пані Жамен, як багато вам лишає ся ще праці й молитви! — Так, молитви, — повторила вона. — Я, повірте, багато молюсь, і мені здаєть ся сьогодні, що Бог уже почув одну з моїх молитв. Вони минули потерну і зупинились в темнім вузькім заулку. Їх локти майже доторкались. — Я далеко не так щаслива, як думають, — тихо говорила вона. — Я боюсь за свого мужа і його релігію. Коли ми побрались, він був зовсім иньший. Він у всім підлягав мені. Ми читали вкупі Біблію і ходили до церкви. Тепер він не знаходить вільного часу і при першій докорі сердить ся або замикаєть ся з своїми ідолами. О, сі ідоли! Мені видаєть ся, що вони то й роблять його нечестивим. — І тоді? — Тоді я покликкала до Бога, я молилась в день і в ночи послати мені помічника, одностумця, тому, що мої засоби були безсили, кого-небудь більше осьвіченого, більш віруючого, що-би

навернути на путь заблудне серце мого мужа. — І ви вірите, що молитву вашу учуто? Вони вийшли з заулка на сьвітло. Перед ними спускалась Сіонська площа, вилискуюча сонцем, а далі вирисовувалась масівна полоса укріпленнь, сїрих і задумливих на безжурній блакити неба. — Так, сказала вона, дивлячись на нього, — так, я певна. Внутрішній голос мені говорить про се пане пастор, я доручаю мого мужа вашій опіці. Я зроблю те, що мені дасть на розум Найвищий. Довіртесь мені, відкрийте мені всі ваші скорботи, бо ми належимо до одної духовної родини; одна віра нас єднає. І вони стиснули один другому руки довго і палко. Потім він пішов через широку площу, залиту сьвітлом; він віддаляв ся, ніби маленька, чорна круппинка.

III.

Менше ніж за рік протестанство здобуло помітну перевагу в Єрусалимі. З тривіального, пасивного й відсталого воно зробило ся схоластичним, авторитетним і поступовим. Склали фонд для наукових місій; відкрили школу, де Цорн читав історію і катехизис і куди Цецілія посилала свою дочку. В Кольонії стало більше лікарів, архітекторів і інженерів. Лютеранський Сіон почав видавати навіть журнал „Єрихонська Труба“, який друкував ся раз у місяць в кімнаті за крамиком одного хрещеного Жида на папері, жовтім, як пергамент, примітивним шрифтом, яким друкував ще Гуттенберг. Пастор писав провідні статі, підписував ся „Josué“ і пропонував, як колись одноіменний автор, розвалити стіни забобонів і ідолопоклонства і на їх місці здубувати твержу істини й справедливости. Иноді й Цецілія, під псевдонімом „Лілія Саарону“, вносила свою літературну лепту в виді дитячих оповіданнь, які закінчували ся або вражаючими наверненнями, або вічними прокляттями. Фішер, читаючи сі твори, гордив ся своєю хрещеницею і величав її не инакше, як „наша дорога письменниця“. До того же, пані Жамен слово єднала з ділом. Вона була організаторкою добродійних сьвяткувань, зберала гроші для бідних. Що суботи вона роздавала Біблії і що середі — одіж і ліки, з якими жебраки — Араби не знали, що робити. На подвірі чутно було запах ліків, а трікотажні вироби і корпію Гелій знаходив навіть на своїй терасі.

В своїй чорній сукні з полотняними відворотами і білявими косами, схованими в сїтку, Цецілія подібна була до сестри мило-

сердя або до шкільної вчительки. Вона перенесла ся з свого маленького поетичного будуару вниз, в салю вельможи, білу, як церква, і сувору, як тюрма. Там з ранку вона краяла, думала, писала, витала гостей. Протестанти, які перебували в Єрусалимі мимохідь, вносили там свої жертвування, вели духовні розмови, і туди ж Цецілія раз у тиждень запрошувала всіх дам товариства; вони балакали на користь бідних і працювали над удосконаленням власної душі. Цорн бував председателем, порушував релігійні питання, повідомляв про число навернених або читав сторінки з Лютера. В антракті Фішер, якого допущено на сі збори як бывшего місіонера, пропонував кугельгоф, замішаний Амалією і нарізаний ним; випивали горобину порцію малаги, а Кіті Гольдман, сидячи за гармоніумом, освячувала свій нечестивий голос яким - небудь монотонним і серйозним гимном.

— Ах, яке се навчаюче, яке се навчаюче!

На сіх зборах Цецілія перемінювала ся. Її очи блищали неземним світлом, як у вечері коло Тиверіядського озера, і чоловік її, дивлячись на неї, думав: „Я повинен би був оставити її Христові; повинен би був лишити її альтанці з страстоцьвіту, бо її духовні сили розгортають ся лише серед звичайних радостей і приписаної побожності, а я, на горе, відчуваю повність життя лише в відродженні думок і в пориваннях моєї душі“.

Одначе вся ся добродійність робила ся нудною, і Гелій, якому бракувало грошей, з наглої потреби, звертав ся до пана Сімона, який за - для спільного Бога, брав замість сорока тридцять процентів. Коли ж Гелій иноді дозволяв собі зробити увагу про щедрість своєї жінки, Сімон наївно і з переконанням відповідав: Побожність є найкращий позичник; те, що ми витрачуємо тепер, віддячить ся нам сторицею потім. З рештою ти без ліку розтринькав гроші на своїх ідолів. На се Гелій не знав, що відповідати, і давав, давав спочатку тому, що не вмів відмовляти, в решті тому, що дивив ся на гроші, як на потрібну, але все ж гидку річ, про яку не варто було думати. До того ж більш благородна турбота віддалила його від сих хатних сварок. Чекаючи бажаного часу, коли знов можна рушити за Йордан, він почав величезну працю: Відродженне поганізму“. Вчений і філософ спочатку, Гелій, захопившись сюжетом, перейшов до страстного ліризму. Він вклав в сю працю всі свої непоняті екстази, всю свою неприяту ніжність, марні сподівання, даремні покли-

кання. Йому здавало ся, що порожнеча в його серці заповнила ся і що кохане до жінки є річ даремна.

З самого ранку він працював, відчинивши двері й вікна на Єрусалим. Рожевий відблиск від Оливної гори падав на місто, отуляючи укріплення, башти, собори, мінарети й бані рожевим воалем. Рожеві потоки заливали терасу, проникали до кімнати. Все палало рожевим світлом: стіни, долівка, стіл, и рожевими від зорі пальцями на папері, офарбленим Авророю, Гелій співав народженне Ваала - Сонця, бога творця, який з тисячи смертей утворив тисячи істнувань. Потім починав ся день, робило ся гаряче. Гелій спускав занавіски і в звиклих сутінках він знов брав ся писати. З полицок дивили ся на нього з невирозною усмішкою ідоли. Він їх викликавав: Ешмуни, Мількоми, Таніти, Астарті і всі без імени, і всі, яких не можна назвати; він пояснював їх символи, надавав поетичне обарвлення їх звичаям, находив чистоту в їх двузначности; розумів і вибачав все, бо природа відкрила наші душі для всіх мрій і наше тіло для всіх інстинктів. О півдні склеплінне наче спускало ся, як би під тягарем сонця. Спека обхоплювала місто. Кров Гелія палала, в очах блищало, пальці м'якшали і не тримали пера. Простягнувшись на канапі він мріяв про долини, затінені кедрами, про струмочки під рожевими лаврами, про пастухів, які грали на дудці Пана.

Після сього він прокидав ся нервовим і неспокойним. Внизу співали псалми. Гелій сідлав свого жеребця і, проїхавши Яфську браму, поспішав в напрямі до Абонгоша. Він вертав ся втомлений, але в вечері, на терасі, його почуття знов розпалювало ся; він думав про Астарот, пригадував Істар, оплакував свою самоту в сю зоряну ніч, оплакував неможливість досягнути щастя. Іноді приходила Цецілія, коли внизу робило ся дуже гаряче, але мляві чари Сходу нічого не говорили її почуття.

IV.

Літо було нестерпимо пекуче.

Повітря палало, і невідомо було, звідки та спека, чи з вулканічних щілин землі, чи з сього жовтого, звислого неба, що розстелювало ся, наче плат сірки, розтопленої сонцем. Плити Сіонської гори пекли ноги крізь підшви; вітер з пустелі нагнав хмари сарани, яка, пожерши убогу рослинність навколо, накинула ся на те, що зостало ся від нещасних висячих садів. Басейни Соломона зпустили. Міські криниці висхли, вода з Сіло-

амського жерела і криниці Іова продавала ся по ціні рожевої есенції. Єрусалим задихав ся наче собака, яка хоче пити. Вечір не приносив з собою ні прохолоди, ні пахоців. На терасах коло бань білі постати не рухались, як трупи в своїх саванах. Тільки в мусулманській кварталі часами і все ближше й ближше чутно було гомін юрби, який примушував християн тремтіти :

— Алла - іль - Алла!

Факіри з виттем проходили містом.

Вони вертали ся через Арабію з прощі до Меки. Вони їли придорожний порох і пили свій піт. Вони йшли і оголошували сьвящену війну, бо небо відмовляло в дощі, значить земля прагнула крові. Так вони швидко проходили вулицями, потрушуючи султанами своїх спис, проколюючи свої щоки гвіздками. Юрба бігла за ними; побільшала процесія зелених прапорів і зелених тюрбанів, тамбуринів і дудок.

Єфеби, які в глибині крамниць дрімотно перебирали чотки, нагло схоплювались, як дикі зьвіри; водоноші за для Пророка давали пити, хто хоче; негритьянки, в квітках і з дисками на вухах, обіцяли себе в нагороду; навіть хлопчики, серйозні й гарненькі, скреготали зубами і маленькими пальцями показували, як треба відрізати голови і порізати на шматки тіло франків. Тремтінне бойовиська обхопило місто. Жиди і християне засіли в своїх домах і забули на девять день муку спраги перед жахом смерти.

Пастор Цорн, мало покладаючись на тревалість свого культурного дому на перекір надії на Бога, шукав захисту за сарацинськими стінами Жамена. Банкір з роциною теж заховались там. Пан Гольдман, лякаючись за Кіті, привів її туди, але сам не слухаючи благань своєї жінки, більш відважний і натхнений, ніж коли - будь, побіг на улиці, не одягнувши навіть підшитих сподніх і не взявши свого цинкового парасоля.

Жиди! Б'ють його Жидів; як вже повинно загинути їх тіло, треба уратувати їх душу! Він ходив по гетто, проникав в синагоги й халупки; він оголошував марність Закона, бо сила в любови; оголошував погорду до смерти, бо заповідано воскресеніє. Гелій благав його взяти хоч револьвер. — Бог моя оборона. І він вказував на Біблію, яку носив в лівій кишені, як на захист свого серця.

Але одного дня його принесли в дім Жамена. Йому викололи залізними прутами очи, а тіло було пронизане списками.

Потоком текла кров і напоювала землю. Одначе, він ще був живий. Його поклали на канапу в нижній салі. Кіті кинули ся до його.

— Коханий, коханий, що з тобою зробили сі паскудні жиди? Він поворушив рештою повік над порожними ямками, наче плакав.

— На горе, Кіті, се вчинили не жиди. Бог несправедливий! Бог несправедливий! Я так благав його дати мені вмерти від камнів дітей Ізраїля, а зо мною покінчили списи поганців!

По кільках хвилях він вмер і від ран, і від несповнених надій. Вся апостольська краса його обличча щезла і Гелій жакнув ся, бачучи на сій масці печать надмірного горя.

В той же вечір небо розрішило ся, зелена орда відішла до Гербіону. Місто, задовольнивши спрагу, заспокоїлося.

Слідуючого дня Гольдмана ховали.

Се був бідний похорон, без квіток, без процесій, під заливним дощем, в супроводі урадованого Єрусалима, свобідного від спраги. Сьміяли ся, реготали, вилазили на дахи зо всіма кухняними причандалами. На улицях женщины бризкали ся водою: мужчини зібравшись у нижніх ступенів критих сходів, збирали воду жменями і мочили свої бороди. Один сліпий, лежачи на животі, пив воду в щілині двох плит, як собака; діти скакали під дощем або співали, закинувши голову й висунувши язик:

— Алах карім! Алах карім! (Бог - милосердий). Вода опянала.

Вичорнену збиту труну з шости дошок, несли сироти — Араби, яким більше хотіло ся скакати, ніж нести небіжчика. Вийшли з темного заулка, обминули башту Давида і, трохи припинивши ся перед англіканською церквою, стали з усиллем сходити по мокрих плитах, що ведуть до вірменського монастира; потім пройшли високою Сіонською брамою, обігнули вал і спустились до протестанського кладовища, що притулило ся до краю противлежного узбічча. Супровідників було мало. Одні ще не отямили ся від жаху, другі не були запрошені вчасно, треті були заняті наповненням цистерн; але в глибині душі всі відчували глуху злобу проти сього місіонера, який так глупо дав туркам вбити себе. В очах всього міста се була перевага. Для мусулманів се було предметом гордості, для ізраелітів — радости і для католиків, розуміє ся — бариш.

А дощ все падав, падав на бідну Кіті, падав на вмерлого кріз щілини труни і офарблені, краплі його падали з чотирьох рогів гробу чорними сльозами. І в міру того, як труна втрачу-

вала своє чорне офарбленне, невеличка сумна процесія зменшувала ся, і перед могилою, наповненою до половини водою, лишило ся не більше десятка людей. Піднявши тогу до колін, укриваючись під парасолем пастора Цорна, англіканський священник пробуркотів казанне, скоротивши молитви й рухи.

Труна поринула з хлюпаннем; присутні, в болоті до чиколоток, зігнувши спину, обтрушивались на краю ями, як кицьки. Потім кожний простягнув вдові холодну й мокру руку і бігцем подавсь до дому; думаючи про можливість ревматизму і про нетривалість річей на сім сьвітї.

Гелїй лишив ся один з панею Гольдман. Вона не плакала, не зомліла, не пробувала після Єрусалимського звичаю, кинути ся в могилу; але він рішив, що ніколи не бачив чоловіка такого самітного, бідолашного, жалібного, як ся одервенїла і німа серед сумного кладовища постать. Він їй подав свій парасоль і свою руку. Поволї вони знов підняли ся на горбок, поритий потоками. Краплї дощу зчочувались з її чорного очіпка на блїді щоки, посинїли губи здрігались від довгого страждання; ноги хлюпали в мокрій обуві.

— Вам не холодно? Вона не почувши питання, зітхнула: — Дорогий мій, бідний мій! Як мабуть, безпорадно сумно йому в його мокрій могилі! Він так хотів вмерти серед своїх жидів, оголошуючи Євангелїє, щоби вид його терпіннь прискорив їх навершенне. І одначе смерть його не була без користи, тому що випав дощ, тому що минула вся небезпека, і жиди задовольнили спрагу, але він не знає сього, бідолаха. О, як, мабуть холодно в його могилі! — Хиба він не любив життя, коли хотів так смерти? — Так, він любив житте; але перед усього він любив житте иньших. Ось я, він мене урятував. Він думав, що урятував своєю релїгією, але се не так. Він мене навернув своєю безмежною лагідністю, своєю божеською ласкавістю. Я вам можу отверто сказати — йому бідоласі досить се закидали! — він підняв мене з болота. І все-таки він мене любив, як люблять честну женщину, він ніколи не давав менї відчутти ні великодушности своєї душі, ні жалїння.

— І ви любили один другого в Христї, як тут кажуть? — не міг втримати ся Гелїй, щоби не спитати.

— Не знаю. Ми любили один другого дуже просто, але вповні, всім серцем і всею плотю також. Хиба цілковита любов не від Бога? — Ах, як би моя жінка могла вас зрозуміти!

І він подумав: „О, Цеціліє, дочко пасторська и колишня Христова наречена, ти не варта сеї співачки з шиночка“.

Вони досягли верхив'я горбочка.

Там звичайно тулились халупки прокажених, але тепер від їх не лишило ся й сліду. Хлюща розмила їх, потім знесла, і відкинут життем і суспільністю, відтанцювавши на своїх кривих ногах сарабанду з приводу дощу, вони витверезили ся, коли побачили, що їх оселі скочувались з горбка в виді потоків болота.

— Я похожа на їх, — сказала Кіті, — в одну хвилю доля зруйнувала мою оселю; я не маю притулку.

— Ні, покликнув Гелій, — ні, не кажіть сього! Знайте, що в мені ви маєте приятеля! Вона підвела голову і у перше подивила ся на нього уважно і здивовано; потім її маленька мокра рука доторкнула ся злегка його руки. — Дякую. Ви добрий... і нещасливий, я бою ся... — Так, я майже такий самітний, як і ви, — сказав він тихо, трохи схилившись до неї. Він замовкнув, стурбованне стиснуло йому горло... Мовчки вони продовжали путь. Перед баштою Давида вона йому сказала: — Прощайте й дякую... — Хиба ви не заглянете до нас? Вам не можна так відходити. Вам треба нагріти ся. Цецілія певно вас чекає. — Ні, я волію йти і бути одна. — І вона додала з розчарованною усьмішкою, але без горечі: — Ви забуваєте, що я більше не жінка місіонера.

V

Кілька день згодом Гелій сказав своїй жінці: — Ся бідна пані Гольдман дуже нещаслива. Її муж все роздав жидам і навіть для сеї цілі заселив ся в позички у християн. У неї нічого не лишило ся, вона самітна в житті, немає ні свояків, ні приятелів. Ось ви збираєте ся закласти лепрозорій, то добре б було заряджуванне тим доручити їй. Се було б і з огляду на неї гарним вчинком, та й ви від сього виграли б. — Ми ще не зібрали на се грошей — відповіла похмуро Цецілія. — Я доповню суму. Але я тебе прошу, візьмись за се і поговори з пастором Цорном. — Я з ним поговорю, але дуже сумніваю ся в його згоді. Він не любить бунтовливих душ і неспокійних істнувань, і ти знаєш, що в пані Гольдман є минуле. — Минуле! Ми всі маємо минуле, але навіть в тім значіні, в якому ти розумієш. Яке відношенне се має до прокажених? Вона лагідна, енергічна, інтелігентна, і справді, на мою думку, після такого страшного горя вона заслугує найбільше милосердя, аніж їй виказує Єрусалим.

— Що ж ти хочеш? Вона нам несимпатична; доки був живий місіонер, доводилося її терпіти, але тепер....

— О, Цецілія, я тебе не вважав за таку жорстоку.... Раніше ти була иньша. Я часто бачив на твоїх очах сльози на вид злиднів. Невже всяся добродійність робить тебе такою недобродійною? І він показав навкруги себе на гори, Біблії і на кошики з плетінням. — Я не жорстока, не недобродійна, як тобі вгодно зазначити. Я справедлива. — Се те ж саме. — Так, я знаю твої теорії; вони поверхові, але ти думаєш, що вони глибокі. Наче від всепрощення, великодушності вибачають все другим, щоби мати право вибачити все собі. Але ми, що виконуємо свій довг, ми, яким нічого не можна закинути, ми обходимося без всепрощення. — Наш довг, моя бідна Цеціліє, тільки чи знаємо ми, що таке довг? Я часто думаю, що помилка, яку зроблено для любови, варта всіх виконаних обов'язків. Так, я знаю, ти мене не розумієш.... і се не твоя вина, се вина твого оточення і твого виховання. Але повернемся до Гольдман, що ви її закидаєте? Вона була побожною і віданою дружиною. Вона наповнила коханням і щастям життя людини....

Навіть богатьох без сумніву, — сказала Цецілія всміхаючись. Потім вона роздратовано додала: до того ж я зле поясню твоє пиклування про неї. Мені вже на се натякали. Після сеї незручної смерті місіонера католикам буде дуже приємно знайти нову нагоду принизити і почорнити нас. Ти знаєш краще від нас, яку славу ти у них маєш. Досі шум був здалека, про твої труди в Моавії, на поганській землі. Для мене се було байдуже, але тепер се буде в Єрусалимі, їх обмови впадуть на нашу християнську общину. Отже, я тебе упереджаю, бо я й себе запитую, по якому праву ти займаєшся справами сеї жінки? — По якому праву? З якого часу потрібно дозволення на справи милосердя? І ти, по якому праву ти вправляєшся в добрих справах або принаймні уявляєш, що вправляєшся? Ось ви які: нещасте правдиве, зворушливе, незаслуженне, простягає до вас руки, а ви відштовхуєте його ногою... Одначе, вона одна з ваших, вона жінка одного з ваших священників. З жахом запитую себе, як безчоловічно віднесли би ви до людини, чужої вашому культови, вашій расі?

Схрестивши руки на грудях, піднявши голову, з гнівом в очах, Гелій ходив по хаті; потім зупинившись перед купою

книжок він вибрав одну з них і рогорнув її. — Мені доводить ся вчити вас Євангелію! Слухай, що каже сьвятий Павло: „Коли я говорю мовами людськими й ангельськими, а любови не маю, то я мідь, яка дзвенить, або цимбали, що гучать.

„Коли я маю дар пророкування і знаю всі таємниці і маю всяке пізнання і всю віру, так що я можу й гори пересувати, а не маю любови, то я — ніщо.

„І як я відам весь маєток мій і відам тіло моє на палення а любови не маю, немає мені з того жадної користі. Любов довго терпить, милосердує, не вихвалюєть ся, не гордить ся. „Все вибачає, всьому вірить, все переносить“....

З стриманою нетерпливістю Цецілія відбрала йому книгу.

— Перестань, я знаю все се краще від тебе; я не маю часу тебе слухати; до мене зараз прийдуть,

Гелій подивив ся на неї з сумом. Її гарні очі були злі, чоло прорізувала вперта зморшка. Про те, стурбований словами апостольської любови сьв. Павла і шкодуючи про своє запалення, він простягнув їй руки — Цецілія, я може трохи запалив ся... — Я не маю часу. І, повернувшись до його спиною вона схилила ся до свого робочого кошика.

Але швидко сенсаційна новина рознесла ся від дому до дому і проникла разом з пастором Цорном в дім Сарацина. Пани Гольдман була зовсім не панею Гольдман. Вона була просто жінкою якогось грека з Порт-Саїду, який щез одного гарного дня, не лишивши адреси. Тому то пан Гольдман не міг оженити ся з нею, і вона жила з місіонером в незаконнім подружжі. В незаконнім подружжі з представником християнської церкви!

І скандал був величезний в місті, де Ісус дарував грішниці її гріхи, тому що „возлюбила багато.“ Католики в здивованні сплескували руками, а засоромлені протестанти говорили про будучу кару, про перст Божий, який поразив злочинців. Тепер Кіті вибачили б всі її шансонетки і зеркальну шафу і спільне ліжко, і навіть, можливо, її легковажне минуле, але невблагану злість почували до неї за її самовільне присвоювання титула „пані місіонерша“ і за надужитте увагою й поважннем честних людей.

Радіючи, Цецілія казала своему чоловікови: — Ти чудово знаєш, що я мала рацію, і моя антипатія повстала від того двозначного і скритного становища, про яке я догадувала ся. Навіть голос її мені нагадував її минуле: Коли вона співала, щось не-

чисте вітало над нашим товариством, і ти, ти хотів, щоби я довірила їй заряджування одним з наших закладів!

Гелій думав, не відповідаючи:

„Всі сі діяконіси і всі сі заміжні правиці, чи знають вони житте? Чи вийдуть вони теж безплямі і такими ж добродійними з іспиту життя?”

Кіті довело ся покинути дім сьвященника; їй не дали жадної дрібнички на память про місіонера; їй заказали доступ до церкви. Милостиня, яку взято було з грошей зібраних на користь бідних, повинна була оплатити її подорож до Порт-Саїду в третій класі. Пастор Цорн звернув увагу Жамена на те, що він дуже скомпромітує себе в очах всіх, як буде довше брати в ній участь. Гелій не звернув жадної уваги на се, але жорстокість ся згустила тїнь навколо його серця; він думав: „Надійде день, і я не знайду милосердя в Сіоні“. Кіті стала йому ще більше братерськи дорогою. Запевнивши її, що він винний Гольдманови гроши, — він поселив її, далеко від європейского кварталу, на дамаськїм шляху, в арабськїм домику, біла бання якого весело виглядала з — за сірих і задуманих олив. Він часто до неї приходив, і між ними утворила ся мелянхолїйна приязнь, яка виключала всяке бажання. Вона йому говорила про небїжчика коханого, він їй довіряв свої несповнені надії. Він розмовляв з нею про свої праці, повідомив її про свою думку зібрати під титулом, „Відрадженне паганїзму“ всі документи що до месіанських релгій. Вона сим цікавилась і ніколи не лякала ся перед сими численними божествами, перед їх дивними культурами, всю глибину краси й людську таємницю яких допомогало їй відчувати поетичне й красномовне слово Гелїя. Вона писала твердо й виразно і вчений часто приносив їй свої нариси, прилучаючи її таким способом до постійної праці мозком. Часто він дивував ся сїй тонкій здатности розуміти й думав: „Дивно, як вона мало похожа на Цецілію. Чи тому що вона страждала, чи тому, що пала? Може, женщина робить ся нашою сестрою від того всього горя, яке приносить їй наше кохання.“ Але в присмерках, коли він вертав ся до міста узькими й темними вулицями, він думав про неї з почуттем приязні більш інтїмної; іноді на своїй терасі в тиши ночі він мріяв про нове житте, повне ласкавости, лагідности й спокою.

(Кінець буде).

З українського життя.

Наші завдання що до освіти в школі й по-за школою — Закрите „Просвіти“ на Поділлі та Кубані. — Роль „sic volo — sic jubeo“ в долі українства. — Пригода з „Рідним Краєм“ і „Бугом“.

Окремі лекції й систематичні курси з тої чи іншої галузі українознавства, про які ми говорили попереднього разу — се річ можлива тільки по великих культурних центрах де більш-менш легко можна знайти фахових людей. Звідси само собою ясно, що натуральне поле для діяльності провінціальних „Просвіт“ се широкі народні маси. Для праці на сій ниві знаряддя готове, як можуть знайти ся потрібні і здатні до того люди. Діяльність наших новонароджених „Просвіт“ і почала була розвивати ся в сьому напрямкові, але їй на кожному ступні всюди доводить ся натикати ся на такі перепони, перед якими в українських діячів опускають ся руки. Більш-менш же діяльні „Просвіти“, як от Подільська або Кубанська мусіли вмерти наглою смертю. Але теперішня лиха година не повинна вбивати енергії до праці серед свідомих елементів нашого громадянства, навпаки вона мусить викликати подвійну енергію, щоб подолати перешкоди, які ставить місцева адміністрація просвітним заходам. Для діяльності на полі освіти народа ніяка сила не здолає заказати всіх шляхів. Країни і губернії позбавлені власних „Просвіт“ тим часом можуть і повинні користувати ся результатами праці „просвіт“ існуючих і інших робітників на рідній ниві, і деякими способами підперати та підтримувати їх. Бо тільки в упертій і сталій самодіяльності наш поратунок. На увагу до себе ми можемо сподівати ся тільки під умовою напруженої праці з нашого боку, перед результатами якої наші недруги мусять опустити безсило руки і признати за нами і за нашим народом повне право на освіту рідною мовою. Без нашої енергійної роботи на нас не зважатимуть, як не зважали до сього часу і не зважають і по сей день.

Ось, наприклад, в початку місяця вересня у Києві відбув ся зїзд директорів народніх шкіл і учительських семінарій кїв-

ської шкільної округи. Зїзд має завдання обміркувати як стоїть справа науки в початкових школах і що треба зробити, щоб поліпшити її; між иншим на зїзді думало ся переглянути шкільні підручники, на ріжних мовах і скласти програми навчання. Колись, років тому пять-шість такий зїзд напевне звернув би на себе особливу увагу преси й громадянства. В теперішню ж добу, серед подій і інтересів теперішнього часу, з сим зїздом трапило ся щось незвичайне: в місцевих газетах занотовано тільки було факт і ні слова більше. В газетах навіть не було й жодної малесенької звісти про засідання сього зїзду, про те, що би саме прирадили наші патентовані офіціяльні педагоги в такій важній справі. Місяць вже минув по тому, а ми й до сього часу не знаємо, чи сї офіціяльні представники початкової народньої освіти спромогли ся хоч на ступінь зрушити ся з запліснявілого й порохом давньої давнини присипаного ґрунту, чи може ухвалили пробувати й на далі на тому самому ґрунті стоячи на якому і вони сами, і їх попередники до сього часу розглядали і трактували справу народньої освіти. А тим часом відати про се, особливо нас, Українців, дуже кортить. Бо коли треба урядози, то він по своїй уподобі одного разу залічує нас до „інородців“, а дргого разу навпаки — до „кореннихъ русскихъ“, як йому забagnetь ся і як для його користніше. Наприклад вибори до двох перших дум давали з України (окрім Київщини та Чернігівщини) в значній мірі або „зубрів“ або темних селян, що тримали ся у думі сих „Зубрів“, — і уряд видаючи новий виборчий закон, не схотів скривдити нас Українців, і залічив до „коренного русскаго населенія“. А коли Українцеві заманеть ся газету видавати, то жди дозволу два місяця, бо тут вже Українця трактують як „інородца“. Українську мову трактують як „испорченнй русскій языкъ примѣсью польськихъ словъ“ і кажуть, що кожний Українець добре розуміє московську мову як і московець українську. А заманеть ся Українцєви виписати книжку із Львова, то вона попереду йде до „иностранный цензуры“ і як що остання знає її „годною кь обращенію“, то попереду ніж Українець одбере її для читання, він мусить заплатити мито.

Очевидно, що се мито на закордонну книжку українскою мовою се не що, як „покровительственная пошлина“, яку встановив уряд з доброю, а не лихою, метою: щоб усунути чужоземну конкуренцію і захистити вільний розвій українського слова од зай-

вого напливу його з Галичини де вироб сього „крану“ більше розвинений.

Видима річ, що коли сам вищий уряд не може прийти до сталого рішення, як йому бути з українською мовою, то про низчих агентів влади нема що й казати. От через що про результати нарад директорів народніх шкіл нічого не відомо, про те ми певні, що дітям нашого українського люду од сього зізду сподівати ся немає чого, бо навряд щоб українська школа знайшла до себе прихильників серед вищих офіціяльних педагогів. До Київської шкільної округи належить аж пять суто-українських губерній: київська, волинська, подільська, полтавська й чернігівська, од кожної з їх на зізд прибуло по одному директорови народніх шкіл, та окрім того кілька директорів семинарій для учителів. Про те ми не певні, чи знайдесть ся на зізді хоча одна з їх людина, котра б порушила питання про українську мову в школах перелічених нами губерній і поставила б се питання на принципальний ґрунт. Правду кажучи, коли б се навіть і трапило ся таке чудо, що увесь ареопаг офіціяльних керманичів початкових народніх шкіл визнав за потрібне викладати початкову науку в народніх школах на Україні рідною дітям українською мовою, то й тоді навряд чи що з того вийшло б. Бо коли уряд не схотів зважати на обидві думи, в яких народні заступники в один голос говорили про усякі пекучі нужди народні, то не зважати на таку „дурницю“, як навчання дітей рідною їм не чужою мовою, — як то кажуть — і „Бог велів“. І цілком можлива річ, що Українцям в Росії довго ще судило ся впоминати ся про те, що українському народові треба своєї національної школи, бо є багато об'єктивних ознак, котрі красномовно промовляють що шлях до національної початкової школи густим колючим терном поріс. Не вважаючи, тим часом, на се, ми тізі думки, що розчистка сього шляху і легча, і на наслідки може бути багатча ніж, наприклад, праця і заходи коло шкіл середніх. І не через те, що тут ми маємо змогу йти по лінії „найменьшого сопроотивлення“, бо сила його скрізь однакова, а через те, що українство дешицю припасло вже собі, щоб іти сим шляхом. Хоча й не багато про те все ж у нас дешо вже є, що може придати ся для освіти народа і в школі і поза школою, знайдуть ся і завжди знаходити-муть ся і здатні люде до того.

Навряд чи можна виявить більшу енергію од тієї, що виявив уряд у викоріненню крамоли за останні два роки. Українство, як відомо, не було винятком: за гуртом викоріяло ся й воно. А тимчасом що ж ми бачимо? В той саме час, чи щось дуже близько коло того, як у Києві відбував ся згаданий нами зїзд директорів народніх шкіл, в галицькому „Ділі“ зявила ся звістка, що в Київщині відбув ся зїзд народніх учителїв, тільки одного із повітів. Питанне про націоналізацію народньої школи на Україні, як свідчить про се допис, стояло на зїзді на першому місці. На зїзді було прочитано реферата і дано загальні пояснення про те, „яку велику вагу має національна школа для культурно-просвітного та соціально-полїтичного розвитку народа“, а потім яскраво змальовано те лихо, що робить українському народові російська школа на Україні. Погодившись на тій думці, що народня школа на Україні повинна бути українською, зїзд постановив, що народній учитель повинен дбати про освіту селян на національному ґрунті по за школою не менше ніж про українізацію школи, бо — на думку зїзда, — тоді лекше добити ся і українізації самої школи. По нарадах зїзда одногосно прийняв таку резолюцію: „Зважаючи на сумне та безправне становище вчителїв народніх шкіл на Україні; зважаючи на те що до гніту адміністраційного приєднуєть ся, ще й гніт національний, зважаючи на те, що вчителї, які працюють на Україні, повинні здобути українську школу, зїзд визнає потрібним заснувати українську спілку вчителїв народніх шкіл в повіті і приєднуєть ся до всеукраїнської учительської спілки“.

Учительська спілка для нашого уряду се поперед усього „преступное сообщество, подлежащее преслѣдованію“, і факт публікації постанов зїзда може тільки спричиняти ся тому, що місцева адміністрація, виконуючи закон, забє тревогу і почне дошпїртувати ся і сочити за спілкою. Але коли б свідомість і розумінне державних інтересів принаймні хоч краєм свого крила приторкнула ся до розуму вищої бюрократії, або як би вона принаймні хоч раз на своєму віку поклала хоч трохи часу й праці на те, щоб набути собі навіть невеличке знання в історїчних науках, то вона не сипала б *larga manu* тих кар на голови учителїв народніх за гуртуванне їх у спілку як і взагалі за всі їхні заходи коло пробудження самосвідомости і самодіяльности. Наш уряд довідав ся б, що як би в Германії завчасу не припинено

було переслідування учителів народніх за анальогічний рух, то напевне можна сказати, що по франко-пруській війні не склала б ся в Німців відома приказка, що „на війні побідив шкільний учитель“. Коли б бюрократія вмiла не забувати навіть того, що вчора було, то вона пам'ятала б, що російсько-японська війна ясно як день божий довела, що на війні нас побито через те, що в Росії довгий час зовсім не було народніх учителів, а як тільки вони подекуди почали заводити ся, то в туж мить над головою в кожного з їх з'являв ся нагай під різними підлевами. Про те, як відомо, народній учитель в Росії, хоча й не цілою своєю масою, а все ж ішов своїм тернистим шляхом і добірав способів, щоб сіяти на народній ниві насінне правди й волі. І хто його знає: дивлючись на теперішній незвичайно інтензивний просвітний рух, що прокинувся всюди серед громадянства від часу, одколи воно набило оскому на політиці і пересвідчило ся в тім що ще занадто мало висіяно зерна просвіти на народній ниві, — часто починаєш міркувати так: чи не доведеть ся й нам завітчати голову нашому народньому учителеві вінцем побідника. Що правда: сей шлях до побіди занадто може довгий та зате певний.

Але рекомендуючи нашому громадянству сконцентрувати найпильніше свою увагу в справі просвіти „на горі“ та „на низу“, ми зовсім не маємо на думці рекомендувати занехаянне шкіл середніх. Видима річ, що й по вищих школах як мужських, так само й по жіночих наука по українознавству викладати-меть ся тільки тоді, коли середня школа постачати-ме певний контингент слухачів до вищих шкіл. З другого боку ширенне просвіти українською мовою серед народа через школу і по за нею можна сподівати ся тільки тоді, коли та ж сама середня школа постачати-ме свідомий з українського боку контингент учительського персоналу. З рештою виходить, що середня школа має для нас величезну вагу, а з другого боку разом із сим вона стоїть на лінії „найбільшого сопроотивлення“, а через се на неї й треба звернути як найпильнішу увагу, щоб перемогти се „сопроотивленіє“. Але вся річ в тім, що досягти сього можна не безпосередно, а тільки під умовою існування готового контингенту учителів по середніх школах і зросту самосвідомости серед самого громадянства, котре повинно взяти на себе ініціативу впоминання про право своїх дітей на рідну освіту. Тим часом зараз

нам бракує і першого і другого, хоча ми певні, що до нас згодом прийде і перше і друге.

Курси по українознавству, що з осені біжучого року почали викладати деякі професори по університетах, не пропадуть марно: вони по троху протоптувати муть стежку українству до середньої школи. Паралельно сьому само собою зростати ме й ширити меть ся й зріст свідомости серед громадянства. Можливо що процес сей тягти меть ся довго, а може трапити ся й таке, що він прийде до бажаного пункту швидче ніж ми навіть гадаємо зараз. Живе життє річ така складна, що не кожне явище його спостережеш або хоч і постережеш, то не зможеш кожному з їх скасти відповідну ціну. Хто, наприклад міг би сподівати ся, що духовенство Поділля перше ніж хто инший, порушить питання перед вищим духовним урядом про те, щоб в духовній семінарії викладали українську історію і літературу? А тим часом таке стало ся. А тим паче хто міг сподівати ся, що св. синод до якого се прохання подільського духовенства пішло на розгляд, задовольнить його? А тим часом і таке стало ся. Дня 5 вересня в „Подолії“ появила ся така звістка: „На імя Його Преосвященства, Єпископа Подільського Парфенія, прийшов указ од св. Синода, в якому згідно з проханням зізда подільського єпархіального духовенства, дозволяєть ся викладати в Подільській духовній семінарії як обовязкову, науку української літератури та історії України і Поділля, але, так щоб наука ся відбувала ся після звичайних лекцій і на місцевий кошт.*) Що й казати, — указ розв'язав питання не без де-яких „заковик“, про те всеж принципіально дозвіл викладати науки з українознавства дано із його тільки треба скористувати ся. Може навіть трапити ся що семінарський уряд прибере такого способу поставити викладання сих наук, що вижене з їх усяку „душу живу“, про те й се ще півлиха: думки все ж будитимуть ся серед будущих пастирів народа і шукатимуть світлого й правдивого шляху. І безперечно що знайдуть його.

Поки в нас немає ще своєї національної школи, нам, видима річ, треба сконцентрувати всю свою увагу і всю енергію на національній освіті по за школою. На сім полі не можна й не треба нехтувати самою найменшою можливістю щось зробити і стати у пригоді своєму народові. У нас так мало зроблено, що

*) Рада, ч. 204.

ми ні яким чином не можемо розподіляти те що ми мусимо й повинні зробити на категорії діл „великих“ і „маленьких“. Такий поділ при інших обставинах, при інших взаємних відносинах і розподіленні сил може й має рацію, а нам він зараз цілком нездатний. Умови нашого життя і праці для народа і серед народа на стільки ненормальні, що скласти собі наперед плян і програму систематичної і пляномірної роботи і що найголовніше — додержувати ся того пляну у роботі, ми не маємо змоги. Се можливо тільки при тій умові, коли і політичне і суспільне життя регулюють сталі і певні закони, коли явища сього життя підлягають їм і коли явище із явища, факт із факта і подія із події впливають одно із одного як необхідний і неминучий логічний висновок. Ми позбавлені змоги жити і працювати при таких умовах.

В Європі і взагалі по всіх культурних країнах, де здавна вже, панує добрий політичний і суспільний лад, люде звикли до того, що життя регулюється системою дозволу а не заборони людям, як членам державного і громадянського організму, дозволено робити геть все, окрім, звичайно, тільки того, що може зашкодити державі чи громадянству. Режим абсолютизму російського і всемогущої бюрократії спокон віку тримав ся інших принципів вказувані політичним і громадянським життям підданців Росії і виробив цілком иншу, систему нормування політично-громадянського життя: систему заборон. Він заборонив підданцям Росії робити геть все, не зважаючи на те, добре воно чи лихе, розумне чи дурне, користне чи шкідливе, лишивши за собою право на ініціативу діяльності в тій чи иншій сфері життя і в тому чи иншому навіть напрямкові. Не можна сказати, щоб ся система була оригінальна, як може здати ся з першого погляду: вона властива кожному абсолютистичному ладови, і через се вона по знаку всім, тільки народ по що, здавна конституційних державах спекав ся її і забув про неї. Натуральна річ, що за такої системи не могло бути ніякого толку. Та в тім би ще півбіди було, як би тільки йшла розмова про толк, а то все лихо в тому, що через таку систему народ терпів величезну шкоду; що від того безладдя, яке вносила в життя така система, затримував ся натуральний розвій культури і суспільно-політичних форм життя, що народ приносив зайві жертви, цвіт інтелігенції народа зазнав мучеництва за свої ідеї і домагання, за ті самі ідеї,

котрі через кілька років по тому, намагався прищепити сам уряд. Можна-б безліч навести фактів, щоб довести нашу думку, але вважаємо, що в тому немає потреби, бо се всім відомо, а потім — у нас зараз не про те річ. Ми маємо на меті довести ту думку, що треба вчити ся жити й працювати і при тому безладді, яке ми бачимо навкруги; окрім того, треба навчити ся вгадувати, що треба при данній кон'юктурі вважати за велике діло, і навпаки, — що за „мале“, на якій справі в кожную данну історичну хвилину треба сконцентрувати всю або принаймні значну частину нашої уваги і енергії. Зараз, коли ілюзії конституційних свобод розвіяли ся як дим, коли нам всі дороги до широкої політичної та громадської роботи на нашій рідній ниві. Заказано, ми повинні всю силу своєї енергії направити на те, що до якогось часу нам сяк чи так можна робити. Наприклад, в теперішню добу нам треба особливо пильнувати коло видання книжок.

На превеликий жаль ми не можемо похвалити ся, тим, щоб нові часи й нові потреби якимось особливо помітно збільшили в нас літературну продукцію і особливо розворушили видавничу діяльність. Окрім давнього видавництва „Вік“ у Києві та „Благотворительнаго Общества“ у Петербурзі, останніми часами з'явили ся тільки двоє-трьох видавництв: „Ранок“, „Український учитель“ та видавництво київської „Просвіти“. Перше видало кілька брошюр М. Драгоманова та дві пісні, друге також випустило 8 книжок і нарешті „Просвіта“ Київська, котра веде найенергійніше діло, видала до останнього часу 10 брошюр. До видавництв ми не занічуємо випадкових видань книгарні. д. Марковича, у Полтаві, або видання одної брошури д. Комаря одеською „Просвітою“, Тільки аж останніми часами появили ся деякі прикмети з одного боку зросту нашої літературної продукції. Як на доказ сього можна покликати ся на те, що у Києві незабаром мають виходити періодичні літературно-наукові збірники. Коло їх видання захожують ся Зразу два видавництва: давнє видавництво „Вік“ і нове, котре прибрало собі назвище „Дзвін“. Останнє опублікувало вже навіть зміст першої книжки. Але ці нові видавництва, що поставили собі на меті видавати періодичні літературно-наукові збірники мають, видима річ, на оці задовольняти потреби української інтелігенції, а не потреби широких народніх мас. Тим часом як тепер почувається ся велика потреба в видавництвах книжок для вжитку народнього, видавництвах, поставлених на міцному й ши-

рокому ґрунті. Зміцнене і підтримка існуючих видавництв таких як давнє видавництво „Вік“, або із нових — видавництво київської „Просвіти“ та „Український учитель“, — се велика і неґайна потреба нашого часу. Видавництва-ж сі з сього боку мусять подбати про те, щоб розвинути свою діяльність як найенерґічнійше і пристосувати характер своїх виданнів до потреб теперішнього часу.

Ми розуміємо, що сказати чи написати, щоб „одна сторона зміцняла й підтримувала ту чи иншу справу, а друга — подбала, щоб розвинути як найширше свою діяльність“, — що сказати се дуже легка річ та не легко її на ділі здійснити, навіть при добрій волі. Бо як раз так виходить, що де така добра воля прокидаєть ся і де присутність її стає помітна, як в туж саму мить над головами таких добротників простягаєть ся „попечительна“ рука адміністрації з косою і підтинає під самий корінець молоденьку рослинку українського походження.

Доля „Просвіт“ Подільської та Кубанської може бути яскравою ілюстрацією до сучасного становища українства і до загальних умов праці для народа на рідній ниві. „Просвіта“ на Поділлю належить до гурту „Просвіт“ українських найстарших віком: заснувала ся вона з початку мая в минулому році, незабаром по виданні закона 4 марця „объ обществахъ и союзахъ“, таким чином віка її було трохи більш як рік. За рік праці сеї „Просвіти“ виявило ся, що вона не мала занадто великих завданнь, навпаки — вона облюбовала собі може навіть занадто й скромну роботу: засновуванне скрізь бібліотек - читалень і взагалі ширенне між народом української книжки. І не можна сказати, щоб спроба працювати в сьому напрямкові не мала добрих результатів, навпаки, як що зміркувати те, що сей рік був тільки першим роком діяльности товариства при дуже обмеженій кількості членів — всього 213 чоловіка, — і ще при дужче обмежених матеріяльних засобах, то треба згодити ся, що праця „Просвіти“ не пішла марно, а головне те, що вона зустріла відгомін і спочутте собі: до ради товариства посипали ся листи, в яких автори висловлювали почуте радощів і бажанне стати у пригоді святому ділові своєю працею. З рештою в 25 місцевостях знайшли ся люде, що залюбки згожували ся взяти на себе завідуванне бібліотеками читальнями, а від листів, в яких люде прохали просто прислати українських книжок до читання;

одбою не було. Рада товариства по змозі старала ся задовольнити сі прохання, виславиш біля сотні маленьких бібліотечок по 4 — 5 карб. ціною кожна і сдала ся до адміністрації з проханням, щоб їй дозволено було відкрити 25 бібліотек - читалень на Поділлю. Такої цілком легальної і лойяльної діяльності було досить, щоб адміністрації здало ся, що від „Просвіти“ тхне чадом „крамоли“. В членів товариства почали ся труси, а в червні місяці товариство закрито зо всіма його філіями через те, що воно, мовляв, „угрожаеть общественной безопасности и спокойствию“. Цікаво занотувати, що члени „присутствія обь обществахъ“ не знаходили ніяких юридичних підстав для закриття „Просвіти“ не наважували ся сього зробити, але коли їм губернатор — сказав що він дасть дозвіл на відкритте нової „Просвіти“ хоч і через три дні, аби тільки в статуті й було змінено деякі пункти, то члени „Присутствія“ вволили волю губернатора і дали свою згоду на цілком незаконний вчинок губернатора. Але ось вже не три дні а цілих три місяці минуло по тому як закрито „Просвіту“ на Поділлю, а щось нової замість неї ми не бачимо. Через віщо — напевне ми не знаємо. Дописувач „Ради“ характеризуючи настрій тероризованого репресіями місцевого українського громадянства, коротенько сповіщає, що деякі патріоти так наполюхані пригодою з „Просвітою“, що воліли-б краще, на сей час бути Німцями, а не Українцями*).

Такаж сама доля спіткала молоду „Просвіту“ на Кубані, котра тільки що зібрала ся ширше розвинути свою працю. Закрито її з всіма 15 філіями на увесь час військового стану на Кубані за „антиправительственную дѣятельность“. В сьому сумному для нас факті кидаєть ся у вічі дві речі: насамперед, що то таке „антиправительственная дѣятельность“, котру за військового стану треба вважати небезпечно, а по скасуванні його — цілком льойяльною. На нашу думку коли вже хтось наміг ся йти навпроти уряду, то діяльність його завжди буде й зостанеть ся „антиправительственною“ і небезпечною, навіть за нормального стану, далеко небезпечнішою ніж за військового, — се одно. А друге те, що в „антиправительственной дѣятельности“ (хоча в чому саме вона виявила ся, — нам невідомо) запідозрено було тільки чотири філії. В чім же тут провина головної Ка-

*) Рада, ч. 152.

терінодарської „Просвіти“ і останніх 11 філій її, коли вони по законам Кубанщини (в нас тепер про кожную губерню є свої окремі закони) філії по станицях позасновували ся, існували і працювали цілком незалежно від „Просвіти“ в Катеринодарі?

Один поважний вчений якийсь оповідав мені, що як ще він був студентом, то у Київ завітав царь Микола I. За генерал-губернатора у Києві у той час був відомий Бибиков. Погостювавши у місті, імператор поїхав кудись далі, куди саме — не знаю вже, а тільки виїхав він із Києва кіньми через новий міст на Чернігівчину. Бибиков, проважаючи імператора із границь свого генерал-губернаторства, їхав слідом з заду. Раптом каляска, у якій їхав імператор стала серед мосту.

— Позвать сюда Бибикова! — Звелів царь.

— Слушай, — вдався він до Бибикова, як той підїхав, говорять, что здѣсь у тебя въ генераль-губернаторствѣ хохлы какіе-то? Чтобы мнѣ ихъ не было! — Слышишь?

— Слушаю-сь, Ваше Императорское Величество! одказав Бибиков.

— Никакихъ малоросовъ быть не должно! — грізно сказав імператор, звелівши поганять далі...

Чи правда сьому, що я за людьми переказав, чи ні — хто його знає, — за що купив за те й продаю, — а тільки більш як 50 літ минуло по тому, а тим часом „хахли“ не тільки не счезли з лица землі ні від імператорського наказу „чтобы ихъ не было“, ні від генерал-губернаторського „слушаю-сь“, а щей навдивовижу намножили ся і дочекали ся кінституцій. Конституційний вищий уряд, даючи усім підданцям Росії конституційні свободи, хоча й не звелів у той час счезнути „хахлам“ з лица землі, але з другого боку він не дав їй жадної гарантії в законі на існування сїєї дивної національності, після якої вона могла би являти ся в формі суб'єкта національних прав, а замість того зробив з неї об'єкта адміністраційного „усмотрѣнія“, очевидно міркуючи так: як що „хохли“ вже вимерли, або-ж мають охоту незабаром повимірати до щенту, то їй добре, а як що звбажається їм з дурної голови животіти, то... тоді побачимо“. Незабаром виявило ся, що в „хохлів“ ще живчик бьється і є бажання животіти. До якого часу для вищого уряду з свого ніяких неприємностей не вийшло окрім хіба тільки иноді зайваго клопоту, коли уряд не знає до кого нас притулити, чи до „коренныхъ

руських“ чи до „инородцевъ“. За те дрібна місцева власть що до нас керуєть ся девізом: „Sic volo—sic jubeo“. Скажемо якому — будь представникові „власти предержашей“, починаючи від губернатора та аж до поліційного урядника, сьогодні вранці з якоїсь причини, — може навіть через те, що вчора його куховарка із „хахлушекъ“ несмачного борщу наварила, — забажало ся, щоб „въ предѣлахъ его владѣнія не было впредь этого вреднаго народа“ і він велить в туж мить „принять мѣры“.

Спокон віку, напр., у Полтавщині жили „хахлы“. Про се і начальство навіть знало, але мовчало, бо й „хахлы“ мовчали не через те, звичайно, що їм не було язика утято, як і всім иншим людям сієї породи. Після 17 жовтня як і всім, і їм мову одпустило і почали вони говорити. Ніхто не скаже, щоб вони, як їм вернула ся мова, почали занадто галасати; навпаки, балакали вони не багато, і не дуже голосно, адже відомо добре всім, що проти законів природи не підеш, а сі закони навчають, що коли в людини чи в якогось иншого створіння відомий орган довго не функціонував, то ніяким чином зразу не можна розвинути всі функції сього органа так як слід. Раз на тиждень свідомі полтавські Українці почали звертати ся до українського громадянства з своїм словом, назвавши його „Рідним Краєм“. Місцева адміністрація зразу виявила бажання зробити так, щоб ніяких „Рідних Країв“ в неї перед очима не було. Але зробити сього на основі закона їй не вдало ся. Тоді вона вигадала дуже простий спосіб для знищення українського часопису: наказала всім друкарям під страхом замкнення друкарень не друкувати часопису. Редакції „Рідного Краю“ після такого наказу мусіла припинити видання сього органа і шукати иншого міста для продовження сього існування. По трьох місяцях примусового відпочинку часопис почав виходити у Києві.

Але „Рідний Край“ ще не може скаржити ся на свою лиху долю, — бо як не як а все-ж він проїстнував у Полтаві півтора року. поки місцева власть добрала спосіб вигнати його з Полтави. Адміністрація Холмщини повернутої сими днями до лона матери-Руси. Зразу показала холмським Українцям, що їм усякі дурниці в голову не повинні заходити. Події останніх двох-трьох літ, як відомо, почали пробуркувати український люд на Холмщині від летаргичного сну, у якому він пробув так довго,

і прогресивним елементам його здалося що настає слушний час для праці. З частих дописів, що зразу з'явилися на сторінках покойної „Громадської Думки“ і тепер частенько з'являються в „Раді“, можна було — постерегти, що на Холмщині почався процес пробудження національного народнього духа. Що далі то все частійше та частійше холмщаки почали подавати про себе голос, особливо-ж живчик громадсько-політичного життя почав бити там жвавіше, відколи почалася справа прилучення Холмщини до правобічної України. Український люд Холмської Русі ожив, серед його почали прокидатися певні ознаки зацікавлення національним життям всієї Русі-України, незабаром пішла чутка, що поступові елементи місцевого українства мають на думці за-снувати свій орган. Клерикально-реакційна течія на чолі з єпископом Евлогієм намислила теж одягти ся в українофільську одежину, щоб одвернути народ від крамольної пошести і видавати для народу свій орган. Від зустрічі цих двох ворожих течій за інших умов суспільно-політичного життя, а не таких, які у нас, в Росії панують напевне нічого особливого не сталося-б; діло стало-б на тому, що одна-б із течій, звичайно, та, котра відповідає би життєвим інтересам широкої народньої маси, взяла-б гору над другою і ся остання мусіла-б зникнути. Зовсім, инше трапилося у Холмі. Темні сили реакції знали добре наперед, що вони не можуть сподіватися на спочуття до своїх ідей і прямування українського робочого люду. А тим часом намірилися заступити сонце правди і волі сьому людові. Але як його вчинити таку річ? Місцева поліція знайшла дуже скорий і нехитрий вихід із трудного становища. Кореспондент „Раді“ подав вельми лаконічну звістку про сей геройський вчинок Холмської поліції: Вночі з 28 на 29 дня місяця іюня Холмська поліція, прийшовши до друкарні Ерліза, де складалося перше число української газети „Буг“ під редагуванням помішн. прис. повіреного д. Сполітака, розсипала набір, забрала рукописи й свідоцтва на видання. Редактора — видавця не було ні об чім повідомлені*).

Народ Холмської Русі, що цілий вік був тільки або об'єктом дипломатичних стосунків і вчинків або-ж об'єктом експериментів для російського уряду, дочекався, як йому здавалося, свого святонька; демократичним поступовим елементам його здалося, що настав вже час приєднати свій народ до загального духового

*) Рада, ч. 149.

життя усього українського люду і злучити його з ним для спільної боротьби з ворожими йому силами і спільної праці на шляху до вищої культури і вищих форм суспільно - політичного життя. До того їм здавало ся ще, що робити се вони тепер можуть цілком легально, стоячи на твердому, непохитному ґрунті законів. Але тут раптом десь взяв ся звичайнісінький собі урядник поліції з граєю посіпак і каже: „що мені ваш закон?! тут ніяких „хахловъ“ не повинно бути! тут Росія і всі повинні бути „истинно-русскими!“ Sic volo — sic jubeo!.. Вже півтора року минуло, як теперішній прем'єр міністр самовпевнено вигукнув в думі перед заступниками народа, що тільки він „обладаєть всею повнотою власти“, а тим часом ми що-дня бачимо й чуємо, як най-последнідніщий поліцай має в своїх руках далеко більше власти не то що від одного першого міністра, а всього кабінета міністрів.

ЗАКОРДОННИЙ.**За границею.**

Папа Пій X і його енцикліки. — Всесвітній конгрес Свобідної думки. — Процес Карля Лібкнехта. — Мольтке-Гарден. — Антипольські законопроекти в Німеччині.

Зараз після вибору папи Пія X віщували, що новий папа не піде слідами свого попередника, доволі як на голову католицької церкви толерантного Льва XIII, тільки обернеться до традицій свого найближчого іменника, Пія IX. Сей здогад Пій X potwierдив вповні, видавши 3 липня с. р. новий сіллябус.

Ту пропасть, яку викопало жите між догмами католицької церкви і змістом новочасного культурного розвитку і яку так різко зазначив сіллябус Пія IX, анатемізуючи всі новочасні наукові і суспільно-політичні змагання, старалися вирівнати в новітніх часах деякі католицькі учені, доказуючи згідність католицизму з новочасним поступом. Сей реформаторсько-католицький напрям зазначився особливо між німецькими і французькими теологами. Між иншим — представники сього напрямку домагалися також реформи індексу заборонених книжок, на яким знаходиться багато таких творів, що дорогі всякому культурному чоловікові.

І ось власне проти сього напрямку звертається гостро новий сіллябус папи Пія X, який анатемізує в 65 тезах ті здобутки реформаторсько-католицької науки, якими вона старалася докзати згідність католицизму з новочасним поступом. Сей сіллябус, як бачимо, зазначив собі багато вузше поле, ніж сіллябус Пія IX: чисто-світських справ він зовсім не торкається, а займається виключно справами церковними. І тому, в порівнянні з сіллябусом Пія IX, він прийшов майже незамітно. Світські учені майже не звернули на нього уваги, і тільки між ученими теологами викликав він велике невдоволене і як результат сього ряд полемічних статей.

Але автор нового сіллябуса не обмежився на сїм. На полемічну літературу проти свого сіллябуса відповів він енциклікою проти модернізму, себто проти того напрямку в католицькій теології, проти якого був звернений сіллябус. Та коли сіллябус зазначав тільки теорію, то отся нова енцикліка

входить також на практичне поле, видаючи проти модернізму отсі зарядження: 1) Наука схолястичної філософії й теології повинна відбуватися разом з наукою позитивною теології та інших теологічних студій в усіх семінаріях та католицьких університетах в правдиво католицькій душі. 2) Модерністи повинні бути усунені з адміністрації та з учительських становищ в семінаріях та католицьких університетах. 3) Єпископи повинні вважати, щоб вірні стояли здалека від модерністичної преси. 4) В кожній дієцезіяльній курії треба утворити колегію цензорів для перегляду католицьких видань; видана Львом XIII заборона вести католицькі видання без дозволу єпископа не тратить свого значіння; над сьвящениками, що займають ся літературною працею, треба вести нагляд. 5) Заборонюють ся з'їзди духовенства, на які можна дозволити тільки в виїмкових випадках, коли їм не грозить небезпека з боку модернізму та ляїцизму. 6) В кожній дієцезії треба скласти надзираючу раду в справі модернізму, а єпископ повинен перед апостольською столицею здавати справу з діяльності тої ради.

Проти сих заряджень часть католицького духовенства знов виступила з протестом. Тоді Пій X видав знов нову енцикліку в сій справі, виступаючи рішуче проти всіх, хто посьмів би не послухати його заряджень.

Як бачимо, Пій X твердо постановив викорінити в області католицької теології все те, що він уважає злом, а він же в справах віри непомильний, то й знає, що зле...

Було-б цікаво розглянути докладнійше ті *suī generis* поступові напрями в католицькій, проти яких так завзято воює Пій X, — та на сїм місці можна тільки зазначити загально їх істнованне та їх боротьбу проти консервативного догматизму римської курії. Отся боротьба повинна-б мати велике значіння для дальшого розвитку католицизму: дальший хід її повинен би раз на все показати — з одного боку, чи католицизм здібний до реформ, а з другого, чи представники реформаторсько-католицького напрямку на стільки люблять правду, яку голосять, що задля неї готові зірвати з тою властю, яка анатемізує ту правду, чи може сильніша в них пошана перед авторитетом апостольської столиці, так що вона заведе їх до Канносси. Та чи зірвали-б вони з апостольською столицею, чи покорили ся-б перед нею, все таки вийде, що католицизм як такий здібний до реформ як-раз

на стільки, на скільки абсолютна монархія. Бо де *suprema lex* — воля одиниці, а властиво тих, що їй нашіптують, там про ніякі серйозні реформи не може бути мови. А католицька церква власне зорганізована так, що не тільки загальні вірних, але в загальному ніхто крім апостольської столиці не має в основних справах ніякого голосу. Отже лишається або сліпий послух або розрив.

В таких саміх положеннях знаходяться як-раз Українці греко-католицького обряду в Злучених Державах Північної Америки. За українськими емігрантами з Галичини й Угорщини йшли також греко-католицькі духовні. З часом зорганізували вони там парохії, позакладали різні інші організації з церковним характером, одним словом, стали конче потрібним елементом в житті українських емігрантів. Тільки одного їм не доставало: греко-католицького єпископа, котрий би надав їм церковному життю якісь міцніші форми і помагав їм у боротьбі з одного боку з тамошніми римо-католицькими єпископами, які хотіли б загорнути вірних греко-католицького обряду, разом з тими доходами, які вони дають церкві, під свою руку, а з другого з такими-ж змаганнями православних та різних сектантів.

Дуже довго домагалися греко-католицькі духовні разом зі своїми вірними єпископа. Аж в кінці діждалися. Сього року апостольська столиця назначила їм єпископом монаха-Василиянина Сотера Ортинського з Галичини, який уже й почав свою діяльність в Америці.

Єпископ Ортинський вибрався до Америки з широкими плянами, про які заговорили статтю своєю Нью-Йоркської кореспондентки навіть „Новое Время“ і — з приводу тої статі — київська „Рада“ (стаття д. В. Піснячевського п. н. „Ново-временська каракатиця і український архирей“ в № 223). До речі: не слід би д. Піснячевському так пристращати в сій справі до обори єп. Ортинського перед ново-временською „Каракатицею“. Се-ж більш як певне, що єп. Ортинським, вихованим в єзуїтській школі Василянином, руководять не стільки інтереси українських емігрантів як членів української національності, скільки інтереси греко-католицької конфесії. І коли він снує різні пляни матеріальної і моральної підпомоги тим емігрантам, то в першій мірі на те, щоб забравши їх у свої руки, повести їх розвиток на американській землі тим шляхом, який являється єди-

носпасаємим зі становища греко-католицької церкви. Загалом, вимагати від духовенства, щоб воно національно було таке саме, як і його вірні, се право кожної національності. Але звязувати інтереси національності з інтересами віри, — се пісня минулих віків і занадто пригадує звісні три „Кити“: „самодержавіе, православіе и народность“...

Отже еп. Ортинський вибрав ся до Америки з широкими плянами. Але рівночасно з його назначенем апостольська столиця видала буллю про греко-католицьку церкву в Америці, а в тій буллі обмежила його власть до нуля. Досить сказати, що він сам не має ніякої власти крім тої, яку йому в кожній своїй дієцезії відступить римо-католицький єпископ, так що загалом він являється *de facto* не самостійним єпископом, тільки заступником римо-католицьких єпископів. Та-ж булля нормує також духовне житте греко-католицьких вірних, при чім знов дає велику перевагу римо-католицькому обрядови. Так ві всіх подружях, де одна сторона греко-католицька, а друга римо-католицька, греко-католицькій стороні вільно перейти на римо-католицизм, а також діти з такого подружя в деяких випадках мусять, а в інших знов можуть бути римо-католиками; навпаки, перехід з римо-католицизму на греко-католицизм ніяк не дозволяється. Загалом беручи, отся булля поставила греко-католицький обряд в Америці на становище того моста, який веде до римо-католицизму.

Проти сеї буллі відізвиали ся і в Галичині і в Америці голоси острої критики і протесту. Вірні греко-католицького обряду закликають до боротьби проти такого пониження їх обряду. Тільки як бороти ся? Бо бороти ся з апостольською столицею, се значить: або посилати до неї покірні просьби і ждати, доки вона не з хоче їх вислухати, а тимчасом покірно її слухати, або зірвати з нею і — в сім випадку — заложити якусь самостійну церкву українських емігрантів в Америці. На що рішить ся еп. Ортинський зі своїм духовенством і вірними, — се може бути важне хиба на стільки, що боротьба за церковні справи відверне увагу українських емігрантів в Америці від інших справ громадянського характеру, на нашу думку куди важніших від справи церковного обряду.

Від 8 — 12 вересня (н. с.) відбував ся у Празі 14-ий все-світній конгрес Свобідної Думки. Всесвітню організацію Сво-

бідної Думки założено в 1880 р. З того часу ся організація робить що-раз більші поступи, а останні два конгреси, в Римі 1904 р. і в Парижі 1905 р. були величавими маніфестаціями Свобідної Думки — перший проти неволення думки апостольською столицею, другий за розділом церкви від держави.

В празькім конгресі взяло участь над півтретя тисячі членів. Був він присвячений головно актуальним домаганням культурної боротьби в Австрії, як свобідна школа, розділ між церквою й державою, патриотизм і Свобідна думка, реформа закона про подруже, палене трупів, жіночий рух. Крім того, очевидно, були обговорювані й організаційні питання.

На засіданю 11 вересня конгрес прийняв однодушно протест проти нового сіллябуса Пія X. Характеристична річ, що репрезентант власти не позволив голосувати в справі прийнятя сього протесту, так що його прийнято без формального голосованя, але з тим більшим одушевленем. Невже-ж католицька церковь потребує аж таких оборонців як австрійський ц. к. Комісар поліції?!

При кінці зверну увагу на повну недостачу заінтересованя справою Свобідної Думки між українським громадянством. Загалом беручи, ми мало привязуємо ваги до ріжних церковних формальностей, але з другого боку так само мало дбаємо про повне визволенє думки і про проведенє сього визволеня в житю, і невжеж між поступовою частиною українського громадянства не знайдуть ся люди, які не тільки десь глибоко в душі, так глибоко, що й доглянути трудно, були-б вільнодумцями, але мали-б відвагу й силу пляново пропагувати ідею Свобідної Думки словом і ділом?!

Серед робітницького руху Західної Европи що-раз сильнійше ширить ся антимілітаризм. Про суть, шляхи, і мету антимілітаризму не тут місце писати, — дещо в сій справі знайде читач в сій-же книжці „Літ.-Наук. Вістника“ в статі „Два інтернаціональні конгреси“, — тут зазначимо лише, що правительство західно-европейських держав — чи французька або швейцарська республіка, чи німецька конституційно-поліційна монархія, все одно — сей рух завзято переслідують. До ряду сих переслідунвань належить і процес за державну зраду проти члена німецької соціально-демократичної партії д-ра Карля Лібкнехта, який відбув ся в жовтні с. р. в Липську і скінчив ся засудом обжалованого на 1½ року кріпости.

Безпосереднім приводом процесу була книжка Лібкнехта „Militarismus und Antimilitarismus“, сконфіскована липською прокуратурією. Лібкнехт, син пок. Вільгельма Лібкнехта, від кількох літ домагався на з'їздах німецької соціальної демократії більше уваги для антимілітарної агітації, — що правда, все безуспішно. Антимілітаризм Лібкнехта значно різниться від консеквентного антимілітаризму анархістів або французького соціяліста Ерве, Лібкнехт не домагається антимілітарної агітації в казармах ані не пропагує дезерції та повстання на випадок страйків або війни ані загалом нічого, що виходило б поза межі закону, тільки домагається в тих межах звертати більшу увагу на мілітаризм, головню-ж в організаціях молодіжи. Його ж книжка не має агітаційного характеру, тільки теоретично-науковий, а коли ще взяти під увагу, що писав її адвокат, який певне добре вважав на те, щоб не дати прокуратурі матеріялу проти себе, то кождому буде ясно, що Лібкнехта засуджено не на підставі приписів закону, тільки виключно тому, що на думку суду вимагав сього „інтерес держави“.

Що більше, прокуратурія старалася представити „злочин“ Лібкнехта не тільки протидержавним, але також нечесним, таким самим, як приміром зрада держави за гроші, шпівство на користь чужої держави і т. д., і домагалася для нього кари не кріпости, але в'язниці. Та на таке навіть німецький суд уже не зважився.

Процес Лібкнехта показав, що в Німеччині ніяка антимілітарна діяльність в легальних межах неможлива, і се цінна наука для німецьких антимілітаристів.

Мов навмисне як-раз після процесу Лібкнехта випав приватний процес генерала Мольтке проти Максиміліяна Гардена, редактора тижневника „Die Zukunft“. Гарден у своїх статях звертав увагу на те, що найвисші військові круги в Німеччині складаються з людей аномальних, з гомосексуальними інстинктами, та що ті аномальні люди так опанували Вільгельма II, що властиво від них залежить доля держави. Один з обиджених тими статями, ген. Мольтке, потягнув Гардена до суду за образу чести, якої Гарден допустився, закидаючи йому каригідні вчинки, бо вчинки на тлі гомосексуалізму належать у Німеччині до каригідних. Але процес розкрив, що і в генерала Мольтке і в його товаришів справді гомосексуальні інстинкти, і на тій підставі Гардена виправдано.

Загалом процес Мольтке-Гарден розкрив таку моральну гниль серед висших військових кругів Німеччини, що закид нечесности, зроблений прокуратурою Лібкнехтови, належить ся в багато більшій мірі офіційальним оборонцям мілітаризму.

Німецьке правительство звернуло на себе в останніх днях загальну увагу новим „патріотичним подвигом“, зверненим проти Поляків.

В німецькім парламенті внесено законопроект про збори, який між иншим постановляє, що дебати на публичних зборах можуть бути ведені виключно в німецькій мові, хиба що центральна краєва власть виїмково дозволить на вживаньє не-німецької мови. Сей закон у першій мірі обчислений на те, щоб не допускати до польських публичних зборів.

Та як не варварський сей законопроект, а все таке німецьке правительство спромогло ся на щось ще більше. В пруськім соймі внесено законопроект щоби правительству було вільно, де воно се признає з національних причин, примусом викупляти землю від польських власників, щоб її відпродувати Німцям. Сей законопроект, се тільки консеквентне продовжене тої протипольської діяльности, яку вела доси під патронатом краєвого пруського правительства звісна кольонізаційна комісія. Як відомо, вона діставала від правительства великі суми на купованє польської землі з метою поселяти на ній німецьких кольоністів. Але діло не йшло як слід. Раз, що землю мало хто з Поляків продавав, бо се вважало ся серед польського громадянства національною зрадою; друга, що через те ціна на землю значно зросла; в кінці німецькі кольоністи були розкинені між польською людністю, так що се не зміняло польського характеру країни. Коли-ж буде вільно землю примусом викупляти, то тоді по-перше впаде ціна землі, а по-друге можна буде поселяти на польській землі Німців компактною масою, отже змінювати національний характер країни.

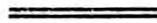
Отсей новий плян пруського правительства такий варварський, що просто годі собі уявити, як такі варварські міри можливі в нашім століттю. Але з другого боку пруське правительство грає з огнем. Бо коли можна експропріювати земельних власників з національних причин, то се дає повне опровданє експропріяції з причин загально-людських, таких, які подає соціалізм. Загалом, коли-б так перейти історію інституції приватної власности від римських часів аж до нині, то ми побачили-б, що тепе-

рішня приватна власність, се тільки тїнь пр. римського інститу-та власности. Коли-ж її так обмежували й обмежують в інтересі пануючих кляс громадянства, то чому-ж не робити з нею те саме інтересі робучого люду?!

Отся міра пруського правительства викликала загальне обурене і рішучий протест не тільки серед польського громадянства, але загалом скрізь, де люди здібни відчувати кривду.

Тільки — бажало ся би, щоби в таких надзвичайних хвилях громадянство входило більше в суть справи переоцінювало дотеперішні вартости і ставало більш вразливим на всяку кривду, звідки вона не походила-б і проти кого не звертала ся-б. Адже всі польські і російські „права“ на Україні оперті в своїй основі на таких самих підставах, які отсе тепер хоче закладати пруське правительство під німецьке панованє на польській землі. Польські королі роздавали українську землю польській шляхті, російські царі московським боярам. Тільки — вже разом з кріпаками і без викупу. На тім будовано весь теперішний польській чи російський „стан володїня“ на українській землі.

І Поляки, протестуючи проти пруського замаху на польську землю, а Росіяни проти німецького замаху на славянську землю, — нехай переведуть також основну ревізію на свої відносини до України. Инакше-ж їх протест буде не висловом почуття справедливости, тільки висловом національного чи племінного егоїзму.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фільольогії й етнографії, виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XVI, т. LXXIX, 1907, кн. V, ст. 239.

В сій книжці кінчаєть ся интересна статя д. Ів. Крипякевича: *Львівська Русь в першій половині XVI віку* (розд. VI—IX, с. 5—51). Автор в VI розділі своєї розвідки обговорює відносини українського львівського міщанства в тім часі до інших націй Львіва — Жидів, Поляків, Вірмен і Німців. Відносини сі дякуючи не однаковому правному становищу Русинів з иньшими народностями більш привілегованими, загалом добрі. Та всеж таки, як зазначає автор, отсе ворогування було тільки з боку патріціату пануючих націй, а між біблійними верствами інших націй а Русинами ворогування не можна замітити. За те польський і німецький або коротше сказати католицький патріціат, в якого руках була і управа міста, безоглядно використовував свою економічну а головно правну перевагу супроти Русинів обмежуючи їх що раз більше в їх правах. Сі обмеження збільшувались в міру того, як перевагу в місті замість Німців брав елемент польський. Переходячи до опису внутрішнього релігійно-духовного життя руського міщанства автор детально займаєть ся братством, могучим релігійно національним рухом міщанства під проводом братства, який довів до відновлення львівського єпископства в 1540 р. Діяльністю першого єпископа львівського таки міщанина Макарія Тугайського кінчить властива розвідка. В останьому розділі (II) автор дає загальний огляд життя Львівської Русі стверджуючи в супереч давнішим поглядам, що в першій половині XVI в. бачимо „безперечний поступ в цілім руськім житю в порівненню з XIV—XV вв.“

Так з боку змісту, як методичного оброблення се безсумніву одна з найкращих праць присвячених дотичному питанню і становить цінний вклад для нашої історичної літератури. Друга з ряду в сій книжці праця се Ів. Огієнка *огляд українського язикознавства* (с. 52—93). Поки що маємо тут тільки першу її половину, де автор вспів розглянути рукописну граматичну літературу XIII—XVI вв., давні „глоссарії-азбуковники і перші українські граматики XVI—XVII вв. і перші букварі, а врешті розвідки про український язик в другій половині XVIII і початку XIX віку. З тих останніх в сій книжці маємо покищо тільки детальних розбір граматики Павловського. Проф. Грушевський подає оповідання очевидця про смерть Гонти (с. 94—96) а в критичних увагах до оповідання сього очевидця (Зелінського) зазначає місце, яке належить ся сьому оповіданню в історичнім матеріалі

побіч інших звісток про сю справу. Др. Франко в статі: До біографії Івана Вагилевича (с. 97—141) подає матеріал до одного періоду життя цього письменника а власне уривки його автобіографії з 1841 і 1842 рр. автор не вповні годить ся з думкою Головацького, що Вагилевич в тім часі впав жертвою огидної комедії, яку зробив з Вагилевичем кружок польських панів і літератів з гр. Осипом Борковським на чолі Коли одначе відкинути сю думку Головацького, то важко буде собі пояснити як небудь факти автобіографії Вагилевича. Міркуючи по автобіографії мусимо хиба прийти до переконання, що маємо діло з чоловіком коли не півбожевільним то у всякім разі не вповні нормальним. Фолькльорною статєю М. Зубрицького: Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта (142—154) кінчаєть ся відділ статей сеї книжки „записок“. В miscellanea-х маємо: а) До колядки про св. Софію в Києві под. Вол. Гнатюк; б) Бібліографічний куріоз — под. І. Свенціцкий і в) маловідома статя Костомарова з 1846 р. под. Ол. Грушевський. В Науковій хроніці др. З. Кузеля кінчає свій огляд: Етнографія в західно-європейських часописах за 1905 р. де обговорено коло 100 німецьких, французьких й італійських часописей. В Бібліографії як звичайно подано критичні статі й рецензії на 25 більших праць і наукових статей.

Ів. Джиджора.

Українсько-руській архив т. III. Матеріали й замітки до історії національно відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. У Львові 1907, 8-ка, стор. XVII+30 р+304+4 нумеровані.

Отсей том, виданий молодим робітником на полі нашої літературної історії, Михайлом Тершаківцем, містить на переді його орієнтаційну розвідку „короткий огляд національних та політично-суспільних течій в Галицькій та Угорській Русі“ перед 1848 роком. Автор зупиняєть ся головно на процесі систематичного дущеня з боку австрійського уряду та духовної власти всіх хоч би найдрібніших об'явів руської національної свідомости та вільнійшої думки. У тім процесі грали визначну ролю і цензура (на її чолі стояв відомий талановитий славіст, а притім доктрiner Конітар, і митрополіт Михайло Левицкий, той злий дух у історії нашого народнього розвою, прототип реакціонера і урядового агента, не говорячи вже про підрядні органи поліції, що з нечуваним завзятем, опираючи ся на шпiонстві і на доносах, слідили і дущили кожду живійшу іскорку серед нашої суспільности. На основі пошукувань у віденських архівах і львівських рукописних збірках подає д. Тершаковець багатий рукописний, документальний матеріал, у яким освітленої вияснено ось які моменти того нашого мартірольога: долю Шашкевичевої збірки „Зоря“, долю „Ruskogo wesila“ Лозинського, так званий „Сенат“, русько-польську організацію „учених“ серед перемиської гімназіальної та теольо-

гічної молодіжи, процес Маркіяна Шашкевича, долю польсько-руського „Towarzystwa starożytności haličyjskich“, на якого чолі стояв пізній польський історик К. Шайпоха, рух руських теологів у Відні, революційно-польські конспірації в гр. к. семінарії у Львові з їх епізодами в роді денунціації попа Дезідерія Гречанського, конфіскації „Русалки Дністрової“, друкованої в Буді на Угорщині і заборону Гарасевичевих „Annales ecclesiae ruthenae“ і дальший ряд конфіскації та заборон ріжнородних книжок починаючи від букварів а кінчачи поважними історичними та теологічними працями. Надто подано тут де які невідомі доси праці літературні з тих часів, прим. сільветку і віршовані твори Йосифа Бляйма, недрукований „Другий лист про руське письменство Йосифа Севцького, не числячи про ріжні твори, яких усякий слід загинув. Словом, де доси бачили ми лише розрізнені важніші факти, мов вершки гір заволочені мрякою, тепер після публікації д. Тершаківця, хоч як далекої ше від вичерпаня на всего нагромадженого для тих часів архівного матеріялу, бачимо ціну генерацію живих людей, то повних ідеалістичних, високих змагань, то заражених моральною гнилизною часу, бачимо безрезультатні змаганя одних і щасливі випадки, що помагають иншим доходити до певних результатів, — бачимо барвисту течійку нашого культурного і літературного життя на протязі звиш 10 літ минулого столітя. При тій нагоді захопив Тершаковець ще жменю матеріялів до історії тогочасної Угорської Руси, за який історик сеї частини нашої землі також буде йому в дячний.

Ів. Франко.

В. Щурат, *Історичні пісні Накладом М. Петрицькою*. Львів 1907, 16-го, стор. 77.

Ось нарешті книжечка галицьких віршів, про які можна говорити серіозно як про витвір дійсної духової, творчої праці. Автор мав щасливий помисл: брати поодинокі моменти чито з жерела нашої історії, чи з творів нашого старого письменства і оживлювати їх новим словом, у новій поетичній формі. І справді те, що вибрав і обробив, заслугує на повне признання жаль лише, що дав так мало, всего п'ятнадцять маленьких немов моментальних фотографій з ріжних часів нашого історичного розвою. Починаєть ся високопоетичною характеристикою Бояна основою на першій главі слова о полку Ігоревім, далі йде легенда про св. Андрія на Київських горах, де ширше розвито лише літописне пророцтво апостола і момент благословлення української землі. Автор кінчить ляпідарними словами, повними віри в будуще:

Благословенная давно

Цвісти ще мусиш Україно.

В фігурі Святослава в третім образку дає нам автор на основі літопису образок князя-героя, якого Греки підвели до війни зі слабою силою, а потім обступили величезним військом,

а він проте розбив їх. Для характеристики способу вислову нашого автора наводжу стилізовану ним промову промову Святослава до Русинів у хвилі небезпеки:

Бачить князь тривогу
Серед війська мого:
„Братя, хоче хто втікати,
Не держу нікого“.
„Та втекти нікуди
Греки стали всюди!
Вражі стріли бють у плечі
Ліпше ніж у груди“.
„Воля чи неволя,
Не втекти нам з поля;
Соромом себе покрити —
Незавидна доля“!
„А коли поляжем
Під напором вражим,
То вітчині у спадщині
Славу перекажем“.

У четвертім образку лунає до нас могутне, хоч книжне слово митрополита Іларіона в похвалу пам'яті Володимира.

Хвалять всі землі, всі народи
Своїх подвижників від давна...
Хвалім же й ми! У наші годи
Русь теж подвижниками славна.

Автор при кінці вірно зазначає, що слово Іларіона „лунає аж по нині“; воно справді один із найкращих творів староруського письменства і не перестало й доси промовляти нам до душі й серця.

З „Паломника“ руського монаха Данила виймає д. Щурат той зворушливо-простий і гарний уступ, де Данило просить єрусалимського князя Балдвіна:

Позволь мені поставити над ним
(себто над гробом Христовим)
Своє кандило з маслом дорогим.
Нехай засяє у Христових ніг
За всіх князів, за всіх братів моїх.

В мініятурці про Ярослава Осмомисла автор знов парафразує прегарні слова слова о полку Ігореві з покличом до галицького князя і вказуючи на „надвислянського ворога“, що в ту пору не смів би був міряти ся з грізним галицьким князем, замитує:

Чому не встав так хоробро, як нині,
Чому не стряс він шумно булавою?
Не ляг би княжий Галич у руїні,
Не спав би він сповитий жидовою.

Історіософія сих рядків видаєть ся мені трохи натягнена. Чи тільки один Галич постигла така доля? Чи від Осмомисла залежали пізнійші події? Тай чи в тій „жидові“ головне лихо наших часів?

Слабшим видаєть ся мені віршик „Данило в Чехії“. Короткий цитат із Волинсько-галицької літописи про те, що „Гервборт прислав Данилови мечь и покоренне своє“ а папські послы були в Кракові і принесли для нього корону і „сан королівства“ автор не обробив на живу, плястичну картину, а остатня строфа:

Навіть папа з Риму
Шле єму корону,
Вчувши, що як бє Данило,
То бє без пардону, —

Се історична наївність, якої краще б не бачити в такій серйозній книжечці. Так само невикінченим, неплястичним видаєть ся мені віршик про Антонія Печерського, якого вся сіль у тім, що Антоній випросив у Бога росу. Не пояснено ближе, що се за роса, яке її значіне, а ідентифіковане її з „урожайними днями“ противить ся текстови, де говорить ся про росу як знак, де має стояти церков, на взір відомого біблійного „руна орошеного“ Гедеона.

Занадто коротко і з полемічною інтенцією обробив автор також грунвальдську битву, підносячи в ній той момент, коли Татари втекли, Литва подала ся, Русини йшли на явну смерть, а Ягайло слухав „лиш“ і не пускав польського війська до бою. В правдивоспічнім тоні з сего можна би зробити дуже ефектовну картину, яка промовляла би сама за себе далеко сильнійше, ніж полемічні рефлексії про „варшавського скальда“ Сенкевича. З монографії Антоновича про литовсько-руські відносини винив автор момент, коли Світригайло арестував короля Ягайла за те, що Ляхи забрали Поділля і держав його, доки Ягайло не відкликав Ляхів. Момент інтересний і оброблений живо.

Гарно також схоплений момент смерти Івана Підкови на львівськім ринку; шкода, що й тут автор обмежив ся лиш натяком на те, що в хвилі його смерти завалив ся дах на одній частині ратуша — нагода для поета до символічного толкованя факту. Не зовсім вдатним видаєть ся мені також „Похід на Жовті Води“. Стичка козаків з Ляхами на Жовтих водах була майже випадкова; поклик до походу на Жовті Води, який вкладає автор невідомо кому в уста і аргументація того походу — мало історичні і не характеризують тодішніх відносин. Чому автор не взяв темою от хоч би зазивний лист Хмельницького, а тільки слова короля Владислава, з яких у текстї свого вірша не робить ніякого ужитку.

Найширше оброблений епізод „Отаман Сірко“, оснований на оповіданю окпичка про Сірків напад на Крим і про вимордуване трьох тисяч „тум“, тоб то християн роджених у Криму від не-

вольників, які воліли вертати до Криму, ніж іти з козаками на Україну. Оповідане перероблене дуже гарно і добре характеризує Сірка, у якого обік лицарського завзятя в душі глибоке почуте гуманности; він плаче над трупами помордованих тум, бере на себе той гріх, але відчуває, що їх поворот у Крим збільшив би татарську силу і тому він мусів веліти вимордувати їх.

Гарний також коротенький вірш „Посів пана Чарнецького“ про відоме спалене Чернецьким костий Хмельницького в Суботіві. Д. Щурат уявляє ті кости як сімя, що виростає житом на Україні і наповняє Українців Богдановим духом.

Тему до остатнього віршика „У волинській тихій стороні“ дала д. Щуратови козацька кобза, яку він бачив десь на Волині завішену на стіні сільської церкви.

У волинській тихій стороні
В церкві кобза висить на стіні;
Сотню літ вже висить сумно,
Мов не кобза, але трумно —
Встаньте з трумна давнії пісні!

Отсим меланхолійним акордом кінчить ся нова збірка д. Щурата. Загалом вона робить корисне вражінє і будить бажанє побачити як найшвидше дальшу серію подібних образків.

І. Франко.

Книжки надіслані до редакції

Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові: Справозданя за місяці: май — серпень. Р. 1907. Вип. III, ч. 31. Львів 1907. Ст. 40, 8⁰. Ціна 30 сот.

Меморіал послан в справі матеріального забезпеченя Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. (Друковано паралельно український текст і німецький переклад). Львів, 1907. Ст. 20, 8⁰. Ціна 40 сот.

Юрій Кміт *3 ір.* (Збірка оповідань). Накладом автора. Львів, 1907. Ст. 92, мал. 8⁰. Зміст: 1) Привид; 2) По наших кістках; 3) Прогнана; 4) Забагнув сира; 5) Завіщанне; 6) Мій вородай; 7) Чари. 8) Перемогла; 9) Кури; 10) Могорич. 11) Від дохтора; 12) Сон; 13) Лист. 14) По хороті.

В. Щурат. *Історичні пісні.* Накладом М. Петрицького. Львів, 1907. Ст. 80, 16⁰. Зміст: 1) Боян. 2) Св. Андрей на Київських горах. 3) Сьвятослав. 4) Слово Іларйона. 5) Данило Мних. 6) Ярослав Осмомисл. 7) Данило в Чехії. 8) Антоній Печерський. 9) Грунвальд. 10) Свидригайло. 11) Іван Підкова. 12) Поход на жовті води. 13) Отаман Сірко. 14) Посів пана Чарнецького. 15) У волинській тихій стороні.

Генрік Ібсенъ, Примари семейова драма на три дії, переклала М. Загірня. Вид. Б. Грінченко. Київ 1907 р. Ц. 30 к.

Видавництво імени Герцена на користь безробітних.

Міжнародний Комітет помочи безробітним в Льозані просить нас опублікувати отсю його видозву, з якою вони звертаєт ся до всіх українських письменників і артистів — подаємо її без змін в оригінальнім текстї.

Міжнародний Комітет для помочи безробітним Росії звертаєсь до Вас зі щирою просьбою прийняти участь в видавництві літературно-артистичного збірника, що має вийти старанем комітета, а котрий має бути посвячений памяти Александра Івановича Герцена.

Комітет не сумніваєсь, що мета сего виданя — поміч безробітним — викличе у Вас горяче вспівчуте і що Ви не відкажете ся посвятити кілька хвилин своєї літературної творчости тим безталанним, що своєю тяжкою працею удержують цілу суспільність, та рівночасно покладають своє жите за визволене краю з під ярма політичного і економічного гнету.

Звертаючись до письменників і художників всіх сторін, бажає Комітет сотворити діло, що гідне б було заняти місце в скарбниці всемірної літератури і тим звести трівкий памятник гідному борцю соціальної свободи: робучій верстві всіх сторін.

Збірник сей, яко видавництво літературно-артистичне, буде, природно, безпартійним, а збере в собі, як твори вільної від партійности артистичної, публіцистичної і наукової літератури, так твори партійних письменників, посвячені вимогам робучої Кляси і об'єктивним питанням політичного і економічного житя.

Збірник сей видасть ся в Росії і за кордоном.

Маючи глибоку надію, що Ви, Високоповажний Добродію, не відмовите допомогти Міжнародному Комітетови до здійсненя сеї мети, Заряд сего Комітета просить Вас звертатись за поясненнями і надсилати рукописи по адресі: M. N. Herzen, prof. Suisse, Lausanne, Avenue de Rumine, 57.

Між іншими будуть печатані в збірнику не видані еще доси листи Карля Вогта, Карлїля і польских повстанців 1863 року до Ал. Ів. Герцена.

Голова: N. Herzen, prof.

Секретар: К. Злінченко.

З регуляміну видавництва: Точ. З.) Праці славянських авторів: українських, польских і т. д. появлять ся зразу в оригіналах віддільними брошурами а відтак в переводах на другі європейскі язики.